

TOMÁŠ
TANDLICH

ŽIDOVSKÁ
KOMUNITA

V BRATISLAVE ZA VLÁDY
JAGELOVSKEJ DYNASTIE

NITRA 2010 T.Tandlich: Židovská komunita v Bratislave za vlády Jagelovskej dynastie

*Túto knihu venujem svojej manželke Nadke
a našim roztomilým deťom Martinke a Jurinkovi*

**ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V BRATISLAVE ZA VLÁDY JAGELOVSKEJ
DYNASTIE**

*Židia v uhorských tavernikálnych mestách
Bratislava, Šoproň a Trnava
na prelome stredoveku a novoveku*

TOMÁŠ TANDLICH

NITRA 2010

Recenzenti: Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.
PhDr. Ľudovít Marci, CSc.

© Preklad resumé: Doc. PhDr. Elena Ergangová, CSc.(nemecký jazyk)
Prof. PhDr. Eva Tandlichová, CSc.(anglický jazyk)

© Copyright PhDr. Tomáš Tandlich, PhD. 2010

Obsah

Úvod.....	6
1. Pramene a literatúra k dejinám židovskej komunity v Bratislave.....	10
2. Židovský národ – historický a kultúrny fenomén.....	14
3. Právne postavenie židovského obyvateľstva v slobodnom kráľovskom meste Bratislava v 13. až 16. storočí	23
4. Židovská náboženská obec vo Viedni a jej synagóga.....	29
5. Židovské obyvateľstvo mesta Šoproň a tamojšia synagóga.....	31
6. Riešenie práv a povinností Židov v Bratislave kráľom Matejom Korvínom.....	33
7. Trnavskí Židia a ich postavenie za Mateja Korvína.....	36
8. Uhorský a český kráľ Vladislav II. Jagelovský v rokoch 1490 – 1516.....	37
9. Slobodné kráľovské mesto Bratislava a jeho židovská komunita za vlády Vladislava II. Jagelovského.....	41
10. Uhorský a český kráľ Ľudovít II. Jagelovský.....	57
11. Ľudovít II. Jagelovský a židovská komunita v Bratislave.....	60
12. Židovskí obyvatelia vybraných uhorských tavernikálnych miest od roku 1526 do roku 1539	69
Záver.....	91
Summary.....	94
Resumé.....	97
Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej o vyhnaní Židov z Bratislavy z roku 1526.....	101
Archívne pramene, edície prameňov a literatúra.....	103

Úvod

Uhorské kráľovstvo už od čias svojho vzniku v 11. storočí bolo centrom usídľovania sa židovských obchodníkov. Prvá písomná zmienka o Židoch pochádza z územia dnešného Slovenska z roku 1113, kedy je v druhej zo Zoborských listín uvedená lokalita nazvaná Mons Judeorum. Vznikla pravdepodobne ako obchodné centrum na území pod správou nitrianskeho biskupa.

Postavenie Židov v Uhorsku vymedzili vo svojich dekrétach králi Ladislav I. Svätý a Koloman a to v podobe presného vymedzenia práv a povinností židovského obyvateľstva krajiny ako jedinej náboženskej menšiny, ktorá žila v kráľovstve medzi kresťanskou väčšinou. Ladislav nariadil v Zákonníku z roku 1092 zákaz uzatvárania zmiešaných manželstiev medzi Židmi a kresťanmi. Židia mali povolené obchodovať len v sídle biskupa a samozrejme platil aj absolútny zákaz vlastníť kresťanských otrokov. Práca v nedeľu a v iných dňoch, keď kresťania svätili svoje sviatky, sa pokladala za ich znesvätenie. Kráľ Koloman nariadil Židom, aby nepredávali alebo inak neponúkali kresťanom lúpežou získanú vec. Židovskí obyvatelia sa nesmeli venovať poľnohospodárstvu a mohli bývať len v sídle biskupa. Okrem zákazov pre veriacich Mojžišovho zákona platilo aj povolenie o získavaní majetkov väčšinou zálohovaním. Tieto obchodné transakcie museli byť potvrdzované svedectvom dvoch Židov a jedného kresťana. Svedectvo o pôžičke alebo inom obchodnom vzťahu medzi Židom a kresťanom sa spísalo formou listiny s pečatami všetkých zúčastnených. Tieto zákonné články kráľa Kolomana vydal panovník okolo roku 1100.

Židia v Uhorsku sa stali poddanými panovníka, čo sa prejavilo už počas prvej križiackej výpravy, kedy práve kráľ Koloman musel rozohnať križiacke vojsko, ktoré pri prechode západnou časťou dnešného Slovenska sa dopúšťalo násilností voči týmto obyvateľom uhorského štátu. Bratislava ako jedno z najvýznamnejších slobodných kráľovských miest v Uhorsku mala s veľkou pravdepodobnosťou medzi svojimi obyvateľmi židovskú komunitu už pred vydaním privilegia Belu IV. pre Židov v Uhorsku.

Táto práca zameriava pozornosť najmä na židovské obyvateľstvo Bratislavy za vlády uhorských panovníkov Vladislava II. Jagelovského a jeho syna Ľudovíta II. Podtitul publikácie znie **Židia v uhorských tavernikálnych mestách Bratislava, Šoproň a Trnava na prelome stredoveku a novoveku**, pretože tieto tri sídla slúžia na vzájomné porovnanie postavenia ich židovských obyvateľov. Vladislav preberal kráľovstvo po svojom predchodcovi Matejovi Korvínovi ako po silnom panovníkovi. Obdobie jeho vlády v rokoch 1490 – 1516 môžeme označiť ako čas oslabenia kráľovskej moci z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov, ale aj z pochybenia, vyplývajúceho z osobných a povahových čŕt Vladislava, ktorý sa stal nedobro-

voľným zajatcom spletitej politickej hry uhorských magnátov. Jeho vzťah k židovskej komunite v Bratislave sa vyznačoval najmä častým riešením sporov medzi mestským richtárom, mešťanostom, členmi mestskej rady na jednej strane a židovskými obyvateľmi na strane druhej. Tieto spory sa týkali výberu židovskej dane v sume päťdesiat zlatých, ktorú musel povinne od Židov vyberať richtár a mešťanosta, ku dňu 29. septembra každého roka a odovzdať ju poverenému kráľovskému predstaviteľovi do Budína. Týmto človekom bol prefekt budínskych Židov a súčasne aj Židov v celom Uhorsku, Jakub Mendel. Okrem panovníka sa do riešenia židovských záležitostí v slobodnom kráľovskom meste Bratislava zapojili aj viacerí predstavitelia vysokej šľachty ako boli palatín, taverník, kráľovský pokladník a krajinský sudca.

Panovník sa snažil byť dôsledný pri uplatňovaní svojej autority v riešení rôznych záležitostí židovského obyvateľstva v Bratislave voči Židom na jednej strane a voči slobodnému kráľovskému mestu na strane druhej. Prejavom tejto snahy pri vykonávaní kráľovských rozhodnutí je povolenie výnimiek pre židovské obyvateľstvo, ktoré žilo vo vnútri hradieb mesta. Táto snaha sa často končila iba vydaním rozhodnutia, ale svojej realizácie sa nedočkal. Situácia v Uhorsku sa vyznačovala veľmi labilnými vnútornými pomermi vo finančnej a vojenskej oblasti, čoho vyvrcholením bolo aj Dóžovo povstanie v roku 1514 a neustále súperenie dvoch skupín šľachty o ovládnutie kráľovstva.

Ludovít II. ako desaťročný, pri svojom nástupe na trón v roku 1516, dostal kráľovstvo v ešte horšom stave, v akom sa nachádzalo počas vlády jeho otca Vladislava. Vnútna politika sa niesla v snahe Jána Zápoľského o zisk kráľovskej koruny a napriek tomu, že Jagelovská dynastia v Poľsku, v Česku a v Uhorsku mala vo svojich rukách tri kráľovské koruny, v Uhorsku ani v Českom kráľovstve nemohol mladý Ludovít uplatňovať panovnícke rozhodnutia. Príčinou tohto stavu bol nielen jeho detský vek, ale aj tá skutočnosť, že mladý kráľ žil v hmotnej núdzi a bol odlúčený od svojich poručníkov, rímsko - nemeckého cisára Maximiliána I. a svojho strýka, poľského kráľa Žigmunda Jagelovského, ktorých mu určil ešte jeho zosnulý otec. Namiesto neho vládla dvanásťčlenná regentská rada, ktorá bola zložená z čelných predstaviteľov súperiacich táborov uhorskej šľachty. Neprehliadnuteľnou a čoraz neodvratnejšou bola hrozba zo strany Osmanskej ríše z juhu. V rokoch 1521, 1522 sa Ludovít oženil s Máriou Habsburskou. Bol to najpozitívnejší moment v jeho živote, pretože sa mu aspoň čiastočne podarilo oslabiť vplyv uhorských magnátov na svoju pozíciu ako kráľa a mohol sa orientovať na organizovanie protitureckej obrany. Židovská komunita v Bratislave sa za jeho vlády dočkala viacerých úľav vo svojom postavení, ktoré sa prejavilo napríklad čiastočným oslobodením od povinnosti nosiť kapucňu a červenú stuhu na označenie ich príslušnosti k židovskej

náboženskej skupine. Ďalším prínosom bolo riešenie vzájomných sporov medzi bratislavskou mestskou radou a židovskými spoluobčanmi, ktoré sa javilo ako uspokojivé pre obe strany. Ľudovít však získal na svoje vládnutie necelé štyri roky, v roku 1526 nakoniec viedli zanedbávané pomery ku katastrofálnej porážke uhorského kráľovského vojska v bitke pri Moháči. Po smrti panovníka bola židovská komunita v Bratislave nútená opustiť mesto.

Podobný osud postihol viaceré židovské náboženské obce, napríklad v Budíne, v Šoproni a pod. Bratislavskí Židia, ktorí odišli do Hainburgu alebo do Marcheggu, k spriazneným židovským komunitám, ktoré patrili pod jurisdikciu Ferdinandu I. Habsburského, ktorý sa uchádzal o uhorský trón, žiadali o vrátenie svojich domov, resp. svojho majetku, čo sa však vo väčšine prípadov nepodarilo. Ferdinand v snahe získať si šľachtu na svoju stranu, poskytol jej do daru zabavený židovský majetok. Na druhej strane tu vidíme spor medzi mestskou radou a vyhnanými Židmi z mesta Šoproň, ktoré je možné porovnať s Bratislavou, jeho veľkosťou i štruktúrou obyvateľstva. Panovníkom poverená komisia čiastočne vyhovelá nárokom vyhnaných Židov, ktorí odišli do rakúskych krajín a navrhla Ferdinandovi, v tom čase už ako uhorskému kráľovi, rozšíriť práva tamjších Židov. Bratislava a Šoproň ako dve slobodné kráľovské mestá slúžia v tejto práci na vzájomné porovnanie vo vzťahoch židovských obyvateľov a ostatných mešťanov počas vlády Ľudovíta II. a začiatku panovania jeho švagra Ferdinanda Habsburského, brata Ľudovítovej manželky Márie. Tretím slobodným kráľovským mestom, ktoré s predošlými dvomi tvorilo trojuholník sídiel so židovskou komunitou vo vnútri hradieb, predstavovala do roku 1539 aj Trnava. Trnavská židovská komunita bola vyhostená z mesta na základe právoplatného mandátu Ferdinanda, ako uhorského kráľa, ale trinásť rokov po zániku bratislavskej židovskej obce bola jedinou predstaviteľkou židovského osídlenia v sídle mestského typu na území bývalého Uhorska, ktorá existovala aj počas vlády Jagelovskej dynastie v krajine.

Židovský kultúrny a náboženský vplyv na Európu na prelome stredoveku a novoveku sa prejavil po vyhnaní Židov zo Španielska v rozdelení na židovstvo sefardské v islamských krajinách, najmä v Osmanskej ríši a na aškenázske, s centrom práve v oblasti strednej Európy. Reformácia mala zásadný dopad na nútený odchod židovských obyvateľov nemeckých miest ako boli Regensburg, Norimberg, Frankfurt nad Mohanom a iné. Porovnanie postavenia židovského obyvateľstva za panovania Vladislava a Ľudovíta Jagelovcov vyznieva v prospech tolerantného prístupu obidvoch kráľov k týmto svojim poddaným v Uhorskom a v Českom kráľovstve, napriek pomerne napätej vnútropolitckej situácii v obidvoch krajinách. Ľudovítova krátka a veľmi nestabilná vláda priniesla napriek pozitívam pre židovské obyvateľstvo slobodných kráľovských miest aj negatívne dôsledky pre príslušníkov Mojžišovej viery v podobe ich núteného odchodu z viacerých

miest na území dnešného Slovenska, resp. tej časti Uhorska, ktorá patrila Habsburgovcom. Židovské komunity v Bratislave, Šoproni, Trnave a Budíne sa obnovili až v priebehu 17., 18. a 19. storočia. Židovské obyvateľstvo miest na konci stredoveku zanechalo po sebe nezmazateľnú stopu v podobe synagóg, názvov mestských štvrtí ako Judenhof, Judengasse, Judenstadt, obývaných pôvodne Židmi.

1. Pramene a literatúra k dejinám židovskej komunity v Bratislave

Publikácia sa skladá z dvanástich kapitol. Cieľom práce je priblížiť vývoj židovskej náboženskej obce v Bratislave na prelome 15. a 16. storočia ako príkladu vývinu časti mestskej ekonomickej a sociálnej štruktúry slobodného kráľovského mesta za vlády Jagelovskej dynastie vo vnútorne nestabilnej monarchii s odbojnou šľachtou. Úvod spomína vývoj zákonov v postavení Židov na prelome 11. a 12. storočia v Uhorsku. Prvá kapitola sa venuje prehľadu použitých prameňov a literatúry, ktoré sa týkajú Židov, ich spoluzitia s mešťanmi slobodného kráľovského mesta Bratislavy. Druhá kapitola s názvom Židovský národ - historický a kultúrny fenomén, približuje vývoj dejín židovského národa, jeho filozofie, náboženstva, kultúry a právneho postavenia od vzniku židovského štátu cez rozptýlenie sa Židov v diaspore po Rímskej ríši až po stredovekého filozofa menom Maimonides. Tretia kapitola s názvom Právne postavenie židovského obyvateľstva Bratislavy v 13. až 16. storočí sa venuje vývoju právnych predpisov, ktoré riešili postavenie Židov v Bratislave od roku 1251 do prelomu 15. a 16. storočia. Židovská náboženská obec vo Viedni a jej synagóga vo štvrtjej kapitole približuje výstavbu centrálného objektu viedenskej náboženskej obce a čiastočne aj fungovanie tejto komunity ako komparatívny príklad s bratislavskou židovskou komunitou. Židia z Viedne boli vyhnaní v roku 1421 rakúskym vojvodom Albrechtom Habsburským, ktorý bol zaťom Žigmunda Luxemburského a neskôr uhorským a českým kráľom. Piata kapitola s názvom Židovské obyvateľstvo mesta Šoproň a tamojšia synagóga, opisuje vývoj synagógy, ktorá ako jedna z mála predstavuje zachovanú stredovekú stavbu svojho druhu v Európe. Šoproň ako jedno zo slobodných kráľovských miest vďaka svojej židovskej komunite sa dá porovnať početnosťou a vývojom s Bratislavou. Šiesta kapitola s názvom Riešenie práv a povinností Židov v Bratislave kráľom Matejom Korvínom, tvorí časť publikácie, ktorá sa venuje Matejovi Korvínovi a židovskej komunite v Bratislave ako obdobiu vlády silného panovníka pre lepšie pochopenie panovania obidvoch Jagelovcov v Uhorsku a ich vzťahu k Židom v Uhorsku. Siedma kapitola s názvom Trnavskí Židia a ich postavenie za Mateja Korvína obsahuje fakty o riešení postavenia židovského obyvateľstva v Trnave ako dôležitom mestskom sídle na území dnešného Slovenska. Bratislava a Trnava ako mestá za vlády Mateja Korvína sa dobre porovnávajú a rozširujú tak obraz o Židoch a mešťanoch obidvoch slobodných kráľovských miest za vlády najmocnejšieho neskorostredovekého uhorského panovníka. Ôsma kapitola s názvom Uhorský a český kráľ Vladislav II. Jagelovský v rokoch 1490 – 1516, rozpráva príbeh života Vladislava II. ako kráľa, ktorý bol dobrým človekom ale slabým panovníkom. Deviata kapitola s názvom Slobodné

kráľovské mesto Bratislava a jeho židovská komunita za vlády Vladislava II. Jagelovského rozpráva o postavení židovských obyvateľov Bratislavy ako poddaných panovníka vo vzťahu k mestskej rade Bratislavy ako aj k inštitúcií kráľa ako najvyššieho predstaviteľa krajiny. Desiata kapitola s názvom Uhorský a český kráľ Ľudovít II. Jagelovský, opisuje život posledného uhorského a českého kráľa, uprostred mocichtivých šľachticov, tureckej hrozby a manželskej lásky. Ľudovít II. Jagelovský a židovská komunita v Bratislave, v jedenástej kapitole analyzuje riešenie záležitostí židovskej časti obyvateľstva Bratislavy za vlády posledného stredovekého uhorského panovníka. Obidve tieto kapitoly tvoria základnú časť tejto knihy. Dvanásta kapitola s názvom Židovskí obyvatelia vybraných uhorských tavernikálnych miest od roku 1526 do roku 1539, poukazuje na vyhnanie Židov z miest Bratislava, Šoproň a Trnava ako na súčasť chaosu po bitke pri Moháči. Približuje ťažkosti novej dynastie Habsburgovcov pri presadzovaní svojej autority v osobe Ferdinanda I. ako nástupcu jeho švagra Ľudovíta II. vo vojnu zmietanom a Turkami napádanom Uhorsku. Záver obsahuje stručný popis udalostí okolo vymáhania daní zo židovského majetku, ktorý muselo uhrádzať spolu s bežným ročným cenzom slobodné kráľovské mesto Bratislava. Osmanská hrozba si vyžadovala od Ferdinanda I. využitie všetkých dostupných finančných prostriedkov na obranu kráľovského Uhorska.

Základnými dokumentami, ktoré boli použité v tejto práci, sú listiny z rokov 1460 až 1526. Tieto dokumenty spravuje Archív hlavného mesta SR Bratislavy vo fonde Magistrát mesta Bratislavy. Z diplomatického hľadiska ide o mandáty, ktoré vydali uhorskí panovníci Matej Korvín, Vladislav II. a Ľudovít II. z dynastie Jagelovcov. Slúžili ako rozhodnutia v židovských záležitostiach, ako aj pre riešenie vzájomného spolužitia bratislavských mešťanov a Židov. Druhý typ prameňov predstavujú komorské účtovné knihy mestskej komory v Bratislave. Ide o zaznamenávanie príjmov a výdavkov mestskej rady v priebehu každého roka. V prípade židovského obyvateľstva sa jednalo o výber sumy päťdesiatich zlatých k 29. septembru, t.j. dňu sv. Michala Archanjela. Toto bola povinná dávka kráľovskej komore. Mesto vyberalo aj vínnu dávku od Židov, ktorá patrila do jeho vlastných príjmov. Výpovedná hodnota týchto účtovných kníh pre poznanie postavenia židovského obyvateľstva v období vlády Jagelovskej dynastie je veľmi obmedzená. Môžeme z nich zistiť aspoň niektoré mená predstaviteľov židovskej náboženskej obce v Bratislave.

Úplnosť obrazu o židovskom obyvateľstve Bratislavy, ako súčasť početnej skupiny poddaných uhorským panovníkom, môže dokresliť aj porovnanie s dvomi podobnými mestskými aglomeráciami. Ide o bývalé slobodné kráľovské mestá Šoproň a Trnavu, ktoré obýval porovnateľný počet Židov vo vnútri mestského opevnenia. Časovo bude prekročený rámec roku 1526, pretože zo šoproňského mestského sídla boli židovskí obyvatelia

vyhnání síce už v období tesne po moháčskej bitke, ale nastal tu súdny proces, ktorý trval niekoľko rokov a musel ho riešiť aj nový kráľ Ferdinand I. Habsburský. Trnavskí židovskí obyvatelia opustili navždy mesto až v roku 1539, kedy takto rozhodol tento panovník.

Prehľad použitej literatúry začneme priekopníckou prácou pre poznanie dejín uhorského židovského obyvateľstva autora Armina Frissa s názvom Monumenta Hungariae Judaica. Ide o klasický diplomatár z roku 1903, ktorý obsahuje listiny a aj údaje z mestských účtovných kníh z miest Trnava, Bratislava, Šoproň a Košice. V tejto práci pokračovali aj ďalší autori. Pre túto publikáciu boli použité údaje z deviateho dielu Monumenta Hungariae Judaica autora Sándora Schreibera z roku 1966. Nachádzajú sa v ňom zápisy z komorských kníh mesta Bratislavy z obdobia rokov 1493 - 1526. Dôležitým je aj druhý diel publikácie najvýznamnejšieho slovenského medievalistu Richarda Marsinu, Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae, z roku 1987. Obsahuje listiny, ktorými uhorskí panovníci z dynastie Arpádovcov upravovali právne postavenie svojich poddaných v Uhorsku v trinástom storočí. Ide najmä o kráľa Belu IV. a jeho základné privilégium pre postavenie židovského obyvateľstva v Uhorskom kráľovstve z roku 1251.

Zo starších prác bolo použité aj kolektívne dielo s názvom Die Juden und die Judengemeinde in Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart, kde sú uverejnené nemecké preklady listín k dejinám Židov v Bratislave do roku 1526. Spracoval ich Samuel Bettelheim. Táto časť publikácie prináša preklady latinských prameňov v nemeckom jazyku a kniha prináša obraz židovskej Bratislavy v období do roku 1526 z pohľadu jej viacerých spoluautorov.

Práca významného slovenského historika Antona Špiesza, Bratislava v stredoveku, obsahuje samostatnú kapitolu Židovská náboženská obec v meste. Autor v nej nadväzuje na prácu najväčšieho historika dejín Bratislavy Tivadara Ortvoja a dopĺňa jeho dielo v kontexte svojich vlastných výskumov o histórii Bratislavy v neskorom stredoveku. Použité boli aj práce dlhoročných pracovníkov archívu mesta Bratislavy, Dariny Lehotskej - Privilégiá mesta Bratislavy a Vladimíra Horvátha - Zlatá bula bratislavská z roku 1464 a Inventár listov a listín archívu mesta Bratislavy.

Knižná práca autora Publikácia Die Wiener Juden im Mittelalter rakúskeho historika a dlhoročného riaditeľa Inštitútu pre dejiny Židov v Rakúsku, profesora Klausa Lohrmanna umožňuje predstaviť si na príklade viedenskej synagógy a jej budovania možný vzhľad podobnej bratislavskej stavby. Rovnako je tu aj podobný vývoj v oblasti finančných transakcií a spoluzitia kresťanského a židovského obyvateľstva do vyhnania v roku 1421. Komparácia sa dá vykonať aj vo vývoji obidvoch židovských spoločenstiev vnútri mestských hradieb. Synagógu a židovskú komunitu mesta Šoproň približuje publikácia Dávida Ferenca Sopron. Ó-Zsinagóga.

Prínosnou je aj štúdia z pera profesora Jozefa Šimončiča o Židoch v Trnave v stredoveku. Tento najlepší znalec histórie mesta Trnava ako dlhoročný riaditeľ Štátneho okresného archívu v Trnave a pedagóg na Trnavskej univerzite priblížil vo svojej práci pramene k dejinám Židov v tomto meste z hľadiska ich výpovednej hodnoty pre problematické a často protichodné spolužitie kresťanskej väčšiny a židovskej náboženskej menšiny v slobodnom kráľovskom meste. Obsahuje ju zborník Acta Judaica č. 2 z roku 1995, ktorý pravidelne vydáva Múzeum židovskej kultúry Slovenského národného múzea. Monografia Dejiny Trnavy dopĺňa obraz o tamajších Židoch. Jej dvaja hlavní autori sú Jozef Watzka a Jozef Šimončič.

Slovenský historik Vladimír Segeš spolu s kolektívom autorov zobrazuje v knihe s názvom Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov. aj životopisy obidvoch posledných predmoháčskych uhorských panovníkov z Jagelovskej dynastie. Český historik Josef Macek napísal štvorzväzkové dielo Jagellonský vek v českých zemích, ktorého prvý zväzok s názvom Hospodárska základna a kráľovská moc (1471 – 1526). prináša pohľad na vládu Vladislava a Ľudovíta Jagelovských na pozadí ich zložitého postavenia ako kráľov dvoch krajín v zajatí politickej nestability prelomu 15. a 16. storočia. Autor Zdeněk Vybíral sa v práci Bitva u Moháče venuje pomerom v Uhorskom a Českom kráľovstve s ich vyústením do bitky pri Moháči v roku 1526.

Prílohu tejto práce tvorí Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej o vyhnaní Židov z Bratislavy z roku 1526, ktorej prepis a preklad uverejnil autor v zborníku Acta Judaica Slovaca č. 5, z roku 1999, na strane 7 – 9.

Dejiny európskych židovských komunít sú obsiahnuté v dielach historikov Paula Johnsona Dějiny židovského národa a Roberta Chazana Židé západního středověkého křesťanského světa (1000 - 1500). Publikácia Judaizmus z pera Briana Lancastera poskytuje informácie o židovských zvykoch a sviatkoch. Vývoj židovského národa od jeho rozptýlenia do diaspory v Rímskej ríši po roku 70 n.l. do obsadenia Palestíny Arabmi približuje kniha Kurta Schuberta s názvom Židovské náboženství v proměnách věků.

2. Židovský národ - historický a kultúrny fenomén

Židovské obyvateľstvo, už od čias kráľov Saula, Dávida a Šalamúna, môžeme považovať za významný faktor, ktorý spoluurčoval vývoj európskej kultúry až do dnešných čias. Rozdelenie kráľovstva na Izrael a Judeu, po Šalamúnovej smrti, znamenalo predohru pre neskorší exodus Židov z ich historickej vlasti. Prvým krokom sa stalo babylonské zajatie kráľom Nabukadnezarom II. v roku 537 pred n. l. Táto fáza znamenala vytvorenie neskoršieho centra židovskej vzdelanosti a kultúry v Babylónii, teda mimo historického židovského štátu. Toto stredisko pretrvalo aj po návrate veľkého množstva Židov späť do Judey a po obnovení Jeruzalema ako sídla miestodržiteľa perzskej provincie.

Najdôležitejšie miesto mal jeruzalemský Boží chrám vybudovaný kráľom Šalamúnom. Tento svätostánok bol počas storočí niekoľkokrát znesvätený. Dôležitý moment prišiel v roku 166 pred n.l., kedy ho od pohanských modiel vyčistili povstalci proti nadvláde Seleukovcov na čele s Judom Makabejským. Jahve ako starozákonný Boh, ktorý uzavrel prostredníctvom Mojžiša zmluvu so Židmi a dal im zákon v podobe Desiatich Božích prikázaní, sa nesmel zobrazovať v nijakej obrazovej podobe, a aj Božie meno bolo prísne zakázané vysloviť okrem modlitby ako jediného momentu duchovného spojenia medzi človekom a Bohom. Chrám po potlačení povstania Židov proti Rimanom v roku 70 n. l. ich légie zbúrali po dobytí Jeruzalema. Približne dva milióny židovských obyvateľov sa z územia dnešnej Palestíny a Izraela rozšírilo po celom území Rímskej ríše. Synagóga ako miesto bohoslužieb sa dostáva do popredia práve po zániku Božieho chrámu v Jeruzaleme. Synagogálna bohoslužba, ktorej ústredným motívom bolo čítanie z Tóry, nevznikla skôr ako pred koncom 5. storočia pred Kristom¹.

Text Tóry sa redakčne neuzavrel skôr ako koncom 5. storočia pred Kristom, ale staršie texty v Starom zákone naznačujú, že bohoslužby sa konali aj mimo Jeruzalema. Tieto zhromaždenia sa stali predchodcami neskorších synagóg. Slovo Synagógé sa po prvý krát použilo na nápise v Jeruzaleme, kde synagógu postavil akýsi Theodotos, v 1. storočí n.l. Synagóga bola v neskorej antike chápaná ako istá náhrada chrámu, o čom prvé zmienky pochádzajú z 3. storočia. Predpoklad pre jej úplné začiatky je možno nájsť pravdepodobne ešte v 2. storočí. V samotnej krajine Izrael to boli ako prvé synagógy s mozaikami so znameniami zverokruhu, ktoré pochádzali zo 4. až 6. storočia. Nápis v mieste zvanom Chammat Tveria nazýva synagógu aramejským termínom atra kadiša a pochádza zo 4. storočia. Abrahámove obete Bohu sú znázornené v mieste zvanom Bet Alfa zo 6. storočia².

1 Schubert, Kurt. Židovské náboženství v proměnách věků. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 111.

2 Schubert, ref. 1, s. 113.

Božia prítomnosť, ktorá pred zničením chrámu prebývala len v tejto pozemskej obdobe nebeského príbytku Božieho, sa presunula do synagógy. Táto šechina sa nachádzala v synagóge, keď sa v nej modlilo desať dospelých mužov, ktorí predstavovali minian. Synagóga ako sväté miesto, sa spájala s prítomnosťou šechiny a nebola už viazaná na Jeruzalemský chrám, čo má svoj pôvod v predstave, že odišla do exilu po roku 70, spolu so židovským národom, mimo Izrael. Väčšina židovských náboženských obcí bola v tomto období značne helenizovaná, čo sa prejavovalo napríklad v nazývaní synagógy termínom proseuché, resp. hagios topos. Synonymom pre synagógu bolo aj slovné spojenie migdaš meat. Západná stena bývalého chrámu v Jeruzaleme sa spájala s pôvodným miestom Božej prítomnosti po zničení chrámu, ale rozšírila sa aj na miesta, kde sa nachádzali synagógy. Dokazujú to napríklad nástenné maľby v synagóge v posádkovom meste zvanom Dura Europos, na rieke Eufrat, na východnej hranici, z polovice 3. storočia n.l. Posvätnosť synagógy vyplývala aj z toho, že čítanie zo zvitkov z Tóry posilňovalo spojenie človeka s Bohom. Šechina sa nevzdalaovala zo svojho miesta, pretože Pán bol v chráme svojej svätosti. Jeho trón sa síce nachádzal v Nebi, ale Boh bol stále prítomný vo Svätyni³.

Hlavným symbolom judaizmu ako kombinácie náboženstva, filozofie a histórie židovského národa je sedemramenný svietnik menora, ktorý je často zobrazovaný v synagógach. Figurálne motívy a mozaiky v synagógach, sú typickým prejavom neskorkej antiky na výzdobu týchto stavieb. Obrazy zo synagóg sa postupne vytrácali, a ako sa vracal do židovského života znova hebrejský jazyk a hebrejské písmená, tieto ich postupne nahrádzali. Žiadne figurálne výtvarné diela neboli v synagógach už od konca 6. storočia, pretože v tomto období sa stabilizovalo povedomie židovského národa bez potreby budovať vlastný štát a za svoj základ si zobralo Talmud, ktorý v jeho babylonskej verzii bol uzatvorený ako knižné dielo v roku 500. Ďalším literárnym žánrom, ktorý predstavoval skutočnosť, že synagóga prestala byť len „svätým“ miestom a stala sa centrom života židovských náboženských obcí na území Európy a malej Ázie sa stala hebrejská synagogálna poézia. Byzantský cisár Justinián I. vydal v roku 553 novelu zákona 146 s názvom Peri hebrajon. Jeho snahou bolo zabrániť nahradeniu gréčtiny v židovskej bohoslužbe hebrejským jazykom. Táto jeho snaha bola neúspešná, pretože v období 7. storočia sa hebrejský jazyk natoľko posilnil, že nahradil akúkoľvek figurálnu maľbu zvierat, tvári a ľudských postáv, použitím hebrejských písmen. Talmud sa stal základom aj praktického náboženského života Židov⁴.

Tieto takzvané ikonoklastické tendencie boli v židovskom prostredí do príchodu islamu prevládajúcim motívom výzdoby synagóg. Po islamizácii

3 Schubert, ref. 1, s. 113.

4 Schubert, ref. 1, s. 126.

v oblasti Blízkeho východu a severnej Afriky žilo v tomto prostredí 80 percent všetkých Židov. Židia prevzali z arabštiny ornamentálne znázorňovanie písmen, ktoré sa používalo pri výrobe parochetu a povianu na Tóru, pričom parochet je opona, ktorá zakrýva v synagóge aron hakodeš, kde boli uložené zvitky Tóry, zabalené v poviane, utkanom zo zamatu s hebrejským nápisom, obsahujúcim mená darcov tejto tkaniny pre synagógu. V tomto období sa začali synagógy označovať ako Schola Judeorum, ktorá sa stala okrem miesta modlitieb a čítania svätého písma aj centrom, kde sa stretali a dodnes stretávajú členovia celej náboženskej obce.

Figurálne motívy v židovskom umení sa objavujú v 13. storočí v južnom Nemecku. Išlo o ilustrované modlitebné knižky machzorim. Mohli sa maľovať farebné postavy, ale nesmela sa zobrazovať ľudská tvár z obavy pred modloslužobníctvom. Namiesto ľudskej tváre sa zobrazovali hlavy vtákov a zvierat alebo postavy s hlavou otočenou opačne⁵.

Zánik chrámu a štátu priniesol potrebu hľadať novú oporu pre židovskú diasporu. Tento nový prvok sa objavil v židovskej filozofii, opierajúcej sa o náboženstvo, ako faktor stability. Židovskí vzdelanci zavrhlí ideu štátu ako prekonanú a opierali sa o náboženstvo. Viera v Boha sa odrazila v písanej a v ústnej Tóre, ktorú okrem náboženstva tvorila aj literatúra a filozofia.

Tóru dopĺňal Talmud, ktorý tvorila v jeho podstate Halacha ako súbor šesťdesiatich štyroch traktátov. Existovali dve vydania Talmudu. Babylonský obsahoval tridsať traktátov v jednom zväzku a bol dokončený v roku 498 n. l. Jeruzalemský Talmud dokončili v roku 350 n.l. Jedna jeho kniha mala štyristo strán.

Židovský rok sa riadi podľa lunárneho kalendára. Tento kalendár má 354 dní a riadi sa mesačnými fázami, t.j. má celkovo 28 dní. Okolo používania tohto kalendára vznikol rozkol medzi kňazmi v Jeruzaleme, ktorých časť začala tvrdiť, že Boh pri stvorení sveta používal kalendár s dĺžkou roka 364 dní a druhá časť z nich zostala pri pôvodnom lunárnom kalendári. Tento rozkol sa skončil odchodom kňazov, ktorí sa riadili slnečným kalendárom, z Jeruzalema a k založeniu sídla v lokalite zvanej Kumrán. Títo odídenci čakali na nebeský Jeruzalem, čo predstavovalo náhradný kult na rozdiel od obradov Bohoslužby v Jeruzalemskom chráme⁶.

Najvýznamnejším židovským sviatkom a dňom v týždni je šabat ako deň odpočinku, ktorý sa slávil každý týždeň v sobotu od západu Slnka v piatok do západu Slnka v sobotu. V tento deň Pán oddychoval po šesťdňovom stvorení sveta, pretože to bol Bohom určený svätý deň odpočinku a podľa Božej vôle tak mali konať aj ľudia. Bolo to výrazom úcty človeka k Božej vôli

5 Schubert, ref. 1, s. 127.

6 Schubert, ref. 1, s. 111.

dodržiavaním zákazu vyvíjať akúkoľvek pracovnú aktivitu⁷. Hlavná časť slávnosti sa konala v domácom prostredí. Rodina sa v piatok večer zišla, domáca pani zapálila sviečky v svietniku a povedala požehnanie berach a nasledoval pohár vína, ktorým sa posvätil sviatočný stôl, pričom tento obrad sa volal kidduš. Potom nasledovala večera, ktorá sa musela pripraviť ešte pred piatočným večerom, pretože v sobotu sa nesmeli vykonávať žiadne činnosti v kuchyni ako varenie, pečenie a nesmel sa zapáliť žiaden oheň. Šabat sa končil v sobotu večer, kedy sa obradom zvaným habdala rozdelil symbolicky to, čo je sväté a to, čo je svetské. Najmladšie dieťa drží sviečku a hlava rodiny si pripíja na zdravie s pohárom vína v jednej ruke a v druhej ruke s koreničkou s vonným korením. Na záver si všetci poprajú Šavua Tov. Začiatok židovského roka tvorí sviatok Roš – Hašana v prvý deň mesiaca Tišri, ktorý pripadá v našom kalendári na september alebo október. Pôvodne sa tento sviatok slávil na jar, v prvý deň mesiaca Nisan. Podstata slávenia nového roka je spojená so stvorením sveta a s posledným súdom. Novoročné pranie lešana tova tikatev znamená, že Židia si navzájom želajú, aby Boh zapísal do svojej knihy osud každého jedného človeka pre nadchádzajúci rok v čo najlepšom svetle. Symbolom tohto želania je trúbenie na baraní roh, ktorý sa nazýva šofar⁸.

Nasleduje sviatok Yom Kippur, čiže Deň zmierenia, ktorý pripadá na desiaty deň v novom roku po Roš - Hašana. V tento deň sa dodržiava prísny pôst a čo najprísnejší pokoj ako na šabat. Modlitba na tento deň s názvom Kol nidre sa týkala zrušenia všetkých sľubov a prisah, ktoré dal človek Bohu, zvlášť vtedy, keď nepredvídané okolnosti znemožnili ich plnenie. Sľubov daných medzi ľuďmi navzájom sa to však netýkalo.

Židovský rok pokračuje sviatkom stánkov, ktorý sa nazýva Sukkot. Začínal na piaty deň po Yom Kippur a trval od 15. do 21. dňa v mesiaci Tišri. Počas neho sa Židia presťahovali zo svojich domov do púšte, do dočasných príbytkov nazývaných suka, ktorých strechu tvoria prekrížené palmové ratolesti, cez ktoré je vidieť večer hviezdy. Ide o pripomenutie si závislosti človeka od Božej prozreteľnosti. Vzdáva sa ním Bohu vďačnosť za úrodu. Symbolom sú palmové ratolesti a šofar, teda baraní roh, ktorého trúbením sa zvolávali ľudia na slávnosti a iné dôležité udalosti v židovskom živote⁹. Židia nosili ako symbol tohto sviatku plody stromov etrog a palmové ratolesti (lulav). Prvý deň sviatku sukkot a deň, ktorý nasledoval po skončení sviatku sa slávil ako šabat. Tento deň sa volal šmini aceret, kedy sa večera konzumovala ešte vo sviatočných stánkoch, ktoré boli zhotovené z vetví stromov. Židia sa zhromažďovali v týchto stánkoch v tento deň za účelom odriekania modlitieb za prívolanie dostatočného dažďa. Posledný siedmy deň sa nazýva Simchat

7 Lancaster, Brian. Judaizmus. Bratislava: Ikar, 2000, s. 107.

8 Lancaster, ref. 7, s. 115.

9 Lancaster, ref. 7, s. 108.

Tora, kedy Židia ďakujú Bohu za dar Tóry ako zákona zákonov¹⁰.

Ďalšou významnou udalosťou je Chanuka, na počesť znovuvysvätenia jeruzalemského Božieho chrámu. Stalo sa tak v roku 164 pred Kristom za makabejského povstania a po oslobodení chrámovej hory v Jeruzaleme. Symbolom tohto sviatku je osemramenná menorá, teda svietnik, ktorý predstavoval zázrak tým, že olej v lampe horel nie jeden, ale až osem dní. Zapaľuje sa vždy jedna sviečka na jeden deň s pomocou deviatej sviečky, ktorá sa nazýva pomocník a slúži na zapálenie každej ďalšej sviečky tak, aby sa nepoužil na zapálenie plameň zo sviečok, ktoré už horeli. Sviatok začína na 25. deň mesiaca Kislev.

Sviatok Purim alebo sviatok lósov slávia Židia v marci a pripomínajú si tak záchranu svojho národa pred genocídou v Perzskej ríši v šiestom storočí pred n. l. Je to sviatok, kedy sa Židia vzájomne obdarovávajú za to, že boli zachránení ako národ. Zároveň je sviatkom radosti a symbolom víťazstva ľudskosti nad zlobou a nenávisťou. Slávi sa na 14. deň mesiaca Adar. Kniha Ester v Starom zákone rozpráva tento príbeh o odvahe jedinej ženy postaviť sa proti zákernej moci kvôli záchrane svojho národa pred vyhubením. Kniha Ester predstavuje od doby baroka najilustrovanejšiu knihu hebrejskej Biblie¹¹.

Pesach sa oslavuje na počesť vyslobodenia Židov z egyptského otroctva a ich štyridsaťročného putovania do zaslúbenej krajiny. Slávenie sviatku trvá sedem dní a symbolizuje ho nekvasený chlieb – maces. Je to výraz lásky Boha k jeho ľudu, čoho prejavom bol zásah v Egypte. Obdobie pred Pesachom si vyžadovalo dodržiavať mnohé postupy pri príprave jedál bez použitia kvasníc. Nádoby, ktoré sa počas roka dostali do styku s potravinami, ktoré obsahovali kvasnice, museli byť podrobené špeciálnemu čisteniu, kašerovaniu. Slávnostná sederová misa mala obsahovať tri nekvasené chleby, maror, čiže horké bylinky, jablkové pyré s orechami (charoset), varené vajce (beca), na rošte pečená kosť s kúskom jahňacieho mäsa ako náhrada veľkonočného baránka. Ako nápoj sa podávali štyri poháre vína. Konzumovalo a pilo sa podľa návodu uvedeného v príručke Hagada. Táto kniha obsahuje modlitby pre Pesach, ktoré sú určené aj pre domácu veľkonočnú slávnosť. Sú v nej obsiahnuté aj príbehy zo štyridsaťročného putovania Židov cez púšť, na konci ktorého dosiahli Bohom prisľúbenú krajinu. Pôvodne to boli dve samostatné slávnosti – slávnosť pastierov (pesach) a sviatok nekvasených chlebov ako oslava úrody (maccot). Sedem dní sa museli jesť nekvasené chleby, resp. iná nekvasená strava a mäso z baránka alebo z hovädzieho dobytku, upravené podľa postupu určeného pre rituálne čisté mäso. Vykúpenie Židov príchodom Mesiáša mal ohlásiť najprv príchod proroka Eliáša, pre ktorého bol na každom stole pripravený osobitný pohár a miesto. Pesach ako sviatok je dodnes symbolom viery vo vykúpenie

10 Schubert, ref. 1, s. 116.

11 Schubert, ref. 1, s. 117.

do večnosti¹².

Na koniec roka pripadal sviatok Šavuot, ktorý pripomína zjavenie Tóry Mojžišovi na vrchu Sinaj. Slávi sa na päťdesiaty deň po Pesachu v trvaní jeden týždeň. Súvislosť s vydaním Zákona na Sinaji sa traduje od 2. storočia n.l. Radosť z daru Tóry je vyjadrená v náboženskej básni s názvom Adon imnani, čo znamená Pán ma použil ako svojho majstra¹³. Boží zákon v podobe Desatora sa zjavil ľuďom ako zmluva medzi nimi a všemohúcim Bohom.

Židia si pripomínajú v auguste dňom prísneho pôstu Tiš a beav – 9. av zničenie Jeruzalema babylonským kráľom Nabukadnesarom II. v roku 587 pred Kristom a zničenie chrámu Rimanmi na čele s Vespasiánom a jeho synom Titom v roku 70 n.l.

Židovská domácnosť sa riadi dodnes prísnyimi pravidlami na oddelenie mliečneho a mäsitého pokrmu. Mäso a mlieko sa nesmelo spolu ani konzumovať ani variť, čo si vyžadovalo mať oddelený riad, oddelené zariadenie na jeho umývanie ako aj uskladnenie potravín¹⁴.

Krv veľkonočného baránka ako ochrana domu sa pripomína v podobe umiestňovania kovového puzdra s malým zvitkom pergamenu s prikázanim Šma Jisrael z knihy Deuteronomium, ktoré sa nazýva mezuzá. Chlapec bol na ôsmy deň po narodení obrezaný, pričom ho sprevádzalo pranie, aby žil v súlade s Tórou, dozrel k svadbe a konal dobré skutky. Toto požehnanie je napísané na parochete. V trinástich rokoch sa mladý Žid stáva dospelým a po svojom prvom čítaní z Tóry v synagóge sa stáva synom prikázania (barmieva). Týmto obradom sa stáva členom židovskej obce a môže sa modliť s ostatnými dospelými mužmi v synagóge. O umierajúcich a chorých sa stará chevra kadiša (svätá spoločnosť). Do jej pôsobnosti spadá aj starostlivosť o cintoríny.

Židovskí obchodníci, lekári a vzdelanci, ktorí pôsobili v stredoveku na rôznych miestach vtedajšej Európy a Stredomoria, veľmi významne ovplyvnili nielen židovskú ale aj európsku kultúru. Jedným z nich bol židovský cestovateľ Benjamin z Tudely. V rokoch 1159 až 1172 vydal denník zo svojich ciest po Stredomorí, pod názvom Kniha z ciest. Tento obchodník s diamantami na svojich cestách podrobne zaznamenával pomery v jednotlivých navštívených židovských obciach. Napísal, že Židia sú obchodníkmi s tovarom všetkého druhu, najmä s hodvábom. Tento cestopis sa stal najspoľahlivejšou knihou tohto druhu napísanou v stredoveku¹⁵.

V období raného stredoveku, t.j. v 6. až 11. storočí, žila väčšina Židov v mestách. Benjamin z Tudely precestoval napríklad severovýchodné Španielsko, južné Francúzsko, Grécko, Konštantinopol, a cez Cyprus sa vybral do Palestíny. Odtiaľ sa vybral cez Aleppo a Mosul do Babylonie

12 Schubert, ref. 1, s. 117, 118.

13 Schubert, ref. 1, s. 118.

14 Schubert, ref. 1, s. 119.

15 Johnson, Paul. Dějiny židovského národa. Řevnice: Rozmluvy, 1996, s. 169.

a Perzie. Na spiatocnej ceste navštívil Káhiru a Alexandriu a Španielsko dosiahol cez Sicíliu. Všade na svojich cestách dokumentoval aké početné boli v jeho období židovské komunity v navštívených oblastiach¹⁶. Tento cestovateľ poskytuje aj cenný pohľad na židovské obce v Itálii v 12. storočí, ako boli napr. Janov, Pisa, Lucca, Rím, Neapol a Brindisi.

Moše ben Maimun, známejší pod menom Maimonides, patril k najvýznamnejším židovským lekárom a talmudistom vo vrcholnom stredoveku. Jeho najvýznamnejším dielom v náboženskej oblasti je kniha s názvom Mišna Tora. Narodil sa vo významnom španielskom meste Cordoba v roku 1135. Po odchode z Cordoby ako 13 - ročný, spolu s rodinou utekali pred hrozbou násilnej islamizácie do severnej Afriky a dostali sa až do starej Káhiry. Maimonides sa stal významným lekárom a filozofom. V roku 1185 sa stal dvorným lekárom egyptského sultána. Jeho dielo bolo veľmi rozsiahle a myšlienkovito bohaté. Okrem lekárskeho povolania sa po smrti brata Dávida venoval aj obchodu. Významnou súčasťou života každého židovského vzdelanca bolo okrem štúdia piatich kníh Mojžišových a modlitebnej knižky s pravidlami pre šabat sviatky a ústnu Tóru, štúdium Talmudu, Mišny a komentárov k Talmudu. Maimonides písal všetky svoje diela v arabštine. Svoje prvé dielo napísal už ako 16 - ročný, s názvom Rozprava o logike. V roku 1158 napísal dielo z oblasti astronómie - Rozprava o kalendári. Komentár k Mišne, ako jedno z jeho najvýznamnejších diel dokončil v roku 1168. Kniha obsahuje veľa autorových názorov o zvieratách, rastlinách, prírodopise, ale aj ľudskej psychike. Desaťročná systematická práca, ktorá vyústila do zostavenia diela s názvom Mišna Tora, sa stala jednou zo základných prác rabínskeho judaizmu od čias stredoveku až po 20. storočie. Toto dielo dokončil v roku 1180 a malo spolu štrnásť zväzkov¹⁷. Maimonides mal jasnú predstavu o tom, ako by mala fungovať ideálna ľudská spoločnosť. Podľa neho uspokojenie materiálnych potrieb nie je dôležité, pretože najvyššie šťastie spočíva vo večnej existencii ľudskeho intelektu. Táto ľudská racionalita upiera svoju pozornosť na Boha¹⁸. Garanta dokonalej spoločnosti predstavuje Boží zákon. Dobrý štát je taký, kde vládne zákon. Ideálny štát sa riadil božskými zákonmi. Posledné a najväčšie dielo sa volalo Sprievodca zablúdených, ktorý obsahoval jeho výklad judaistickej teológie a filozofie. Celé dielo dokončil Maimonides v roku 1190. Maimonides ako lekár bol veľmi rešpektovaný a uznávaný aj v nežidovskom svete¹⁹. Zachovalo sa aj jeho desať lekárskeho diel. Tieto spisy sa týkali stravy, liekov, liečby a fyzioterapie. Vďaka svojim vynikajúcim medicínskym znalostiam, si ho

16 Johnson, ref. 15, s. 170. Tiež: Chazan, Robert. Židé stredovekého západného kresťanského sveta (1000 – 1500). Praha: Argo, 2009, s. 122.

17 Johnson, ref. 15, s. 184.

18 Johnson, ref. 15, s. 186 - 187.

19 Johnson, ref. 15, s. 184.

vybral za svojho ošetrojúceho lekára Saladinov vezír Al-fadí al-Baisamiho, a neskôr aj Saladinov syn, ktorý sa stal egyptským sultánom v roku 1198²⁰. Maimonides dostal pozvanie aj od bližšie neurčeného kresťanského kráľa, ktorým mohol byť anglický kráľ Richard I., nazývaný Levie srdce, alebo panovník Jeruzalemského kráľovstva. Časté návštevy u sultána učencovo zdravie veľmi podlomili, pretože musel často merať cestu z predmestia Káhiry, zvaného Fustat, kde stál aj na čele tamojšej židovskej obce, do vladárskeho paláca v centre Káhiry. Jeho dom bol však otvorený pre všetkých, ktorí potrebovali poradiť v lekárskejších, právnych a teologických záležitostiach. Až do svojej smrti v roku 1204 bol užitočnými službami židovskej obce v Egypte ale aj mimo neho²¹.

Maimonides ako najväčší židovský mysliteľ nielen vo svojej dobe, ale až do dnešných čias povýšil židovské náboženstvo a filozofiu na popredné miesto v kultúrnom dedičstve Európy a Stredomoria. Jeho komentáre k Tóre sú stále zdrojom myšlienkového bohatstva aj v súčasnosti nielen pre Židov ale aj pre ostatné náboženstvá.

Sledované obdobie konca 15. a začiatku 16. storočia bolo v živote Židov v Európe poznamenané ich vyhnaním z viacerých krajín. Najväčšie vyhodenie Židov sa udialo v Španielsku, kde tamojší panovníci Izabela a Ferdinand, po dobytí posledného islamského štátu na Pyrenejskom poloostrove Granady, vydali nariadenie o tom, že všetci Židia, ktorí neprestúpili na katolícku vieru, museli opustiť Španielsko. V 6. až 11. storočí sa Židia v diaspore začali deliť na dva prúdy, z ktorých jedna sa nazývala španielski alebo sefardskí Židia a druhá sa nazývala aškenázski Židia. Sefardská diaspora vznikla paradoxne práve vďaka ich vyhnaniam z Pyrenejského poloostrova. Časť Židov, ktorá konvertovala ku katolíckemu kresťanstvu a mohla zotrvať v Španielsku, bola známa ako marranos. Pred týmto vyhnaním dochádza k vypudeniu Židov aj z viacerých iných oblastí Európy, ako napríklad z Viedne v roku 1421, z Kolína nad Rýnom v roku 1424, z Augsburgu v roku 1439, z kráľovských miest na území Moravy v roku 1454. Ďalšou oblasťou odkiaľ boli vyhánaní, boli mestské štáty v Itálii, napríklad z Perugie v roku 1485, z Vicenzy o rok neskôr, z Parmy v roku 1488, z Milána a z Luccy v roku 1489 a z Florencie v roku 1494²². Židia boli v Itálii, Provence a v nemeckých ríšskych mestách vytlačení z možnosti podnikáť v oblasti finančníctva a cechových remesiel. Z tohto dôvodu sa aškenázske židovské komunity sústreďovali viac do strednej a východnej Európy, t.j. do Rakúska, Čiech, Moravy, do Sliezska a do Poľska.

Židovské komunity si svojich náboženských predstaviteľov, ktorými boli rabíni, volili spomedzi seba, alebo si ich pozvali z iných židovských

20 Johnson, ref. 15, s. 184.

21 Johnson, ref. 15, s. 185.

22 Johnson, ref. 15, s. 223.

náboženských obcí. Zavrhli ideu vlastného štátu a opustili pôvodnú kňazskú hierarchiu. Žili oddelene od ostatného obyvateľstva, čo im umožňovalo uplatniť sa v oblasti finančného kapitálu. Opierali sa pritom o Tóru a Talmud ako základy svojej identity. Bývali v oddelených mestských štvrtiach, ktoré sa neskôr nazývali getá. Podľa benátskej židovskej štvrte, ktorá ležala na jednom z ostrovov, vzdialených od centra mestskej republiky, sa volala ghetto nuovo. Toto geto malo vysoké múry a bolo oddelené kanálmi od ostatných častí mesta. Vstup cez dve brány strážili štyria kresťanskí dozorcovia a ďalších šesť strážcov hliadkovalo okolo ostrova v dvoch strážnych člnoch. Obyvatelia platili okrem bežných daní a poplatkov aj zvláštnu ročnú daň²³.

Vynález kníhtlače znamenal aj pre hebrejsky písanú literatúru veľký pokrok, pretože napríklad v Benátkach bola založená tlačiareň, kde boli vydané Jeruzalemský a Babylonský Talmud, boli vytlačené v rokoch 1520 – 1523, ako vzor pre neskoršie židovské tlačou vydávané knihy. Na ich vydaní sa podieľali kresťanskí aj židovskí typografi. Židia v Benátkach museli nosiť na označenie toho, že sú Židia, podobne ako v ostatnej Európe, žlté guľaté odznaky, neskôr žlté klobúky, ktorých farba sa postupne zmenila na červenú.

Posledným veľkým židovským vzdelancom neskorého stredoveku bol Jozef Karo, ktorý napísal zákonník Šulchan aruch, ktorý sa ako halachitské dielo stal kódexom židovského práva pre mnoho generácií ortodoxných Židov.

23 Johnson, ref. 15, s. 232.

3. Právne postavenie židovského obyvateľstva v slobodnom kráľovskom meste Bratislava v 13. - 16. storočí

Židovské obyvateľstvo tvorilo súčasť mestskej komunity slobodného kráľovského mesta Bratislavy už od trinásteho storočia. Základné mestské privilégium z roku 1291 od kráľa Ondreja III. zrovnoprávnilo Židov s kresťanmi, ale v praxi samozrejme nikdy táto rovnosť neplatila²⁴. Bratislavskí Židia, podobne ako obyvateľstvo toho istého vierovyznania celého Uhorského kráľovstva, mali garantované svoje práva už privilegijnou listinou kráľa Bela IV. z roku 1251²⁵. Tento dokument bol kópiou výsad, ktoré udelil rakúsky a štajerský vojvoda Fridrich II. Bojovný Židom na svojom území v roku 1244 s cieľom ochrany ich pôžičiek.

Tento dokument s názvom *Belae regis iura Iudeorum* riešil základné atribúty postavenia židovského obyvateľstva krajiny ako priamych poddaných panovníka vo svedectve pred súdom. Svedok musel byť prítomný pri transakcii, ak si kresťan požičal od Žida peniaze za úrok. Ten dosvedčil, že židovský veriteľ požičal kresťanskému dlžníkovi peniaze za protihodnotu, ktorú tvorila nehnuteľnosť alebo hnutel'ný majetok.

Svedectvo hralo veľmi dôležitú úlohu pri vymáhaní prípadných nedoplatkov. Dlžník, ktorý porušil práva židovského veriteľa, sa mu musel ospravedlniť. Duchovní nesmeli takéto finančné kontrakty so Židmi vôbec uzatvárať. Dozor nad výkonom práv židovského obyvateľstva mala aj príslušná kapitula, v tomto prípade to bola Bratislavská kapitula. Dlžník, ktorý mal iný majetok, ako ten, ktorý záložoval, musel ho predat' a výnos z predaja použiť na zaplatenie svojej dlžby voči veriteľovi.

Nezhody medzi židovskými veriteľmi a ich kresťanskými dlžníkmi riešil richtár príslušného slobodného kráľovského mesta ako súdna inštitúcia. Odvolať proti jeho rozhodnutiu sa mohli zúčastnené strany ku kráľovskému komorníkovi. Každý Žid v Uhorsku platil rovnaké dane a dávky ako ostatní obyvatelia krajiny.

Ak kresťan zranil Žida, mal povinnosť zaplatiť dvanásť mariek striebra na jeho lekársku starostlivosť. Ak ho podviedol, zaplatil po rozhodnutí sudcu štyri marky striebra. Ak by chcel Žid vycestovať z Uhorska, nesmel mu nikto v tom bezdôvodne brániť. Každý Žid musel súčasne rovnako platiť ako všetci ostatní obyvatelia, peňažné dávky, a to panovníkovi, ako aj mestu. Pri poškodzovaní záujmov krajiny mal byť Žid potrestaný smrťou. Ak chcel byť Žid pochovaný pri židovskej škole, zaplatil židovskému richtárovi (iudex

24 Lehotská, Darina. Stredoveké privilégia Bratislavy. Bratislava: Bratislavská informačná a propagačná služba, 1990, s. 23.

25 Marsina, Richard. Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. Tomus II. Bratislava: Archív hl. mesta SSR Bratislava, 1987, s. 263 - 265, č. 378. Tiež: Chazan, ref. 16, s. 199.

Iudeorum) v príslušnom meste poplatok.

Židovský richtár mal na starosti v mestách záležitosti Židov, pričom išlo o kresťana, zvoleného výberom spomedzi mešťanov. Ak bol Žid prvý raz potrestaný, zaplatil židovskému richtárovi dvanásť denárov, a v prípade druhého potrestania zaplatil ešte štyri denáre. Po treťi raz to už bolo tridsaťšesť denárov. Ak Žid zranil Žida, židovský richtár rozhodol o peňažnom alebo o inom treste. Ak sa navzájom urazili podľa práva Mojžišovej knihy, nesmeli sa dovolávať riešenia u panovníka. Rovnako bolo obmedzené aj právne záväzné svedectvo v prípade, ak sa podozrenie z nejakého trestného činu voči Židom prednieslo po uplynutí určitého času.

Ak kresťan pri zálohovaní svojho majetku do mesiaca nezaplatil svoje podľžnosti, bol pokutovaný.

Vo svojich domoch nesmeli Židia prijímať kresťanov ako hostí. V prípade, ak kresťanský dlžník nezaplatil do roka dlžobu, židovský veriteľ musel pred akýmkoľvek právnym úkonom ukázať zálohovaný majetok židovskému richtárovi. Židia, ktorí tento majetok spravovali, nesmeli zasahovať do práv kresťanov, bývajúcich v zálohovanom majetku - napr. v domoch. Rovnako veriteľ bol povinný tento majetok chrániť proti násiliu. Kresťan pri nedodržaní poctivosti pri zálohovaní mal byť vo vzťahu k majetku potrestaný podľa rozhodnutia zástupcu kráľovského komorníka. Žida potrestal židovský richtár alebo richtár príslušného mesta. Panovníkovi poslúžilo ako vzor pre túto listinu privilegium pre Židov, vydané rakúskym vojvodom Fridrichom II. Hašterivým v roku 1244. Toto privilegium sa nazývalo aj Judenordnung a obsahovalo aj ustanovenia o zálohovaní predmetov židovským veriteľom za poskytnuté pôžičky za úrok. Židia napríklad získali právo na prisahu na vec, ktorá mala rovnakú hodnotu ako ten predmet, ktorý bol daný do zálohu. Toto ustanovenie slúžilo ako ochrana pred obvinením, že veriteľ tajne predal alebo skryl zálohovanú vec. Obvyklou praxou sa neskôr stal súdny proces. Pre tento súd predstupovali svedkovia a potvrdzovali alebo vyvracali to, ako sa so zálohovanou vecou nakladalo²⁶.

Ak chcel ponúknuť zálohovanú vec Žid na predaj, musel tento úmysel oznámiť súdu a súdny posol musel oznámiť dlžníkovi, že môže predmetnú vec, ak má dostatok financií, odkúpiť. Len potom mohol veriteľ ponúknuť pri ďalšom súdnom termíne zálohovanú vec k ďalšiemu speňaženiu. Židovský richtár musel zálohovanú vec pred jej predajom vidieť. Až po šiestich týždňoch od rozhodnutia o predaji mohol židovský veriteľ voľne disponovať zálohovaným hnutelným majetkom. Tento postup stanovoval 141. článok Viedenskej knihy mestského práva²⁷.

Židovskí obyvatelia Uhorského kráľovstva prisahali tak, že stáli naboso s vysokou čiapkou na hlave a čítali predpísanú formuláciu v konaniach

26 Lohrmann, Klaus. Die Wiener Juden im Mittelalter. Berlin, Wien: PhiloVerlag, 2000, s. 64.

27 Lohrmann, ref. 26, s. 64 - 65.

pred richtárom a mestskou radou²⁸. Text židovskej prísahy obsahuje zbierka právnych noriem Opus Tripartitum Štefana Verböczyho v tret'om zväzku pod číslom 36²⁹.

Prvým písomným dôkazom o činnosti židovskej náboženskej obce v Bratislave je bula pápeža Benedikta XII. zo dňa 13. novembra roku 1335, ktorá obsahovala nariadenie o zbúraní synagógy na základe sťažnosti príslušníkov rehole cistercitov ostrihomskému arcibiskupovi, pretože hluk z nej rušil omše v ich kostole a kláštore v Bratislave³⁰. Židovská komunita mala aj svoj cintorín mimo hradieb vnútorného mesta, ale pre neexistenciu písomných prameňov alebo archeologických nálezov nie je možná jeho lokalizácia.

Bratislavská Židovská kniha z roku 1371 obsahovala právne záväzné pravidlá postupu pri uzatváraní finančných transakcii medzi kresťanmi a Židmi. Ak si kresťan požičal peňažnú hotovosť od židovského veriteľa, ktorá bola väčšia ako desať funtov, musel túto skutočnosť potvrdiť tento Žid prísahou na Tóru. Prísaha, ktorú povinne zložil židovský veriteľ pri sume menšej ako uvedené množstvo peňazí, sa skladala s rukou položenou na kľučke brány synagógy³¹.

Knihu židovského práva musela byť zapečatená pečaťami jedného kresťanského a jedného židovského prisazného. Títo boli vymenovaní bratislavskou mestskou radou. Ak nejaký Žid poskytol peniaze kresťanovi, mohol žiadať úroky z jedného funta len dva fenigy. Pôžička menšia ako jeden funt mohla byť úročená šesťdesiatimi fenigmi. Pri sume tri šilinky sa úrok vyšplhal do výšky jeden fenig za týždeň³².

Rozhodnutie mestskej rady v prípadoch, ak sa kresťanský dlžník a jeho židovský veriteľ nedohodli na spôsobe splácania pôžičky a úrokov z nej, muselo byť obidvomi stranami sporu rešpektované a plne dodržiavané. Zálohovaná vec sa mohla dostať k Židovi bez toho, aby tento vedel, či išlo o ukradnutý alebo ulúpený predmet. V takomto prípade musel ale odprisahať, že o takejto skutočnosti nevedel. V prípade, že Žid o zálohovanú vec prišiel pri krádeži alebo lúpeži, a vedel túto skutočnosť dokázať, mal nárok na odškodnenie. Výšku odškodného určila pre konkrétny prípad mestská rada. Ak by bol židovský veriteľ pristihnutý pri klamstve a zálohovaný predmet predtým speňažil, týmto by sa považovala dlžoba za vyrovnanú³³. Stanovovala tak bratislavská Židovská kniha z roku 1371.

28 Špiesz, Anton. Bratislava v stredoveku. Bratislava: Perfekt, 1999, s. 141.

29 Blazovich, László - Schmidt, József. Buda város jogkönyve II. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2001, s. 415.

30 Friss, Armin. Monumenta Hungariae Judaica – Magyar Zsidó Oklevéltár. Tomus I. 1092 - 1539. Budapest: Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1903, s. 62 - 63, č. 36.

31 Friss, ref. 30, s. 83, č. 52.

32 Friss, ref. 30, s. 82 - 83, č. 51.

33 Friss, ref. 30, s. 83 - 84, č. 53.

Pre porovnanie je uvedený postup pri zálohovaní hnutel'ného a nehnuteľného majetku v Budíne ako hlavnom meste kráľovstva. Cirkevný majetok ako kalichy, knihy, omšové rúcha, nesmeli byť predmetom zálohu, pretože to bolo považované za krádež, dokonca lúpež (článok 197 budínskej mestskej právnej knihy)³⁴. Každý zálohovaný predmet alebo nehnuteľnosť museli byť do troch dní nahlásené mestskej rade. Keď hodnota zálohovanej veci prevyšovala cenu poskytnutej finančnej hotovosti v značnej sume, bol tento rozdiel upravený súdnym rozhodnutím³⁵.

Na vykúpenie založenej nehnuteľnosti mal dlžník lehotu dva týždne a na znovuzískanie zálohovanej veci bol poskytnutý čas šesť týždňov. Ak bola vec predaná za hodnotu vyššiu ako bola pôžička, rozdiel v sume sa vrátil dlžníkovi. Mestský pisár vystavoval pri pôžičkách dlžobný úpis. Kresťania platili dvanásť, Židia dvadsaťštyri denárov za zapísanie dlžoby do mestskej účtovnej knihy. Židia mohli veci, ktoré mali v zálohu a dlžník kým nevrátil požičané peniaze, raz za týždeň ponúknuť na predaj. Obmedzenie predaja sa vzťahovalo na Židovskú ulicu (článok 194 budínskej mestskej právnej knihy)³⁶.

Židia museli všetky dlžobné úpisy raz ročne priniesť na kontrolu na radnicu (článok 196 budínskej mestskej právnej knihy)³⁷. Ak kresťan zálohoval Židovi víno, musel napriek tomu, že bol veriteľ platiť za toto víno daň (článok 191 budínskej mestskej právnej knihy upravoval povinnosť platiť daň za víno do mestskej pokladnice v nešpecifikovanej výške)³⁸. Táto skutočnosť umožnila ale židovským obyvateľom obchodovať s vínom³⁹.

Kanonické právo zakazovalo požičiavať si na úrok od Židov. Článok 193 budínskej mestskej právnej knihy nariaďoval Židom nosiť na šatách červený plášť a na ňom žlté označenie⁴⁰. Takáto forma odlišenia sa Židov od ostatného obyvateľstva sa bežne používala v tom čase v celej vtedajšej Európe.

Keďže Židia nesmeli prisahať na Bibliu, musela byť stanovená iná forma prísahy. Žid, ktorý prisahal, musel prisahať oblečený do plášťa a so židovským klobúkom na hlave, pričom ruku mal položenú na zákonníku, ktorý sa volal Mojžišovo Desatoro. Táto prísaha sa používala v sporoch s kresťanmi. Text prísahy znel takto: „Ja Žid, prisahám právom na živého Boha, na svätého Boha a všemohúceho Boha, ktorý stvoril nebo i zem, more a všetko, že

34 Friss, ref. 30, s. 163, č. 125. Tiež: Blazovich - Schmidt, ref. 29, s. 416.

35 Blazovich - Schmidt, ref. 29, s. 216.

36 Blazovich - Schmidt, ref. 29, s. 217. Tiež: Friss, ref. 30, s. 162, č. 123. Tiež: Blazovich - Schmidt, ref. 29, s. 415.

37 Friss, ref. 30, s. 162, č. 124. Tiež: Blazovich - Schmidt, ref. 29, s. 416.

38 Friss, ref. 30, s. 161, č. 120. Tiež: Blazovich - Schmidt, ref. 29, s. 413.

39 Blazovich, László - Schmidt, József. Buda város jogkönyve I. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2001, s. 217.

40 Friss, ref. 30, s. 161 - 162, č. 122.

v tomto prípade, v ktorom ma tento kresťan obvinil, som nevinný. Ak som vinný, nech sa prepadne do zeme, ktorá prehltla Dathana a Abyrona. Nech ma napadne paralýza a lepra, ktorá opustila človeka menom Helisei Naaman Syrum a preniesla sa na jeho syna Jezii. Nech ma stihne náhla smrť, nech mi hrdlo krv zaplaví, a nech je moje telo, duša a moje veci roztrhané. Nech ma zničí Mojžišov zákon z hory Sinaj a všetko, čo je napísané v piatich knihách Mojžišových. Ak som krivo prisahal, nech ma zničí Adonai s celou svojou silou.“ Text prisahy je súčasťou Opus Tripartitum v jeho tridsiatom šiestom článku⁴¹.

Židovskí obyvatelia Bratislavy rovnako ako kresťania museli platiť cirkevný desiatok ostrihomskému arcibiskupovi a bratislavskému prepošтови za svoje vinohrady a pôdu. Domy a poľnohospodárske nehnuteľnosti podliehali mestskej dávke od roku 1439⁴². Židovská kniha (Judenpuech) obsahovala len nezáväznú usmernenie o úrokoch pri pôžičkách, ktoré poskytovali židovskí veritelia bratislavským mešťanom. Malé pôžičky do sumy 1 funt, ktorý mal 60 fenigov, mali úrok započítaný vo výške 2 fenigy a veľké pôžičky sa úročili jedným fenigom týždenne. Zodpovedalo to hodnote 43,3 % požičanej sumy, resp. v niektorých prípadoch až 86,6 % dlžoby. Platilo to len pre zaknihované, t.j. evidované finančné transakcie⁴³. Keď porovnáme výšku úrokovej sadzby s privilegiom pre židovské obyvateľstvo Českého kráľovstva, tak to stanovovalo výšku úroku pri pôžičkách na 20 %, pretože ako veritelia museli Židia platiť veľmi vysoké dane panovníkovi, panstvám a mestám⁴⁴. Povolenie na pôžičku finančných prostriedkov od židovského veriteľa museli kresťanovi vydať cirkevná inštitúcia alebo panovník.

Bratislavská mestská kniha z roku 1439 obsahuje mená viacerých Židov, ktorí pochádzali z rôznych miest v Uhorsku, resp. z dnešného Slovenska. Patrili k nim: Jakub, Jozef, Musch, Mandl a Isserl. Jakub spolu s manželkou a deťmi pochádzali z Budína, Isserl pochádzal z mestečka Bruck an der Leitha, Mandl pochádzal zo Znojma. Musch prišiel z Trnavy, odkiaľ prišli aj manželka Sandl a Hanna. Jozef, syn Isaaca, spolu s manželkou Hestes sa prisťahovali do Bratislavy z Trnavy, pretože medzi oboma mestami existovali veľmi dobré kontakty. Z významného ríšskeho mesta Norimberg sa tu usadil Žid menom Feklin. Najpočetnejšou skupinou židovských obyvateľov Bratislavy, ktorí prišli z iného mesta a vlastnili dom alebo vinohrad, patrili Budínčania, okrem spomenutého Jakuba s rodinou to boli ešte ďalší traja nositelia tohto mena. Táto časť židovskej komunity bola doplnená Židovkou

41 Friss, ref. 30, s. 288 - 289, č. 240.

42 Špiesz, ref. 28, s. 142.

43 Špiesz, ref. 28, s. 138.

44 Macek, Josef. Jagellonský věk v českých zemích I. Hospodářská základna a královská moc (1471 – 1526). Praha: Academia, 1992, s. 123.

menom Renna, spolu so synom Salamonom⁴⁵.

Mestská účtovná kniha z roku 1439 obsahuje najviac údajov s menami židovských obyvateľov Bratislavy. Nezahŕňa síce časové obdobie vlády Jagelovcov na uhorskom tróne, ale vzhľadom na úzku pramennú bázu k židovským komunitám na Slovensku v stredoveku, je potrebné tieto informácie aspoň spomenúť. Prehľad týchto Židov ich uvádza ako vlastníkov domu na Židovskej ulici: Lang Israel, Jakub z Budína, Isserl z Puku, Manschel, Wolf, Eisak, Židovka Jaklin z Norimbergu, Isserl z mesta Budweys, Jakel z Budína, Židia Praintl a Tröstl. Ďalšími prisťahovalcami zo susedných miest boli Židia Gedl a Aschel z Eisenstadtu, početnú skupinu tvorili aj Židia zo Šoprone: Lezer Sankmeister s manželkou Hester, Jaklin a Hendl s manželkou Peschel, Leb, Herschel, Egsel, pochádzali z Viedenského Nového Mesta, Henndl zo Štajerského Hradca a poslednými sú Pelbel z Hainburgu a Jakub z mesta Pasau⁴⁶. Dokument spomína aj týchto Židov: Leb s manželkou menom Zymscha, Leblmann s manželkou Rachel, Schleimel s manželkou Sárrou, Schalam, Slama, Perntl s manželkou Mirgem a Židovka menom Pendeltynn⁴⁷.

45 Friss, ref. 30, s. 467 - 468, č. 14.

46 Friss, ref. 30, s. 468 - 469, č. 15.

47 Friss, ref. 30, s. 467, č. 14.

4. Židovská náboženská obec vo Viedni a jej synagóga

Viedenská židovská náboženská obec sa stala najvýznamnejšou komunitou v rakúskych krajinách a dostávala sa do kontaktu s bratislavskými židovskými obyvateľmi pomerne často. Môžeme preto predpokladať, že synagógy týchto dvoch susediacich židovských pospolitostí sa na seba podobali, a preto je uvádzaná táto najvýznamnejšia náboženská ustanovizeň obce vo Viedni ako príklad, ktorý je možné stavebným a architektonickým vzhlľadom položiť na miesto chýbajúceho vonkajšieho a vnútorného vzhlľadu synagógálnej budovy v bratislavských hradbách. Prvá obdobia výstavby synagógy je možné položiť do polovice trinásteho storočia. Budova pozostávala z troch miestností. Priestor, ktorý smeroval na juh, používali židovské ženy. Nazýval sa Frauenschul. Stredný priestor, ktorý tvoril hlavnú miestnosť synagógy, tvorila miestnosť pre mužov, ktorá sa volala Männerschul. Severným priestorom sa do budovy, ktorá bola orientovaná v smere z východu na západ, vstupovalo. Predstavovala prvú stavbu z kameňa v oblasti ulice Judenplatz ako základu židovskej štvrte vo Viedni. Šírka budovy bola vnútri zo severu na juh dvanásť metrov. Celá stavba merala šesťnásť metrov po dĺžke hlavnej osi v smere východ – západ⁴⁸. Datovanie umožnil nález fenigu z mesta Enns do obdobia rokov 1236 – 1241, resp. 1246 – 1251. Táto stavba vznikla na pozemkoch, ktoré patrili do vlastníctva rakúskych vojvodov. V sledovanom období sa datuje aj obdobie začiatku výstavby dnešného Hofburgu ako pevnosti v areáli mesta Viedeň. Veľkosťou táto synagóga patrila k malým objektom tohto typu ako v neďalekej obci Bruck an der Leitha. Znamenalo to, že vtedajšia židovská obec vo Viedni nebola počtom členov veľká. Blízkosť vedľa vojvodského centra mesta sa dá pochopiť, pretože ako v Uhorsku kráľ, predstavoval vojvoda vrchnostenského predstaviteľa židovského obyvateľstva rakúskych krajín⁴⁹.

Druhá etapa výstavby židovskej synagógy vo viedenskom židovskom gete sa začala asi dvadsaťpäť až tridsať rokov po ukončení predchádzajúcej fázy. Hlavný priestor, teda Männerschul, musel byť postavený ako dvojloďová ranogotická miestnosť so stĺpmi. Podobná bola dispozícia budovy v meste Regensburg. Väčšia budova znamenala, že počet židovských obyvateľov Viedne vzrástol a v roku 1360 dosiahol počet 800 osôb⁵⁰. Židovská štvrť vo Viedni sa rozširovala okolo synagógy, ktorá sa zväčšovala v tretej fáze výstavby, čo dokazuje aj nález častí podlahy z červených dlaždíc, ako aj trosiek stropu hlavnej lode zničenej pri vyhnaní Židov z Viedne v roku 1421 vojvodom Albrechtom V. Habsburským, ktorý bol zaťom rímskeho cisára a uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského. Úlomky schránky na Tóru

48 Lohrmann, ref. 26, s. 95.

49 Lohrmann, ref. 26, s. 96.

50 Lohrmann, ref. 26, s. 96.

a bimy sa našli pri archeologickom výskume pozostatkov zbúranej stredovekej synagógy⁵¹.

51 Lohrmann, ref. 26, s. 97.

5. Židovské obyvatel'stvo mesta Šoproň a tamojšia synagóga

Šoproň ako slobodné kráľovské mesto a sídlo rovnomennej stolice, mala podobný vývoj v postavení Židov ako Bratislava. Počiatky židovského osídlenia v jednej z bočných ulíc môžeme preniesť do trinásteho storočia, asi do obdobia vlády kráľa Bela IV. a Ladislava IV. Kumánskeho. Židovské obyvatel'stvo sa koncentrovalo na Židovskú ulicu. Neskôr sa táto ulica volala Nová. Nachádzalo sa tam približne 16 domov, ktoré poskytovali príbytok Židom až do ich vyhnania v roku 1526. Medzi týmito budovami najdôležitejšie miesto patrilo rituálnemu kúpeľu Mikve, ktorý leží na pravej strane budovy synagógy. Neďaleko tohto objektu stál dom, slúžiaci pre potreby ubytovania Židov z iných náboženských obcí. Najdôležitejším objektom však bola synagóga, ktorá bola postavená počas existencie stredovekej židovskej komunity. Stavba bola umiestnená v zadnej časti dvora, pretože synagóga nesmela byť postavená čelnou stranou do ulice. Vonkajší vzhľad synagógy môžeme porovnať s ostatnou architektúrou neskorogotickkej mestskej štvrte. Objekt synagógy tvorili modlitebňa, zhromažďovacia miestnosť a škola. Muži a ženy sa počas bohoslužby modlili oddelene a aj rituálny očistný kúpeľ vykonávali oddelene. Táto synagóga nám môže slúžiť ako vhodná architektonická analógia k objektom synagóg, ktoré existovali napríklad v Bratislave a v Trnave, ale ich vonkajšiu a vnútornú podobu nepoznáme. Bratislavská synagóga bola v sedemnástom storočí zbúraná. Podobný osud stihol aj trnavskú stredovekú synagógu.

Hlavná miestnosť synagógy má v strede kazateľnicu s bimou, ktorá slúžila na čítanie zo zvitku Tóry. V stene východnej strany sa nachádza kamenný výklenok, ktorý slúžil na uschovanie Tóry. Výzdoba nad hornou časťou výklenku je tvorená rastlinnými motívmi ako sú listy a strapce vínnej révy. Vínna réva vyzdobuje aj pravú a ľavú stranu výklenku. Strapce hrozna mali zelenú, modrú a hnedú farbu. Ozdobný trojuholník nad výklenkom – tympanón, tvorila aj šesťcípá rozeta ako znázornenie šesťcípej Dávidovej hviezdy⁵².

Výklenok sa nazýva Áron-ha-kodeš, svätostánok. Vnútri bol výklenok natretý slávnostným purpúrom, ale postupne sa táto farba zmenila na červenú. Osvetlenie tohto priestoru zabezpečovali tri zavesené kahance. Pod svätostánkom sa nachádzali rôzne bohoslužobné predmety ako napríklad na sobotňajšiu večernú modlitbu tam bol uložený kuduš pohár a tanier. Pri každej pobožnosti sa zvitok Tóry najskôr vytiahol, ukázal sa všetkým prítomným a preniesol sa do kazateľnice dookola hlavnej miestnosti. Pod svätostánkom sú tri schody a zábradlie po oboch stranách.

52 Ferenc, Dávid. Sopron. Ó - Zsinagóga. Sopron: TKM Egyesülete, a Soproni Múzeum megbízásából, 1994, s. 10.

Synagóga má v strede rozetové okno a po jeho stranách klasické gotické okná. Gotické sú aj stropové oblúky a dlažba, ktorá je z pätnásteho storočia. Pôvodná je aj bima. Za hlavnou miestnosťou je ženská modlitebňa na jej západnej strane, ktorá má tri úzke okná smerujúce do hlavnej miestnosti⁵³. Taktó postavená ženská časť stavby je v Európe jediná, pretože ostatné synagógy sa v neskoršom stredoveku stavali tak, že ženy sedeli nad mužmi na galériách. V strede hlavnej miestnosti sa nachádza šesťboká kazateľnica s bimou, ktorá je orientovaná smerom k svätostánku, teda na východ k Jeruzalemu. Studňa rituálneho kúpeľa si vyžadovala prítok čistej vody, ale keďže tento prísun vody už nebol možný, kúpeľ bol v polovici pätnásteho storočia zasypaný.

Na južnej strane pri synagóge sa nachádzal obytný dom, kde býval sluha, ktorý mal na starosti údržbu tejto stavby. Na sever od synagógy sa nachádzal v štrnástom storočí postavený prízemný dom, ktorý slúžil na ubytovacie účely a aj na starostlivosť o chorých. V zadnej časti budovy bol rituálny kúpeľ. Do synagógy sa vstupovalo z dlhej predsieni, pričom hlavný vchod prechádzal do hlavnej miestnosti a bočný vchod do ženskej časti. Nad hlavným vchodom sa nachádza gotický tympanón. Synagóga bola postavená koncom trinásteho a začiatkom štrnásteho storočia. Stredoveká časť bola dokončená v pätnástom storočí⁵⁴.

53 Ferenc, ref. 52, s. 11.

54 Ferenc, ref. 52, s. 13.

6. Riešenie práv a povinností Židov v Bratislave kráľom Matejom Korvínom

Skôr, ako sústredíme našu pozornosť na dejiny židovského obyvateľstva v Bratislave v období vlády kráľa Vladislava II. z poľskej kráľovskej dynastie Jagelovcov, musíme sa pozrieť na niektoré momenty počas vlády jeho predchodcu Mateja I. Korvína vo vzťahu k Židom. Považujeme to za veľmi dôležité pre pochopenie odlišností riešenia postavenia židovskej komunity v Bratislave týmito dvoma kráľmi prelomu pätnásteho a šestnásteho storočia v uhorskom štáte. Jednotlivé rozhodnutia panovníka vyjadrovali pozíciu silnej centrálnej pozície kráľa a sú dôkazom, že aj židovskí poddaní boli za panovania Mateja I. najmä vecou kráľovských rozhodnutí.

Taverník Ján Rozgoni nariadil listom z 27. júna roku 1462 richtárovi a rade mesta Bratislavy na panovníkov príkaz, aby v prípade potreby poskytli pomoc a podporu pri vymáhaní dlžnej sumy peňazí od vdovy po zosnulom Bernhardtovi jeho veriteľom – Jakubovi, židovskému obyvateľovi Bratislavy a Josemu, synovi zosnulého budínskeho Žida Missela. Tento dlh tvorila vlastná požičaná finančná hotovosť a úroky z nej. Nedostupnosť tejto pohľadávky prinútila obidvoch veriteľov požiadať panovníka o intervenciu vo svoj prospech. Podporu poskytol aj vtedajší uhorský palatín Michal Orság z Gútu, a to spoločným postupom s taverníkom pri uspokojovaní podlžností od menovanej vdovy voči celkovo štrnástim veriteľom⁵⁵.

Zvolenský župan Johan Ernst z Budína písal bratislavskému magistrátu 13. októbra roku 1471⁵⁶. Žiadal o pomoc pre kráľovského vyslanca – šľachtica Mikuláša Pira pri výbere židovskej dane. Častým bol aj zásah panovníka do finančných transakcií medzi kresťanmi a Židmi.

Kráľ Matej Korvín nariadil vo svojom mandáte 7. januára roku 1467, aby pri vymáhaní úrokov z pôžičiek od bratislavských mešťanov poskytnutých Židmi, boli prítomní za dlžníkov dvaja mešťania a za Židov ako veriteľov tiež dvaja mešťania. Svedkami mali byť richtár a prísazní. Toto opatrenie sa vzťahovalo aj na Židov z bratislavského Podhradia. Na kráľov príkaz mali na výkon tohto nariadenia dozerať syn bratislavského župana Bana z Veľkého Lendaku a vicekastelán Bratislavského hradu – urodzený pán Mikuláš a židovský richtár Tomáš Pehem. Úroky mali platiť trinásti dlžníci Židom, každoročne v polovici roka. Potvrdenka na pôžičku od bratislavského Žida Aserla tvorí príklad priameho vymáhania dlhu židovským veriteľom, prostredníctvom odvolania sa na poskytnutie pôžičky pred židovským

55 Ministerstvo vnútra SR, Archív hl. mesta SR Bratislavy, fond Magistrát mesta Bratislavy, Listiny, inv. č. 3424.

56 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 3632.

richtárom podľa právnych noriem obsiahnutých v Židovskej knihe. Veriteľ žiadal od bratislavského mešťana Hansa Amstera, aby mu vrátil 14 zlatých za čiernu sukňu a bielu kožušinu. Ďalšia transakcia obsahovala dve marky striebra ako záloh dlžníka za protihodnotu 12 zlatých. Tieto prostriedky si menovaný mešťan požičal kvôli svojmu zlému zdravotnému stavu. Za požičaných 30,5 zlatých zakúpil Hans Amster tri páry rukávov zo súkna Damask a súkno Samadans na tri ženské opasky. Ďalej to bolo 18 zlatých za dva kabáty, ženský korzet a hodvábny pás. Svoje dlžoby vrátil podľa pravidiel v Židovskej knihe a pred svedkami Tomášom Pehemom ako židovským richtárom a Mikulášom Strenom. Žid Aserl potvrdil vrátenie peňazí svojou osobnou pečatňou⁵⁷.

Uhorský kráľ Matej Korvín nariadil 22. mája roku 1462 svojmu kapitánovi v Trnave aby žiadni trnavskí mešťania a jej ostatní obyvatelia ako aj akýkoľvek návštevníci mesta sa nestávali objektom vymáhania pôžičiek a úrokov z týchto peňazí. Kapitánmi v Trnave boli grófi Johan a Žigmund zo Sv. Jura a Pezinka, ktorí ako predstavitelia jedného z najmocnejších a najbohatších rodov vo vtedajšom Uhorskom kráľovstve mali časté spory s mešťanmi slobodných kráľovských miest, ktoré susedili s ich panstvami.

Panovník nariadil, aby títo jeho kapitáni nevymáhali úroky z pôžičiek, ktoré poskytli trnavskí Židia tamojším mešťanom alebo cudzincom. Ak by niektorý židovský veriteľ vymáhal svoje peniaze napriek tomuto kráľovskému nariadeniu, mal byť za jeho porušenie uväznený⁵⁸.

Budínsky židovský richtár a tridsiatkár Michel Kaaz svojim listom z 1. marca roku 1462 ako splnomocnený zástupca kráľa pre vymáhanie dlhov aj s nezaplatenými úrokmi po zosnulom bratislavskom mešťanovi Bernhardtovi, voči židovským veriteľom Židovi Misselovi z Budína a židovskému richtárovi v Bratislave, Jakubovi⁵⁹. Sme svedkami, ako sa Židia z pozície veriteľa spolu so židovskými richtármi z miest Bratislava a Budín snažili vymôcť svoje požičané financie od neplatičov. Židovský richtár z Budína ako z hlavného mesta spolu s prefektom tamojších židovských obyvateľov sa stal až do konca vlády syna Vladislava, Ľudovíta II., najvyšším predstaviteľom poddaných Mojžišovho zákona v Uhorskom kráľovstve.

Zlatou bulou bratislavskou, ktorú vydal uhorský kráľ Matej Korvín v roku 1464, boli Židia zrovnoprávnení s kresťanmi v súdnych konaniach pred mestskou radou. Obidve skupiny obyvateľstva mali právo sa odvolať k taverníkovi proti prípadnému rozhodnutiu, s ktorým by nesúhlasili. Židovskí obyvatelia boli povinní konať aj strážnu službu na hradbách a mali voči mestu aj iné povinnosti. Súdnu právomoc nad bratislavskými Židmi mal richtár

57 MVSR, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4182.

58 Friss, ref. 30, s. 201 - 202, č. 158.

59 MVSR, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 3417.

a mestská rada⁶⁰.

Mandát Mateja Korvína z 28. apríla roku 1475 nariad'oval, aby bratislavskí Židia nepoškozovali tamojších mešťanov vymáhaním dlhov a úrokov z nich. Rovnako platil zákaz prijímať do zálohu domy, vinohrady a polia, ktoré patrili do vlastníctva mešťanov⁶¹.

Uhorský židovský prefekt Jakub Mendel sa po prvý raz objavuje pri vymáhaní dlhu od mešťana Juraja Bynpergera. Tieto vrátené peniaze mal prevziať Žid Jose ako splnomocnený zástupca Mendela. Panovník nariadil tento postup mandátom zo 14. marca roku 1482⁶².

60 Horváth, Vladimír: Zlatá bula bratislavská. Bratislava: Obzor, 1991, s. 33 a 42.

61 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv. č. 3697.

62 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv. č. 3800. Tiež: Friss, ref. 30, s. 210, č. 164.

7. Trnavskí Židia a ich postavenie za Mateja Korvína

Bratislavský župan a kapitán mesta Trnavy Imrich Cobor mal vykonávať dozor nad tým, aby schudobnelí trnavskí mešťania vrátili tamojším židovským obyvateľom len pôvodnú požičanú sumu bez úrokov⁶³.

Panovník nariadil bratislavskému županovi a trnavskému kapitánovi Imrichovi Czoborovi, aby vykonal jeho nariadenie o oslobodení od platenia úrokov pre trnavských mešťanov voči tamojším Židom. Výkonom tohto rozhodnutia boli poverení aj richtár a prísazní slobodného kráľovského mesta Trnavy. Toto nariadenie platilo aj pre budúcich kapitánov aj pre budúcich novozvolených richtárov a prísazných mesta Trnavy. Nariadenie bolo vydané dňa 19. decembra roku 1488⁶⁴.

Uhorská kráľovná - vdova Beatrix Aragónska a nemanželský syn jej manžela Mateja Korvína - vojvoda Ján, nariadili v listine vydané dňa 6. apríla roku 1490⁶⁵ trnavskému richtárovi, prísazným a celej obci, postup vo veci vyberania židovskej dane. Povinnosťou zástupcov mesta bolo vytvoriť všetky podmienky pre výber tohto príjmu do kráľovskej komory. Môžeme povedať, že išlo o dočasné spojenectvo dvoch uchádzačov o uhorský trón po Matejovi Korvínovi. Keďže situácia v uhorskom štáte bola nestabilná, vzali spoločne kráľovná a jej nevlastný syn trnavských židovských obyvateľov pod svoju ochranu. Patrili v tom čase k najmocnejším osobám v kráľovstve⁶⁶.

Kráľ Matej Korvín postupne nariadil v rokoch 1458 až 1490, teda v rokoch svojej vlády v Uhorsku, trnavským Židom, aby pri obchodovaní s vínom rešpektovali dávne slobody a výsady tamojších mešťanov. V prípade, ak židovský veriteľ získal do zálohu určité množstvo vína, nesmel zo sumy, poskytnutej ako protihodnota vyberať úrok. Židia mohli toto víno predávať len na trnavskom slobodnom vínnom trhu⁶⁷.

63 Friss, ref. 30, s. 215 – 216, č. 169.

64 Friss, ref. 30, s. 215 - 216, č. 169.

65 Friss, ref. 30, s. 217 - 218, č. 172.

66 Friss, ref. 30, s. 217 - 218, č. 172.

67 Friss, ref. 30, s. 221, č. 174.

8. Uhorský a český kráľ Vladislav II. Jagelovský v rokoch 1490 – 1516

Vladislav II. po smrti kráľa Mateja Korvína, ktorý bol symbolom silnej centrálnej panovníckej moci v Uhorsku, sa na scéne uhorskej mocenskej arény objavuje ako predstaviteľ poľskej dynastie Jagelovcov. Pozícia ešte vtedy jedného z kandidátov na uhorský trón v letných mesiacoch roku 1490 bola veľmi ťažká. Ďalšími uchádzačmi o trón boli kráľovná - vdova Beatrix Aragónska, Korvínov nemanželský syn Ján a rímsky kráľ Maximilián I., syn cisára Fridricha III. Habsburského. V jeho prospech sa ako veľmi dôležitá ukázala podpora českej stavovskej obce. České kráľovstvo môžeme považovať za predstaviteľa európskych krajín so silnou pozíciou tamojšej šľachty. Snaha o zvolenie Vladislava II. za uhorského kráľa mala vrátiť českej korune Moravu, Sliezsko a Hornú a Dolnú Lužicu. Povahovo tento neskorostredoveký panovník predstavoval typ umierneného, dobromyseľného človeka na tróne. Pre tieto svoje povahové vlastnosti bol prijateľný aj pre uhorskú šľachtu, na čele ktorej stál vtedy palatín Štefan Zápoľský, ktorého vplyv sa stal jedným z rozhodujúcich momentov pri hlasovaní na volebnom sneme v Pešti, kde bol 15. júla roku 1490 zvolený Vladislav za uhorského kráľa⁶⁸. Koncom rovnakého mesiaca vstúpil novozvolený kráľ na uhorské teritórium a so slzami v očiach, na čele silného vojska českých stavov v počte 10000 jazdcov a 5000 pešiakov prijal zástupcov šľachty zo stavovského snemu⁶⁹.

Jeho pozícia bola na počiatku jeho vlády síce podporená silnou armádou českých stavov pri jeho stretnutí so zástupcami uhorskej šľachty, ale táto vládnuca vrstva v Uhorsku vypracovala ešte počas konania stavovského snemu na Rákošskom poli pri Pešti podmienky akceptovania Vladislava za uhorského kráľa. Novozvolený panovník sa ich dozvedel medzi Sereďou a Trnavou v obci Vlčkovce 31. júla roku 1490⁷⁰. Išlo napr. o zákaz prideľovania rozsiahlejších majetkov a o menovanie krajinských hodnostárov z radov cudzincov a kráľ musel mať aj súhlas stavov na rozhodnutia pri riešení dôležitých momentov uhorskej politiky⁷¹. Korunovácia sa konala 18. septembra roku 1490 v Stoličnom Belehrade. Zisk uhorskej koruny neznamenal ešte jej bezproblémové udržanie. Musel viesť vojnu so svojim mladším bratom Jánom Albrechtom, ktorá trvala až do roku 1492. Okrem toho Uhorsko napadol aj rímsky kráľ Maximilián I. Vladislavovo postavenie ako kráľa dvoch krajín počas celej jeho vlády komplikovali jeho nedostatočné

68 Macek, ref. 44, s. 250.

69 Macek, ref. 44, s. 250

70 Segeš, Vladimír et al. Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Mladé letá, 2006, s. 185.

71 Segeš, ref. 70, s. 185.

finančné zdroje. V Uhorsku príjmy z ravenia peňazí v Kremnici a ťažby zlata a striebra v stredoslovenských banských mestách mala v rukách Turzovsko – fúggerovská spoločnosť. Nezanedbateľným mocenským faktorom bola aj Beatrix Aragónska, ktorá síce bola formálne s Vladislavom zosobášená, ale jej neobľúbenosť narastala nielen u jej manžela, ale aj medzi uhorskou šľachtou. Jej vplyv sa podarilo uhorským magnátom eliminovať, pretože skutočným držiteľom moci v krajine bola práve táto spoločenská vrstva.

Vladislav podpísal s Maximiliánom 7. novembra roku 1491 Bratislavskú zmluvu, ktorá uzatvorila ozbrojený konflikt medzi rímskym kráľom a uhorským panovníkom⁷². Znamenala pre Uhorsko stratu Dolného Rakúska s Viedňou a Štajerska, pričom ďalej sa Maximilián zriekol nároku na uhorský trón a Vladislav uznal nástupníctvo Habsburgovcov na trón, v prípade svojej smrti bez potomkov⁷³.

Kráľ Vladislav rozpusťil z dôvodu nedostatku financií aj Matejovo legendárne čierne vojsko v roku 1493⁷⁴. Zaviedol aj starý a zlý banderiálny systém a pevnosti na hraniciach boli zanedbávané znižovaním početných stavov ich posádok a neobnovovaním opevnení⁷⁵.

Významným momentom bolo premiestnenie kráľovského dvora z Prahy do Budína, pretože od tohto momentu určovala panovníkove kroky v politike jeho stála mocenská protiváha – magnátska oligarchia. Jej úloha sa prejavila napríklad v rozhodovaní o tom, kedy sa Vladislav mohol vzdialiť z krajiny, rovnako aj výšku jeho príjmov z kráľovských miest na obranu hraníc, či otázku zahraničnej politiky.

Najvýznamnejším rodom s rozsiahlou majetkovou základňou sa stal rod spišských županov Zápoľských, hlavne najstaršiemu synovi Štefana - Jánovi vyhovoval Vladislavov slabý, až nerozhodný postoj k spravovaniu uhorského štátu. Ďalšou starosťou Vladislava bolo, ako dosiahnuť manželskú rozluku s Beatrix. Toto manželstvo skôr formálne zrušil pápež Alexander VI. v roku 1500. Vladislavovi predkovia síce patrili dokonca k popredným európskym panovníckym rodom, medzi ktoré počítame Luxemburgovcov, Habsburgovcov. Významným bol aj jeho vlastný rod, ktorý vládol v Poľsku od roku 1385. Jeho otcom bol Kazimír IV. a jeho matkou Alžbeta z Habsburskej dynastie.

Jeho najšťastnejším obdobím v osobnom živote bolo krátke manželstvo s francúzskou princeznou Annou z Foix. Zosobáňil sa s ňou najprv prostredníctvom poslov v roku 1502 na francúzskom kráľovskom dvore a potom v kráľovskom hlavnom meste, v Budíne. Už v nasledujúcom roku 1503 sa im narodila dcéra Anna. Manželstvo bolo šťastné, pretože ho napĺňala

72 Segeš, ref. 70, s. 186

73 Segeš, ref. 70, s. 186.

74 Segeš, ref. 70, s. 186.

75 Segeš, ref. 70, s. 186.

ich vzájomná láska napriek veľkému, až dvadsaťšesťročnému vekovému rozdielu. Kráľovná Anna sa snažila posilniť postavenie kráľa v Uhorsku a to aj svojimi diplomatickými aktivitami, najmä spolupracou s Benátskou republikou. Okrem toho bola aj dobrou matkou, manželkou a v roku 1504 jej starostlivosť o manžela ho zachránila od istej smrti po mozgovej porážke⁷⁶. V roku 1506, tesne po narodení syna Ľudovíta, zomrela⁷⁷. Vladislav sa po jej úmrtí utiahol do samoty, ale o svoje deti sa ako otec staral veľmi príkladne. Posledné desaťročie jeho vlády bolo naplnené sústavným vzrastom moci šľachtických magnátov, ktorým nezáležalo na krajine ohrozovanej Turkami, ale na vlastnom prospechu. Tento fakt sa prejavoval v tom, že Vladislav sa od roku 1497 nedostal do Českého kráľovstva⁷⁸, pretože to neumožňovali pomery v Budíne a smerovanie uhorskej politiky, ovládanej rodmi Zápoľských, Perényovcov a grófmi zo Sv. Jura a Pezinka. Znamenalo to ekonomický úpadok krajiny, úteky poddaných z jednotlivých šľachtických majetkov, stagnáciu miest. Jeho osobný a rodinný život bol naplnený najmä obdivoma deťmi a bežnými dennými radosťami ako bolo napríklad pozorovanie korčuľovania sa na Dunaji z okna budínskeho kráľovského paláca v zime roku 1506⁷⁹. Zároveň sa snažil ako svedomitý otec zabezpečiť budúcnosť svojich detí v oboch kráľovstvách. Trojročného Ľudovíta korunovali v roku 1509 za českého kráľa. Pri tomto korunovačnom akte sa odohrala zaujímavá príhoda, keď Vladislav v snahe o utíšenie usedavého plaču svojej šesťročnej dcéry Anny, položil svätováclavskú korunu na jej malú hlavičku, čím sa dopustil hrubého porušenia korunovačného ceremonálu⁸⁰.

Koniec jeho vlády bol poznamenaný Dóžovým povstaním v roku 1514, ktoré sa z neuskutočnenej krížovej výpravy proti Turkom zmenilo na najväčšie nepokoje poddaných počas prvej polovice šesťnásteho storočia v Uhorsku. Povstanie bolo potom tvrdo potlačené a odzrkadlilo sa v právnom systéme Uhorska novou zbierkou právnych predpisov *Opus Tripartitum*, ktoré zostavil krajinský sudca Štefan Verbőczi. Významným hodnostárom v tomto období bol aj ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakócz.

Jeho najvýznamnejšími politickými činmi v uhorskom štáte boli nepochybne rokovania s rímsko - nemeckým cisárom Maximiliánom I. vo Viedni v rokoch 1505 a 1515. Tieto dohody znamenali určenie vzájomného nástupníctva Habsburgovcov a Jagelovcov v štátoch ako Čechy, Uhorsko. Kráľ Vladislav, jeho mladší brat poľský kráľ Žigmund a zástupcovia rímskonemeckého cisára Maximiliána I. rokovali od začiatku jari do konca mája roku 1515 v Bratislave o vzájomnom nástupníctve dynastií Jagelovcov

76 Macek, Josef. *Tři ženy krále Vladislava*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 217.

77 Macek, ref. 76, s. 218.

78 Macek, ref. 44, s. 198.

79 Macek, ref. 44, s. 199.

80 Macek, ref. 44, s. 198.

a Habsburgovcov. Uhorský a český následník trónu Ľudovít sa mal oženiť s cisárovou vnučkou Máriou a jeho sestra Anna si mala vziať za muža niektorého z Maximiliánových vnukov Karola alebo Ferdinanda⁸¹.

Samotný sobášny obrad medzi Ľudovítom a Máriou sa uskutočnil 22. júla roku 1515 vo Viedni, po podpísaní manželských zmlúv z bratislavských rokovaní, ktoré sú známe ako Viedenské protokoly. Deväťročný uhorský následník si bral za manželku desaťročnú habsburskú princeznú. Definitívne sa mal tento zväzok naplniť až v dospelom veku⁸².

Uhorským veľmožom odporoval Vladislav aspoň tým spôsobom, že občas nepotvrdil kráľovskou pečaťou zákony, ktoré prijal uhorský stavovský snem. Zvyšovalo to však nestabilitu a rozvrat v už aj tak ťažko skúšanom kráľovstve⁸³.

81 Segeš, ref. 70, s. 190.

82 Segeš, ref. 70, s. 190.

83 Segeš, ref. 70, s. 187.

9. Slobodné kráľovské mesto Bratislava a jeho židovská komunita za vlády Vladislava II. Jagelovského

Židia v Bratislave za vlády Vladislava II. Jagelovského obývali ulicu v severovýchodnej časti mesta pri hradbách. Nimi obývaná štvrť siahala od františkánskeho kostola po Laurinskú bránu. Dnes ide o Nedbalovu ulicu, ktorá niesla názov Židovská a vyúsťovala do Laurinskej ulice⁸⁴.

Židovská ulica mala v stredoveku asi 25 až 27 domov. Obyvatelia tu žili v stiesnených pomeroch, lebo na jeden dom pripadalo asi 30 obyvateľov.

Židovská náboženská obec si zriadila aj synagógu spolu so školou. Synagóga sa nachádzala približne v miestach dnešného uršulínskeho kláštora. Zasadal tu aj židovský súd. Zriadený bol aj cintorín, ale o jeho polohe nevieme nič bližšie⁸⁵.

Židovská náboženská obec v Bratislave mala začiatkom 16. storočia 800 až 900 členov. Tento počet tvoril asi 15 percent obyvateľstva mesta. Židovské geto nemalo formu uzavretého obytného celku, ale išlo o štvrť, ktorá mala svoju bránu, zatvorenú závorami a reťazami len na noc. Žili tu aj kresťanské rodiny. Rozdiel v právnom postavení kresťanov a Židov bol v tom, že mešťania podliehali vlastnému mešťanostovi, richtárovi a mestskej rade v súdnych a administratívnych záležitostiach. Židovské obyvateľstvo spadalo pod právomoc priamo panovníka, ktorého zásahy vo forme mandátov boli potrebné nielen za účelom výberu židovskej dane, ale aj pri sporoch o nesplácanie pôžičiek medzi mešťanmi a Židmi, ktoré prerastali do vzájomného napätia medzi obidvoma skupinami obyvateľstva.

Príjmy z daní od slobodných kráľovských miest tvorili významnú súčasť financií kráľovskej komory, pretože počas vlády Vladislava II. a jeho predchodcu Mateja Korvína sa aj daň od židovského obyvateľstva používala pre potreby obrany Uhorska proti vonkajším nepriateľom, ale najmä proti hrozbe zo strany Osmanskej ríše. Preto do záležitostí židovských obyvateľov Uhorska zaviedol kráľovský dvor aj úrad osobitného židovského prefekta od roku 1477. Tento úrad vykonával prefekt budínskych židov až do bitky pri Moháči v roku 1526.

Diplomatickú prax vo vydávaní listín, ktorá sa zaviedla za kráľa Vladislava II. v riešení židovskej otázky, nie je možné úplne porovnávať s inými uhorskými panovníkmi, pretože kráľovská pozícia a finančná situácia panovníckeho dvora v rokoch 1490 až 1516 bola veľmi zlá. Časté riešenie rôznych sporov a problematických situácií pri výbere židovských daní, pri porušovaní práv židovského obyvateľstva, ale aj pri riešení zlých vzťahov medzi bratislavskými mešťanmi a tamojšími Židmi, svedčilo o malom

84 Špiesz, ref. 28, s. 135.

85 Špiesz, ref. 28, s. 137.

rešpekte voči kráľovským rozhodnutiam.

Silnejšiu zložku centrálnej moci v štáte predstavovali krajinskí hodnostári ako palatín, krajinský sudca a tavernik ako zástupcovia magnátskej oligarchie. Zásahy týchto predstaviteľov sa síce diali formálne v mene kráľa, ale išlo o snahu dostať židovské obyvateľstvo v Bratislave ako v jednom z najvýznamnejších slobodných kráľovských miest v Uhorsku, pod svoju kontrolu.

Samotná židovská náboženská obec tvorila na prelome 15. a 16. storočia integrálnu súčasť ekonomickej a sociálnej štruktúry Bratislavy. Jej členovia bývali vo vnútri mestských hradieb, ale meštianske právo nesmeli nadobúdať. Ich postavenie garantovali panovnícke privilégia a rozhodnutia. Mená jednotlivých židovských obyvateľov nepoznáme, ale zachovali sa v knihách mestskej komory záznamy o príjmoch a výdavkoch mestskej rady, kde pri výbere židovskej dane v sume 50 zlatých za každý rok a pri poskytnutých pôžičkách sú uvedené aj mená Židov ako tých, ktorí peniaze poskytnú. O synagóge máme len dve zmienky, a to z roku 1526, pri vyhnaní Židov z mesta a z roku 1548, kedy do jej objektu bol umiestnený mlyn⁸⁶.

Skutočný počet domov, ktoré po sebe zanechali Židia vyhnaní z Bratislavy na základe rozhodnutia kráľovnej Márie Habsburskej v októbri roku 1526, dosiahol pätnásť. Nájde tu nasledujúce mená vlastníkov týchto domov: Zachariáš, Nastel, Majzera, Merkel, Lazar, Heindel, Abrahám Schuler, Hirschel, Leobl, Moše Heindl a Maindl⁸⁷.

Túto kapitolu považujeme za pokus o priblíženie židovského obyvateľstva v Bratislave v období vlády Vladislava II. Jagelovského. Za tohto uhorského kráľa sa začínajú vytvárať podmienky pre neskorší tragický vývoj uhorského štátu, pre zlú politiku magnátov, ktorí sledovali len vlastnú moc a prospech a z obyvateľstva slobodných kráľovských miest sa snažili dostať čo najviac finančných zdrojov vo svoj prospech.

Židia a ich pravidelné dane tvorili taktiež jeden zo zdrojov príjmov kráľovského dvora. Platila ju táto skupina obyvateľstva aj v ostatných slobodných kráľovských mestách ako boli Trnava, Budín a Šoproň. Slabé postavenie panovníka a nedostatok financií znemožňovali kráľovi Vladislavovi II. sa účinne postaviť proti obmedzeniam, ktoré mu pri jeho vláde ako uhorskému kráľovi pripravili šľachtické rody ako Zápoľskí, Peréniovci a grófi zo Sv. Jura a z Pezinka. Napriek tomu sa panovník snažil v rámci svojich obmedzených možností postavenie Židov v Uhorsku stabilizovať.

Židia ako poddaní panovníka podliehali rovnako ako mešťania

86 Špiesz, ref. 28, s. 90.

87 MVSР, АМВ-ММВ, Listiny, inv. č. 4961. Tiež: Horváth, Vladimír. Archív mesta Bratislavy. Inventár listov a listín II (1501 - 1563). Bratislava: Slovenská archívna správa, 1966, s. 117. Porovnaj: Tandlich, Tomáš. Židia stredovekej Bratislavy v listinných prameňoch uhorských panovníkov. In: Slovenská archivistika, 2005, ročník 40, č. 1, s. 29.

slobodného kráľovského mesta Bratislavy priamej jurisdikcii kráľa. Ich vzájomné spory o splácanie pôžičiek, snaha bratislavskej mestskej rady o vyhnanie Židov z mesta, vyberanie židovskej dane prostredníctvom židovského prefekta, nám ukazujú fungovanie nielen ekonomicko – sociálnych vzťahov medzi kresťanskou väčšinou a židovskou menšinou v jednom slobodnom kráľovskom meste, ale aj vzťah slabej centrálnej panovníckej moci v Uhorskom kráľovstve na prelome pätnásteho a šestnásteho storočia k svojim poddaným a zasahovanie magnátskej oligarchie do pozícií kráľa ako negatívneho faktora vývoja politických pomerov smerom ku vojenskej katastrofe v roku 1526.

Prvý raz musel Vladislav II. už čoskoro po svojej korunovácii za uhorského kráľa riešiť aj problémy svojich židovských poddaných. Jeho mandát zo dňa 3. decembra roku 1490 sa týkal vzťahu medzi bratislavskou mestskou radou a tamojšou židovskou komunitou. Jednalo sa o uloženie pôžičky od tunajšieho Žida menom Menlein v sume štyristo zlatých u richtára a prisázných pre potreby panovníka. Použitie finančných prostriedkov súviselo s prípadnými potrebami na mimoriadne výdavky pre kráľa. Protislužbou sa stala ochrana pre veriteľa od panovníka pred obťažovaním zo strany mestskej vrchnosti⁸⁸.

Bratislavský mešťanosta Wolfgang Weindtperger vybral v roku 1490 od Židov židovskú daň v sume 50 zlatých na deň Nájdenia Svätého Kríža (3.5.). Vinnu dávku desať zlatých zaplatila tunajšia židovská obec za vinohrady v sobotu, po sviatku apoštolov Petra a Pavla (3.7.). Pravidelným dátumom výberu židovskej dane bol 29. september. Dva zlaté použila mestská komora ako žold mestským strážam. Suma dávky bola v tomto roku odvedená štvrtročne, pretože sa mala konať korunovácia nového uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského v Stoličnom Belehrade v sobotu po sviatku narodenia Panny Márie (11.9.)⁸⁹.

Kráľ Vladislav II. žiadal od richtára a prisázných mesta v mandáte z 9. mája roku 1491, aby zakročili proti transakciám so zálohovaním pancierov, zbraní a kuší kráľovskými vojakmi a mestskými strážami. Konal tak na základe hlásenia kráľovského rotmajstra. Tieto zálohované veci sa mali od židovských a kresťanských veriteľov vykúpiť. Tieto výdavky mali potom mestské úrady vyúčtovať kráľovskému dvoru k náhrade⁹⁰.

Mešťanosta vybral židovskú dávku za víno formou zmenky od tamojšej obce v nedeľu na deň Obrezania Pána (31.1.). Žid Prentl požičal mestu Bratislave desať zlatých, aby pisár komory vyplatil dlžobu výrobcovi opaskov Andrejovi Holtzerovi. Židovskú dávku zaplatili sčasti pôžičkami zástupcovia obce Moše v sume šesť zlatých, Wolf v hodnote osem zlatých

88 MVSР, АМВ-ММВ, Listiny, inv.č. 3925. Tiež: Friss, ref. 30, s. 227, č. 179.

89 MVSР, АМВ - Komorské knihy, inv.č. 49, rok 1490.

90 Friss, ref. 30, s. 228, č. 180.

a Izák v čiastke šesť zlatých. Žid Prentl poskytol mestskej komore na žold mestským strážcom dva zlaté na deň svätého Fabiána (22.1.) roku 1491. Mestská komora vyinkasovala od židovskej komunity pravidelnú platbu dane v sume osemnásť zlatých v hotovosti a tridsaťdva zlatých z predaja strieborných nožníc. Táto transakcia sa uskutočnila v nedeľu Judica (21.3).

Problému ukradnutých vecí sa panovník dotkol v mandáte zo dňa 5. mája roku 1493. Nariadil bratislavskému richtárovi a prísazným, aby vyriešili krádež dvoch strieborných čiaš a sledovali ich ponuku na kúpu tamojším židovským obyvateľom. Títo ich nesmeli vydražiť ako ani predať lacnejšie pod ich skutočnú hodnotu⁹¹.

Prefekt Jakub Mendel ako najvyšší predstaviteľ židovských poddaných požiadal o konfirmáciu privilégia pre uhorských Židov od kráľa Bela IV. z roku 1251. Vladislavovi predchodcovia na tróne Albrecht II. Habsburský, jeho syn Ladislav V. Pohrobok a Matej Korvín, tento dokument počas svojej vlády potvrdili. Vladislav II. tak rovnako urobil vo svojej listine zo dňa 26. júla roku 1493⁹². Podobnú privilegiálnu listinu vydal Vladislav pre židovských obyvateľov Českého kráľovstva v roku 1497⁹³. Tento dokument sa snažil obhajovať sociálne postavenie židovského obyvateľstva v českom štáte. Samozrejme za jeho vydaním stál aj trvalý nedostatok finančných prostriedkov na kráľovskom dvore na bežné výdavky. Vladislav predstavoval však vo svojej povahe ako človek a panovník tú menšiu skupinu ľudí bez snahy o zneužívanie svojho vladárskeho postavenia. Jeho ľudskosť sa prejavila aj v prístupe k Židom, keď sa ich zastal ako ľudí, ktorí nepatrili ku kresťanskému vierovyznaniu⁹⁴. Mali podľa privilégia právo poskytovať pôžičky v hotovosti, pretože každý musel seba a svoju rodinu nejakým spôsobom užiť. Postupoval rovnako ako v Uhorsku, keď zasiahol v prospech židovského obyvateľstva miest ako Praha, Cheb a České Budějovice pre porušovanie ich práv⁹⁵. Pražská židovská obec vzdala svojmu kráľovi úctu slávnostným sprievodom s koruhvou, prútkami a jablkami, ktoré držali jeho účastníci, pri príležitosti Vladislavovho zvolenia za uhorského panovníka v roku 1490⁹⁶.

Komora dostala v roku 1493 od Židov pravidelnú štvrtročnú platbu vo výške päťdesiat zlatých na deň svätého Michala (8.5.). Vínnu dávku za vinohrady a produkciu vína ako nápoja zaplatili bratislavskí židovskí obyvatelia mestu v sume deväť zlatých na oktávu sviatku svätého Štefana Kráľa (27.8.)⁹⁷.

91 MVSZ, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 3981. Tiež: Friss, ref. 30, s. 232, č. 186.

92 Friss, ref. 30, s. 234 -235, č. 188.

93 Macek, ref. 44, s. 192.

94 Macek, ref. 44, s. 193.

95 Macek, ref. 44, s. 193.

96 Macek, ref. 44, s. 193.

97 MVSZ, AMB - Komorské knihy, inv.č. 52, roky 1493 – 1494. Tiež: Schreiber, Sándor.

Mischl ako zástupca židovskej náboženskej obce zaplatil 29. septembra roku 1494 na deň svätého Michala Archanjela časť židovskej dávky vo výške dvadsaťštyri zlatých z pohľadávky voči mešťanovi Amosovi Koppchsovi. Ďalšiu časť platby v tej istej výške uhradil iný príslušník židovskej komunity Gerrl zo zaplateného záväzku od iného bratislavského mešťana Zeltera Peltza. Zvyšné dva zlaté vybral mešťanosta od Juraja Pankratza, ktorý ich dlhoval židovským veriteľom.

Mešťanosta Tasse Stampher prijal od zástupcov židovskej obce Prentla, Muschla a Aviho pôžičku pre mestskú komoru v sume deväť rýnskych zlatých. Prentl sa dostal do veriteľského vzťahu s mestom aj pri postúpení dvadsiatich zlatých z dlžoby od mešťana Hansa Piberga na žold pre mestské strážne a na útluk pre ich psov. Mestská rada si zobrala úver v sume šesťnásť zlatých od menovaného na kúpu daru pre päťkostolského biskupa pri jeho návšteve Bratislavy. Darom bol strelecký terč. Ďalší Žid Garrl požičal mestskej komore v druhú pôstnu nedeľu (27.2.) a v pondelok po nej hotovosť trinásť zlatých. Židovská daň bola v roku 1496 odvedená na deň svätého Michala Archanjela (29.9.)⁹⁸.

V roku 1498 bola pravidelná dávka zaplatená 29. septembra. Odovzdali ju opäť zo svojich finančných prostriedkov Prentl a Muschl. Prentl uhradil aj židovskú daň za víno a vinohrady v sume 12 zlatých. Menovaný bratislavský židovský obyvateľ zaplatil aj za svoje vinohrady a víno dávku vo výške 1 zlatý a osem denárov⁹⁹.

Prentl a Muschl zaplatili aj v roku 1499 päťdesiat zlatých ako daň za židovskú obec v Bratislave. Dátum platby nie je uvedený¹⁰⁰.

Panovníkovo rozhodnutie z roku 1499 upravovalo a potvrdzovalo postup pri konaní pred taverníkom vo finančných sporoch medzi Židmi a kresťanmi. Taverník ako krajinský hodnostár, ktorý bol zodpovedný za finančné záležitosti kráľovstva, rozhodoval aj o príjmoch z daní a dávok zo slobodných kráľovských miest. Židia boli priamymi poddanými panovníka, preto patrilo do jeho právomoci aj odvolacie konanie proti rozhodnutiam richtára príslušného mesta ako súdneho orgánu vo veciach finančných transakcií medzi Židmi a kresťanmi. Bratislavská kniha mestského práva v šiestom článku upravovala konanie, ak židovskému veriteľovi dlžník nesplácal pôžičku aj s úrokmi a to tak, že rozhodnutie v tejto veci mal ako prvostupňový orgán vydať bratislavský richtár. Odvolacím druhostupňovým orgánom, ak išlo o sumu do troch zlatých, bol kastelán Budínskeho hradu ako kráľovského sídla. Ak bola predmetom sporu čiastka prevyšujúca tri zlaté,

Monumenta Hungariae Judaica. Tomus IX. 1282 – 1739. Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének Kiadása, 1966, s. 84.

98 MVSР, АМВ - Komorské knihy, inv.č. 53, rok 1494. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 86.

99 MVSР, АМВ - Komorské knihy, inv.č. 55, rok 1498. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 94.

100 MVSР, АМВ - Komorské knihy, inv.č. 56, rok 1499. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 95 - 96.

rozhodoval ako druhostupňový odvolací orgán taverník¹⁰¹.

Nezastupiteľnou bola úloha uhorského židovského prefekta Jakuba Mendela. Kráľ Vladislav II. dňa 8. októbra roku 1500 poveril tohto najvyššieho predstaviteľa uhorského židovského obyvateľstva vybrať pravidelnú daň ako príjem kráľovskej pokladnice od bratislavských Židov. Pri výkone kráľovského príkazu mu mal byť vo všetkom nápomocný bratislavský richtár a prísazní. Rovnaké dokumenty v snahe dostať sa k svojim príjmom vydal kráľ viackrát počas svojej vlády. Táto taxa sa mala vyberať od Židov žijúcich v meste, a to za každého člena tamojšej židovskej náboženskej obce. Táto povinná finančná suma mala byť vybratá bez akýchkoľvek prekážok. Lahostajnosť a zanedbávanie výberu dane malo byť potrestané¹⁰².

Okrem uhorského panovníka vstupovali do výberu židovskej taxy aj uhorskí krajinskí hodnostári. Kráľovský pokladník Ján Bornemisza vo svojom liste zo dňa 5. apríla roku 1501 richtárovi a mestskej rade Bratislavy nariadil postupovať pri výbere peňažnej dávky od tunajších Židov len v súlade s nariadeniami panovníka, ktorých vykonávateľom bol budínsky židovský prefekt Mendel alebo ním splnomocnený zástupca. Akékoľvek ťažkosti a prekážky pri vyberaní peňazí mali byť odstránené a o vybraných finančných prostriedkoch bolo potrebné vystaviť potvrdenie¹⁰³.

V roku 1501 bola dávka v sume päťdesiat zlatých vybratá v piatok po sviatku svätého Vavrinca (14.8.). Uhradili ju židovskí obyvatelia Bratislavy Moyses vom Dotes a Maindl. Prentl zaplatil vínnu dávku za židovskú obec¹⁰⁴.

Vladislav v mandáte zo dňa 10. júna 1502 nariadil bratislavskému magistrátu, aby bol nápomocný pri výbere židovskej dane od Židov bývajúcich v meste Bratislava židovským prefektom Jakubom Mendelom. Mandát bol vydaný v dôsledku zlého, resp. žiadneho výberu tejto dane do kráľovskej pokladnice. Malo sa zaistiť, aby židovskí obyvatelia tieto peniaze nepremárnili, alebo ich inak nespreneverili. V prípade, že by to niekto vykonal, patričná suma mala byť zabavená a dotýčny Žid mohol byť za trest aj zbíčovany. Rozkaz na výkon takéhoto telesného trestu mal v právomoci len prefekt Mendel. Sumu tejto taxy vyberal uhorský taverník ako krajinský hodnostár, ktorý zodpovedal za financie. Samozrejme sa muselo zabrániť aj prípadnému neoprávnenému použitiu týchto financií mestskou radou Bratislavy¹⁰⁵.

V roku 1502 si požičal bratislavský richtár od Židov dvadsať zlatých na výrobu remeňov. Dávku za židovskú komunitu zaplatili Muschl a Maisterl.

101 Friss, ref. 30, s. 246 - 247, č. 198 a 199.

102 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4127. Tiež: Friss, ref. 30, s. 247 - 248, č. 200.

103 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4220. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 9.

104 MVSR, AMB - Komorské knihy, inv.č. 57, rok 1501. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 86.

105 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4239. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 12. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 248 - 249, č. 201.

Sumu tvorilo 50 zlatých dane a dávku za víno a vinohrady tvorila suma desať zlatých. Tieto peniaze mestská komora vyinkasovala v stredu po dni svätej Lucie (14.12.). Židia Isrl a Karrl zaplatili poplatok za produkciu svojho vína vo výške desať zlatých v pondelok po Kvetnej nedeli (21.4.)¹⁰⁶.

Anna z Foix, manželka kráľa Vladislava II., uhorská a česká kráľovná, sa vo svojom mandáte zo dňa 20. júna roku 1503 rovnako dotkla problému práv bratislavských židovských obyvateľov. Bratislavskí senátori a richtár mali pri obrane svojich dávnych privilégií rešpektovať aj práva tamojších Židov, ktoré boli rovnako zaručené panovníckymi listinami. Prípadné vzájomné nezhody a sporné situácie boli povinné obidve strany riešiť len so súhlasom uhorského židovského prefekta. O jeho zásah mohli požiadať aj priamo židovskí obyvatelia Bratislavy¹⁰⁷. Táto francúzska princezná bola Vladislavovou jedinou životnou láskou a oporou v jeho neľahkom postavení ako kráľa uprostred neprajného prostredia kráľovského dvora v Budíne ako jeho tretia manželka. Jej listina z roku 1503, ktorá sa dotýkala porušovania práv židovských obyvateľov Bratislavy tamojšou mestskou radou, je dokladom významnej politickej aktivity mladučkej kráľovnej v prospech poddaných Vladislava II., s cieľom presadiť rozhodnutie z titulu kráľovskej moci. Snažila sa úprimnou láskou k svojmu manželovi kráľovi Vladislavovi vytvoriť rodinné zázemie, ale okrem toho sa vytrvalo usilovala aj o posilnenie postavenia kráľovského dvora ako centra moci v štáte. Trinásteho júla v roku 1503 sa kráľovským manželom v Budíne narodila dcéra Anna, ktorá sa neskôr stala manželkou Ferdinanda I. Habsburského a uhorskou a českou kráľovnou¹⁰⁸.

Vo veci rešpektovania práv a slobôd bratislavských Židov sa na tamojšiu mestskú radu obrátil svojim listom aj taverník Blažej z Rašky. List bol datovaný dňa 7. júna roku 1503. Žiadal v ňom o dodržiavanie ich postavenia ako priamych poddaných uhorských kráľov. Najvyššou autoritou pri riešení židovských záležitostí bol prefekt Mendel ako kráľov splnomocnený zástupca¹⁰⁹.

Ďalším príkladom zásahu krajinského hodnostára do vzťahu bratislavského richtára a senátu s tamojšími židovskými obyvateľmi je aj list kráľovského pokladníka Jána Bormenmiszu zo dňa 22. júna 1503, v ktorom na príkaz panovníka nariadil spôsob riešenia vzájomných názorových odlišností a napätia. Podstatu týchto nedorozumení tvorilo veľké množstvo finančných pôžičiek od židovských veriteľov mešťanom, a z tejto skutočnosti vyplývajúce majetkové spory a nesplácanie úrokov z pôžičiek. Len prefekt Jakub Mendel

106 MVSR, AMB - Komorské knihy, inv.č. 58, rok 1502. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 100.

107 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4256. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 14. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 253-254, č. 204.

108 Macek, ref. 76, s. 164.

109 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4255. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 14.

ako hlavný predstaviteľ uhorských Židov smel tieto spory riešiť, ale jeho rozhodnutie si vyžadovalo od obidvoch zúčastnených strán ich súhlas. Dozor nad urovnaním nezhôd, pretože tu pôsobila ako protištána aj mestská rada Bratislavy, mal mať bratislavský župan Ambróz Šarkan¹¹⁰.

Samotný kráľ Vladislav vydal v rovnakej veci v ten istý deň mandát, ktorým reagoval na prosby bratislavskej mestskej rady a uhorského židovského prefekta Mendela. Richtár a prisažní žiadali o väčšiu jurisdikciu v kompetenciách nad židovským obyvateľstvom Bratislavy. Panovník však rozhodol tak, že mali byť rešpektované práva Židov, ktoré im on udelil. Súčasne vymenoval prefekta Mendela ako rozhodujúcu inštitúciu pre túto náboženskú menšinu¹¹¹.

Vojvoda Vavrínek Ujlaky vo svojom liste zo dňa 21. júna 1503 doporučil bratislavským mestským predstaviteľom riešenie problému zlého právneho postavenia tamojších židovských obyvateľov. Označoval ich ako úbohí Židia (miseras Judeos), ktorí nemali ľahké spolužitie s kresťanskými mešťanmi v Bratislave¹¹².

Šopronský Žid Izák vystavil tamojšiemu mešťanovi Hansovi Zirkendorfferovi dlžobný úpis za jeho pečatný prsteň, v ktorom sa zaviazal, že ten prsteň on ani jeho potomkovia alebo dedičia nikomu inému ako jeho majiteľovi, resp. jeho potomkom nepredajú alebo ho nevrátia. Pri tejto transakcii je skôr zaujímavé to, že okrem českého Žida Ssemle bol prítomný aj rabin Merhel. Je veľmi zriedkavé, aby rabin vystupoval pri týchto finančných transakciách. Záznam je datovaný 27. septembra roku 1503¹¹³.

Kráľovský pokladník Štefan Telegdy sa pozastavil nad neplatením židovskej dane v liste zo dňa 29. septembra roku 1504. Išlo o dátum, ku ktorému spadala povinnosť židovských obyvateľov mesta zložiť sumu 50 zlatých. Správu dane vykonával bratislavský magistrát, ale jediným, kto mohol kontrolovať tento proces, bol opäť budínsky a uhorský židovský prefekt Jakub Mendel. On sám rozhodoval o prípadnej zmene termínu, resp. oslobodení od platenia židovskej dane ako kráľovskej taxy¹¹⁴.

Každoročnú daň ku dňu svätého Michala v sume päťdesiat zlatých za bratislavských Židov zaplatil v roku 1504 na deň svätého Jána Evanjelistu a Apoštola (27.12.) Garrl. Mestská komora ešte predtým požičala od židovských veriteľov pre potreby mesta sedemnaásť zlatých a dvadsaťštyri denárov. Stalo sa tak v sobotu po dni svätých Tiburcia a Valeriána (18.5.)¹¹⁵.

110 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4258. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 14.

111 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4259. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 14. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 254 - 255, č. 205.

112 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4257. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 14.

113 Friss, ref. 30, s. 255, č. 206.

114 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4282. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 18. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 257, č. 208.

115 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 59, rok 1504. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 102 - 103.

Konkrétnym príkladom priameho zásahu panovníka do sporov medzi bratislavským senátom a židovským obyvateľstvom je mandát Vladislava II. zo dňa 19. júla 1505, ktorým riešil vyplatenie dlhu mešťana Krištofa Keslera Židom Heyndlovi a Prentlovi. Dlžoba a úroky z nej plynúce musel dlžník pozostalým po veriteľoch splatiť pod kontrolou a dohľadom richtára a prisažných. Krištof Kesler sa zaviazal uhradiť všetky svoje záväzky voči dedičom po spomenutých židovských obyvateľoch Bratislavy. Tento proces nesmel byť narušovaný až do úplného vyrovnania finančných záväzkov menovaného mešťana, resp. jeho príbuzných a dedičov ich veriteľom¹¹⁶.

Výberom židovskej dane sa zaoberali aj krajinskí hodnostári z radov vysokej šľachty, ktorá ovládala štátnu politickú a finančnú sféru Uhorského kráľovstva. Kráľovský pokladník Štefan Telegdy v liste zo dňa 8. decembra 1505 písal bratislavskému richtárovi a senátorom vo veci zabezpečenia platobnej disciplíny židovských obyvateľov pri výbere pravidelnej židovskej dane. Židia v meste si túto povinnosť vôbec nespĺnili, a preto boli mestské orgány povinné všetkými dostupnými prostriedkami presadiť zaplatenie tohoto kráľovského príjmu. Mesto bolo povinné zaplatiť túto daň panovníkovi ako svojmu lénnemu pánovi a vrchnosti¹¹⁷.

Mestská komora vybrala v roku 1505 od svojich židovských obyvateľov každoročnú daň v sume 50 zlatých v nedeľu po svätej Lucii (14.12.). Zaplatili ju predstavitelia obce Haindl, Muschl, Lebl a Ysack¹¹⁸. Poplatok za zmeškanie pravidelného termínu odvádzania peňazí tvorila vždy suma jeden zlatý. Táto suma sa pravidelne odvádzala aj v iných rokoch.

Svätojurský a pezinský gróf a krajinský sudca Peter v liste mešťanostovi a prisažným mesta Bratislavy zo dňa 6. septembra roku 1506 prikazoval, aby zabránili zdržovať sa a usadzovať tamojším Židom na jeho majetkoch. V opačnom prípade im hrozilo zo strany grófa zadržanie a väzenie, pretože ich prítomnosť bola nežiadúca¹¹⁹.

V roku 1506 židovskí obyvatelia, ktorí žili na schodoch do Židovskej ulice, zaplatili mestskej komore v stredu po dni svätého Víta (17.6.) dávkou v sume desať zlatých. Garrl a Salman uhradili mestskej rade sumu osemnásť zlatých a desať denárov ako protihodnotu za ich vyslobodenie z rúk grófa Petra zo Svätého Jura a Pezinka. Stalo sa tak v pondelok po dni svätého Alojza. Ďalšiu sumu ako daň tunajšia židovská obec zložila v piatok po dni svätej Margaréty (17.7.)¹²⁰. Dávid a Nastl uhradili za bratislavských židovských obyvateľov poslednú sumu dávky v pondelok po dni svätého Mikuláša (7.12.). Vínna dávka bola ako poplatok mestskej komore zaplatená

116 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4299. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 20.

117 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4310. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 22.

118 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 60, rok 1505. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 105.

119 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4327. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 25.

120 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 61, rok 1506. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 106 - 107.

vo výške desať zlatých na deň svätého Tomáša Apoštola (21.12.). Celkovo vybralo mesto Bratislava od tamojšej židovskej komunity finančnú hotovosť 167 zlatých, 5 šilingov a 22 denárov¹²¹. Jednalo sa o mimoriadne dane, ktoré platili židovskí poddaní panovníkovi kvôli nedostatku financií v kráľovskej pokladnici.

Panovník vo svojom mandáte zo dňa 3. februára roku 1507 riešil problém neplatenia úrokov dedičmi a potomkami bratislavského mešťana Lazara voči tunajšiemu Židovi Hendlovi ako veriteľovi. Hendl sa preukázal dlžobným úpisom, ktorý mu vystavil ako dlžník Lazar, ale jeho pozostalými nebol uznaný ako oprávnený. Kráľ Vladislav nariadil mestskej rade, aby postupovala, ako bolo obvyklé pri pohľadávke židovského veriteľa voči zadlženému mešťanovi slobodného kráľovského mesta. Išlo ale o Žida, a preto nebol richtár, mešťanosta a prisažní mesta Bratislavy ochotní pomôcť pri splatení tohoto finančného nároku. Panovníkov mandát prikazoval tento stav urýchlene vyriešiť¹²².

Židia Dávid a Nastl zaplatili v roku 1507 mestu pravidelnú židovskú daň, ktorej suma bola splatná na deň svätého Michala Archanjela, v utorok po sviatku Očistenia Panny Márie (3.2.) zaplatili najprv päť zlatých, potom ešte štyridsaťsedem zlatých a dvadsaťtri denárov. Bratislavský richtár Wolf Vorster si požičal od židovskej obce sumu dva zlaté a sedem denárov¹²³.

Spor bratislavského mešťana Andreja Khoppela a jeho židovského veriteľa o úroky z poskytnutej pôžičky na opravu vyhoreného domu musel riešiť kráľovský mandát zo dňa 5. januára roku 1508. Tento spor umožnil stanoviť výšku úrokov za pôžičky od Židov pre kresťanov na tri zlaté ročne. Jednalo sa o sumu, ktorá sa platila pri zálohovaní domu za finančnú hotovosť. Rovnaký peňažný obnos bol určený aj pri podobnom vzťahu veriteľ a dlžník, ak išlo o pozemky a o vinohrady. Hotovostná pôžička 12 zlatých mohla mať úrok len tri zlaté ako maximum. Každá finančná operácia tohto druhu musela byť riadne potvrdená účtom, ktorý v prípade nesplácania dlžnej sumy slúžil ako doklad pre židovského veriteľa. Ten, kto dlhoval peniaze, v takomto prípade musel celú finančnú čiastku zaplatiť naraz¹²⁴.

Kráľ Vladislav II. v listine zo dňa 10. marca roku 1508 rozhodoval o riešení splácania dlžoby vdovou Margarétou, po zosnulom mešťanovi Augustínovi Myshylberovi, pretože menovaná nebola schopná splácať tento finančný záväzok pre akútny nedostatok finančných prostriedkov. Jej manžel si požičal od bratislavského Žida Handela šestnásť zlatých ako hotovostný

121 Friss, ref. 30, s. 477, č. 31.

122 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4340. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 26. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 265 - 266, č. 217.

123 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 62, rok 1507. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 107.

124 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4354. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 28. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 266 - 268, č. 218.

kapitál. Panovník nariadil, že veriteľ si musel ponechať a akceptovať zálohu, ktorú mu vdova už zaplatila. Išlo o strieborný šperk, keďže inak nemohla táto meštianka uhradiť pôžičku a úroky z nej plynúce¹²⁵.

V roku 1508 vybralo mesto Bratislava poplatky od Židov Nastla, Händla, Garrla a Lebela v sume päťdesiat zlatých a desať denárov. Jeden zlatý tvoril poplatok z omeškania. Obidve sumy boli vyinkasované v piatok po dni svätého Tomáša (22.12.). Bratislavskí židovskí obyvatelia uhradili za tento rok aj dávku za víno a vinohrady vo výške dvadsaťpäť zlatých a dvadsaťjeden denárov.

Rovnako aj vzájomné spory židovskej komunity sa riešili prostredníctvom kráľovských rozhodnutí. Takýmto prípadom je aj mandát Vladislava II. zo 4. mája roku 1508, ktorý sa dotýkal zadržovaných vecí po pani Judane. Menovaná Židovka umrela v Budíne, ale pochádzala z Bratislavy. Budínsky židovský obyvateľ Salomon dostal poverenie od kráľa, aby vysporiadal dedičstvo po zosnulej ako jeho splnomocnený zástupca a arbiter v danej veci. Problém nastal, keď bratislavský Žid Mojžiš mal v úschove veci pani Judany a z ich užívania získal aj finančný prospech. Časť majetku dal protiprávne do užívania ďalšiemu židovskému obyvateľovi Jakubovi, ktorý mu ho do okamihu vysporiadania pozostalosti nevrátil. Obidvaja mali tieto veci a všetky finančné pôžitky vrátiť prostredníctvom Žida Salomona dedičom po pani Judane, inak by im mohli byť aj násilne zabavené¹²⁶.

Rok 1509 priniesol nový prvok do výdavkov mestskej komory, ktorým sa stali platby za prácu vo vinohradoch vo vlastníctve mesta, resp. zálohovaných bratislavským židovským obyvateľom. Mesto zaplatilo za zasadenie, za šesť kolíkov a konštrukciu na vinič spolu dvadsaťdva denárov v piatok po dni svätého Pankráca Mučeníka (18. mája). Predtým ešte komora vynaložila sumu dvanásť denárov za materiál, ktorým boli kolíky, na dva dni práce, v stredu po spomenutom svätcovi (15. mája). Potrebné veci, teda tisíc kolíkov, na natiahnutie vínnej révy na konštrukciu na trinásť dní práce stáli tridsaťšesť denárov. Mzda vo výške dvanásť denárov bola vyplatená ľuďom, ktorí stavali kolíky päť dní. Dvadsaťjeden denárov dostali tí, ktorí stavali konštrukcie na vinič. Peniaze sa vyplatili vo štvrtok 17. mája. Vysádzanie vínnej révy pokračovalo dvadsaťjeden dní a skončilo sa v troch viniciach v sobotu 16. a v pondelok 18. júna roku 1509. Jeden deň výsadby viniča vo vinohrade patriacemu Židovi stál dvadsaťosem denárov. Stalo sa tak v stredu po dni svätého Vavrinca. Žid Kristan dostal od mestskej komory za pintu vína sumu deväť zlatých a štyri denáre¹²⁷. Suma stošesťdesiatšesť denárov za

125 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4357. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 29. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 268 – 269, č. 219.

126 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4362. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 30. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 269 – 271, č. 220.

127 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 63, rok 1509. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 109.

štrnásť dní práce bola vyplatená kopáčovi Schomovi Kristanovi za jeho prácu vo iniciách v pondelok po dni svätého Egídia (3.septembra)¹²⁸.

Kráľovský pokladník Benedikt z Batthyanu vo svojom liste bratislavskému richtárovi a senátorom z 25.augusta roku 1510 upozorňuje na zlú platobnú disciplínu židovských obyvateľov Bratislavy pri platení židovskej dane. Prefekt budínskych Židov Jakub Mendel mal dostať vyúčtovanie výberu taxy. Táto povinnosť mala byť splnená bez akýchkoľvek prekážok¹²⁹.

Lebel a Nastl ako predstavitelia židovskej obce zaplatili v roku 1510 židovskú daň a vínnu dávku mestskej komore ešte za rok 1509. Jej pokladníkovi Khoplenovi Somanovi poskytol židovský obyvateľ Bratislavy Mandl Schwarz sumu sedemnášť zlatých ako dar pre mešťanostu Fridricha Voitta¹³⁰. Mestská komora zaplatila za tri dni práce dvadsiatim šiestim oberačom po osem denárov na osobu, šestnástim nosičom putní vyplatila mzdu na jeden deň po dvanásť denárov a trom šlapačom rovnakú sumu za deň. Išlo o výdavky na dva vinohrady vo vlastníctve židovských obyvateľov Bratislavy¹³¹.

Mestská komora vybrala od Nastla a Lebla židovskú daň za rok 1510 až v nedeľu po dni svätej Lucie (15.12.). Vínna dávka za rok 1510 bola vyplatená komore v piatok po sviatku Troch Kráľov (11.1.) v roku 1511¹³².

Uhorský palatín Imrich Peréni ako najvyšší krajinský hodnostár kráľovstva riešil v liste bratislavskému magistrátu z 24. marca roku 1511 spôsob nosenia odevu a brady Židmi v meste na ich odlíšenie od ostatného obyvateľstva. Intervenciu u mestskej vrchnosti žiadal od palatína prefekt Mendel. Židia Mozlan a Nazly sa sťažovali prefektovi Mendelovi na striktné vyžadovanie odlišného odevu a brady pre židovskú komunitu od bratislavskej mestskej rady. Židovský prefekt Jakub Mendel mal vplyv u kráľa Vladislava, lebo iba tak mohol dosiahnuť zásah samotného najvyššieho krajinského hodnostára, ktorým bol Imrich Peréni ako jeden z najvplyvnejších magnátov v Uhorsku¹³³.

Palatín Imrich Peréni zasahoval do vzťahov medzi bratislavskou mestskou radou a tamojšími Židmi bývajúcimi v meste aj svojim listom zo dňa 14. apríla 1511. Nariadil mešťanostovi Frederikovi Foythovi, aby bratislavský senát neporušoval práva svojich židovských obyvateľov. Richtár, prisázní a ostatní mešťania museli rešpektovať práva Židov, nijakým spôsobom ich nesmeli napádať, znevažovať, či inak obťažovať. Porušenie príkazu by znamenalo kráľovský zásah, lebo bratislavskí Židia patrili pod priamu ochranu

128 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 63, rok 1509. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 109.

129 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4399. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 35.

130 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 64, rok 1510. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 111.

131 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 64, rok 1510. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 111.

132 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 65, rok 1511. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 111.

133 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4431. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 40.

kráľa Vladislava II. Jagelovského¹³⁴.

Kráľovský dvormajster Moyzes Buzlay z Gergelaku napísal vo svojich listoch zo 4. a 6. júla roku 1511 mestskej rade a richtárovi mesta Bratislavy o oslobodení od povinnosti nosiť kapucňu ako typickej súčasti odevu, ktorý nosili židovskí obyvatelia v celom Uhorsku na svoje odlišenie od kresťanskej väčšiny obyvateľstva, určenú pre židovského lekára Zachariáša¹³⁵. Tento židovský obyvateľ Bratislavy ako významný lekár liečil okrem kráľa Vladislava aj iných krajinských hodnostárov a často navštevoval hlavné mesto Budín. Mal preto dobré kontakty na panovníckom dvore a mohol získať takúto výnimku, pretože ho považovali aj za dobrého lekára¹³⁶. Nemusel nosiť kapucňu pri návšteve svojich pacientov a vďačil za to aj svojim dobrým medicínskym vedomostiam. Povinnosťou richtára a senátorov mesta bolo toto jeho právo na nenosenie kapucne rešpektovať.

Johan Podmanický ako kráľovský komorník a bratislavský župan, nariadil vo svojom liste zo 6. júla 1511 bratislavskej mestskej rade aby rešpektovali práva tamojších židovských obyvateľov, ktoré im priznal uhorský kráľ¹³⁷.

Kráľ Vladislav riešil neustále porušovanie práv židovských obyvateľov bratislavským mešťanostom, richtárom a prisažnými. Narastajúci počet sťažností od týchto obyvateľov mesta znamenal, že kráľovský komorník Johan Podmanický bol poverený kontrolovať dodržiavanie kráľovských nariadení pre týchto priamych poddaných uhorskej koruny¹³⁸. Mandát je datovaný 23. augusta roku 1511.

Panovník 30. novembra toho istého roku nariadil mešťanostovi, richtárovi a prisažným mesta Bratislavy aby vzájomné spory medzi nimi a tamojšou židovskou komunitou predkladali na rozhodnutie kráľovskému komorníkovi Podmanickému. Jediným predstaviteľom židovského obyvateľstva v Uhorsku bol Jakub Mendel, ktorý zastupoval kráľovskú autoritu pri záležitostiach tejto skupiny obyvateľstva. Existoval aj iný Žid menom Mendel Fekete, ktorý spôsoboval vydávaním sa za svojho menovca problémy Židom v Budíne a v Bratislave¹³⁹.

Mestská komora zaplatila štyri zlaté a štyri denáre peregmajstrovi a jeho pomocníkom za ostrihanie viniča v dvoch viniciach patriacich Židom. Stalo sa tak v nedeľu po dni sv. Erharda biskupa (11. januára) roku 1512. Pravidelná kráľovská židovská daň za rok 1511 bola vybratá na deň sv. Lucie (13. decembra) roku 1512¹⁴⁰.

134 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4435. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 40.

135 Friss, ref. 30, s. 274, č. 223.

136 Friss, ref. 30, s. 275, č. 224.

137 Friss, ref. 30, s. 275 - 276, č. 225.

138 Friss, ref. 30, s. 276 - 277, č. 226.

139 Friss, ref. 30, s. 278 - 279, č. 228.

140 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 66, rok 1512. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 114.

Kráľovský pokladník Mikuláš Herendy sa v liste bratislavskému magistrátu zo dňa 3. mája roku 1512 opätovne venoval riešeniu častých sporov medzi radnými pánmi mesta a tamojšími Židmi. Nariadenie potvrdzovalo, že Jakub Mendel ako prefekt Židov v Uhorskom kráľovstve, ktorého menoval do funkcie panovník, je jedinou splnomocnenou inštitúciou, ktorá bola oprávnená riešiť rozpory Židov a bratislavských mešťanov. V prípade neuspokojivého rozhodnutia sa mohli sporné strany obrátiť na spišského župana. Židia spadali do kompetencie kráľovského pokladníka a komory. Mendel bol v prípadoch, ktoré nastali medzi židovskými obyvateľmi a mešťanmi, zástupcom obidvoch spomenutých inštitúcií, ako aj kráľa¹⁴¹.

Kráľovský komorník a bratislavský župan Johan Podmanický venoval vo svojom liste zo dňa 9. mája roku 1512 pozornosť a kládol dôraz na riešenie nezhôd medzi židovskými a kresťanskými obyvateľmi mesta Bratislavy. Tieto spory boli častejšie a zložitejšie. Nariadenie bližšie nekonkretizuje, o aké druhy vzájomných rozporov išlo. Opätovne bol prefekt Mendel uvedený ako jediný kompetentný riešiť vzniknuté problémy vo vzťahoch židovská komunita versus bratislavskí mešťania¹⁴².

Kráľovský pokladník Mikuláš Herendy písal 16. júna roku 1512 bratislavskej mestskej rade, aby podporovala vo všetkom židovského prefekta Mendela, resp. jeho splnomocneného zástupcu. Táto pomoc sa mala týkať zaplatenia mimoriadnej židovskej dane ako dôležitého príjmu panovníka. Dávku museli zaplatiť povinne všetci členovia židovskej náboženskej obce v Bratislave pod hrozbou prísneho trestu¹⁴³. Vinnu dávku za židovskú komunitu za rok 1512 zaplatil jej predstaviteľ Lebl na deň svätého Gregora (24.4.) a židovskú daň vybrala mestská rada v oneskorenom termíne na deň svätej Lucie (13.12.).

Nariadenie rovnakého krajinského hodnostára z 5. apríla roku 1513 sa týkalo ustanovenia bratislavského Žida Orozlana do funkcie zástupcu uhorského židovského prefekta pre vyhotovenie daňového súpisu židovských obyvateľov Bratislavy. Mestskí predstavitelia boli povinní toto panovníkom schválené opatrenie dodržať a menovanému zástupcovi museli byť nápomocní pri výkone jeho poverenia¹⁴⁴.

Vesprémsky biskup a kráľovský pokladník Peter Beryzlo nariadil 15. mája roku 1513 výber mimoriadnej židovskej dávky na opravu pohraničných hradov kráľovstva. Peniaze v Bratislave mal vyberať židovský prefekt Mendel a mestská rada mu mala zabezpečiť podmienky pre splnenie tejto pre vojenskú

141 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4476. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 46. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 281 – 282, č. 231.

142 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4477. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 46. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 282, č. 232.

143 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv.č. 4478. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 47.

144 Friss, ref. 30, s. 283, č. 234.

obranu krajiny proti vonkajším nepriateľom dôležitej úlohy¹⁴⁵.

Posledný mandát kráľa Vladislava II. zo dňa 31. júla roku 1514, ktorým jagelovský uhorský panovník zasiahol do problematiky svojich židovských poddaných, obsahoval striktné nariadenie pre richtára a radu slobodného kráľovského mesta Bratislavy kvôli nedostatočnej platobnej disciplíne tamojších Židov pri odvádzaní stanovenej dávky 50 zlatých. Prefekt Mendel ako kráľovský vyslanec mal pridelenú plnú moc na riešenie tejto veci. Výber dane sa uskutočňoval podľa počtu židovských obyvateľov Bratislavy a mesto bolo povinné prefektovi, resp. ním poverenej osobe byť nápomocné pri výkone kráľovského príkazu. Stalo sa tak hlavne v prípadoch, keď mestská komora priamo nevyberala židovskú daň¹⁴⁶. Táto dávka bola mimoriadna, pretože peňažné prostriedky z nej mali byť použité na vyzbrojenie vojska proti vzbúreným poddaným z povstaleckého vojska zemana Juraja Dóžu¹⁴⁷.

Kráľ Vladislav II. nariadil mešťanostvi, richtárovi a prisáznym mesta Šoproň 21. júna roku 1514, aby rešpektovali skutočnosť, že Židia, ktorí sú obyvateľmi toho istého mesta patria pod ochranu a starostlivosť panovníka. Boli povinní chrániť ich proti prípadným násilnostiam zo strany križiakov, ktorí sa v tom období z celej krajiny zhromažďovali na výpravu proti Turkom. Išlo o tých križiakov, ktorí sa neskôr zúčastnili najväčšieho roľníckeho povstania vedeného Jurajom Dóžom v tom istom roku¹⁴⁸.

Lebl a Nastl zaplatili za židovskú komunitu daň v piatok po sviatku Nepoškvrneného Počatia Panny Márie (13. decembra) roku 1513 a Lebl zložil mestskej komore aj vínnu dávku za svojich spoluveriacich vo výške dvanásť zlatých a osem denárov v stredu po dni svätého Gregora (15. marca)¹⁴⁹.

Panovník v mandáte z 3. apríla 1512 musel použiť svoju kráľovskú autoritu proti mocnému rodu grófov zo Sv. Jura a Pezinka. Príslušník tohoto rodu Wolfgang porušil práva bratislavských Židov ako priamych poddaných panovníka tým, že jedného z nich zadržal a zatvoril do väzenia. Židovský prefekt Mendel sa sťažoval na tento stav kráľovi. Rozhodnutie malo vytvoriť podmienky pre spravodlivé a právne čisté riešenie sporu medzi týmto mocným feudálom a bratislavskou židovskou komunitou vo veciach súvisiacich so vzájomnými finančnými záväzkami a nedovoleným prechodom cez panstvá tohto šľachtického rodu¹⁵⁰.

Vidíme tu úpadok kráľovskej moci v Uhorsku a nárast mocenskej pozície jedného z magnátskych rodov. Rod grófov zo Sv. Jura a Pezinka patril ku skupine šľachtickej oligarchie, ktorá ovládala uhorskú politiku až do

145 Friss, ref. 30, s. 283 - 284, č. 235.

146 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv. č. 4539. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 56. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 287 - 288, č. 239.

147 Špiesz, ref. 28, s. 142.

148 Friss, ref. 30, s. 287, č. 238.

149 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 67, rok 1513 - 1514. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 114.

150 Friss, ref. 30, s. 279 - 280, č. 229.

obdobia tragického konca Jagelovskej dynastie v roku 1526.

Najmocnejším z rodov vo vtedajšom Uhorsku bola rodina Zápoľských. Štefan Zápoľský ako palatín a miestodržiteľ Uhorska vo Viedni zohral pri Vladislavovej voľbe za kráľa 15. júla roku 1490 významnú úlohu¹⁵¹.

Hedviga, vdova po Štefanovi Zápoľskom sa v liste zo dňa 27. apríla roku 1512 obrátila na Bratislavskú kapitulu vo veci zadržania a uväznenia jej poddaného Žida Beneša, ktorý jej dlhoval peniaze. Vydavateľka tohto listu dala príkaz na jeho zadržanie a zároveň oznamovala Bratislavskej kapitule a jej prepoštovi, že tento postup proti dlžníkovi podnikla s cieľom odradiť od takéhoto konania aj iných¹⁵².

Kráľ Vladislav vo svojom mandáte zo 4. novembra roku 1513 sa opätovne dotkol porušovania práv bratislavských Židov výbercom desiatku pre ostrihomskeho arcibiskupa. Predmetom sporu sa stala kompetencia kto má vyberať poplatok za vinice od Židov. Panovník sa postavil na stranu svojho prefekta Mendela ako úradníka pre židovské záležitosti. Mešťanosta, richtár a prísazní boli povinní sa týmto rozhodnutím panovníka riadiť pri výbere poplatkov za vinice vo vlastníctve židovských obyvateľov¹⁵³.

151 Macek, ref. 44, s. 249.

152 Friss, ref. 30, s. 280 - 281, č. 230.

153 Friss, ref. 30, s. 286, č. 237.

10. Uhorský a český kráľ Ľudovít II. Jagelovský

Prvého júla roku 1506 sa kráľovským manželom Vladislavovi a Anne narodil syn Ľudovít, ktorého postihol ako uhorského a českého kráľa neslávny osud, keď padol v bitke pri Moháči 29. augusta roku 1526 do močiara a utopil sa¹⁵⁴. Malého kráľovského syna Ľudovíta korunovali za uhorského kráľa v korunovačnom meste Stoličnom Belehrade v júni 1508. Prísahu namiesto neho zložil jeho otec Vladislav. Výchova nedospelého panovníka mala byť zverená do rúk uhorských šľachticov. Nesmel ho vychovávať žiaden cudzí panovník po smrti jeho otca kráľa Vladislava¹⁵⁵.

Syn kráľa Vladislava II. si sadol na uhorský a český trón ako posledný panovník pred moháčskou katastrofou. Desaťročný kráľ nemohol vykonávať vládu nad krajinou. Vládla za neho kráľovská rada, ktorú tvorili poprední predstavitelia uhorskej šľachty v počte dvanásť radcov a šesťnásť pomocníkov. Najmocnejší z nich bol kardinál Tomáš Bakócz ako ostrihomský arcibiskup a kráľovský kancelár. Tento uhorský primas skončil v júli roku 1521 a jeho odchodom stratila krajina jedného z najschopnejších kráľovských radcov a politikov. Najbližším radcom a pomocníkom ešte neploletého panovníka bol kráľovský pokladník Ján Bornemisza a za tretieho poručníka bol určený brandenburský gróf Juraj. Uhorský stavovský snem zakázal vychovávať kráľovské dieťa jeho tútorom – rímskemu cisárovi Maximiliánovi a jeho strýkovi Žigmundovi Jagelovskému – poľskému kráľovi, ako cudzincom¹⁵⁶. Vidíme snahu Jána Zápoľského o získanie kontroly nad Ľudovítom ako slabým panovníkom. Palatínsky úrad sa uvoľnil po smrti Imricha Perényiho a mal ho dostať práve Zápoľský. Korunná rada však vymenovala do úradu Štefana Bátorého, ktorý sa stal nepriateľom sedmohradského vojvodu. Ľudovít bol len kráľom podľa mena a nemohol sa reálne postaviť na obranu svojich záujmov sám. List mladého panovníka jeho strýkovi, poľskému kráľovi Žigmundovi Jagelovskému, svedčil o veľmi ťažkej situácii osiroteného a osamoteného dieťaťa v spletitej sieti budínskeho dvora a intrigánskej politiky magnátskej oligarchie ovládajúcej kráľovstvo¹⁵⁷.

Výchovu mladého kráľa zle ovplyvňoval jeho bratranec – brandenburský gróf Juraj. Bol síce Ľudovítovým bratrancom, avšak jeho hlavným záujmom bolo získať finančný prospech pre seba a Habsburgovcov. Ovplyvňoval Ľudovíta v smere lovv, rytierskych turnajov a zábavy, namiesto výchovy k zodpovednému vykonávaniu vlády v kráľovstve¹⁵⁸.

154 Macek, ref. 44, s. 172 a 232.

155 Segeš, ref. 70, s. 190.

156 Macek, ref. 44, s. 294. Tiež: Vybíral, Zdeněk. Bitva u Moháče. Praha: Havran, 2008, s. 133.

157 Macek, ref. 44, s. 294. Tiež: Vybíral, ref. 156, s. 133.

158 Macek, ref. 44, s. 296.

Korunovácia za uhorskú kráľovnú sa v prípade Márie Habsburskej konala v Stoličnom Belehrade dňa 11. decembra roku 1521. Budín ako hlavné mesto krajiny bol svedkom dokončenia obradu uzavretia manželstva s Ľudovítom dňa 13. januára roku 1522¹⁵⁹. Pätnásťročný panovník získal ženu a veľkú lásku, ktorá mu bola určená už vopred uzavretými dohodami medzi Maximiliánom a Vladislavom vo Viedni v roku 1515¹⁶⁰.

Ľudovít a Mária tvorili zamilovaný a v osobnom živote šťastný pár a to aj napriek krátkosti trvania ich manželstva a nepriaznivým okolitým podmienkam.

Nová uhorská kráľovná vniesla do uhorskej politiky prvky energetickejšieho výkonu panovníckej moci. Naučila sa to vo svojom rodisku, v Bruseli u svojej tety Margaréty a na dvore svojho starého otca - cisára Maximiliána I. vo Viedni. V roku 1521 dosiahol Ľudovít vek pätnásť rokov a nastúpil oficiálne na kráľovský trón. Najväznejším problémom uhorského kráľovského páru bol sústavný nedostatok financií na bežné výdavky. Príkladom toho je list pápežského vyslanca v Budíne, ktorý popisuje situáciu na jar roku 1526, keď kráľ Ľudovít musel založiť všetky cennosti židovským veriteľom. Dôvodom bolo, že kráľovský pár nemal peniaze ani na jedlo ani na nové topánky¹⁶¹.

V marci roku 1522 navštívil kráľovský pár České kráľovstvo, čo bolo spojené s korunováciou Márie za českú kráľovnú v Prahe¹⁶². Hlavnou snahou Ľudovíta ako kráľa bolo organizovanie protitureckej armády. Kráľ to považoval za svoju rytiersku povinnosť nielen voči krajine, ale aj na obranu kresťanskej viery vo vojne proti Osmanom. Jeho zámer bol síce mienený ušľachtilo, chýbali mu však na jeho realizáciu, okrem štátnického nadhľadu a prezieravosti, aj finančné možnosti. Mária síce bola sestrou Ferdinanda ako rakúskeho arcivojvodu, ale ten svojho švagra podporoval skôr vzletnými slovami ako peniazmi. Ďalším dôvodom pre insolventnosť panovníckeho dvora bola silná pozícia Turzovsko - fuggerovskej ťažiarkej spoločnosti v stredoslovenských bankských mestách¹⁶³.

Panovník hľadal riešenie tejto kritickej situácie razením menej hodnotnej striebornej mince. Dôsledkom tohto opatrenia bolo zníženie hodnoty denára ako drobnej mince až o dve tretiny¹⁶⁴. Ľudovítovi sa síce podarilo s pomocou svojej manželky čiastočne odstaviť Zápoľského prívržencov v najvyšších úradoch Uhorského kráľovstva, ale chýbala mu rozhodnosť a schopnosť využiť toto svoje víťazstvo na posilnenie svojej moci

159 Macek, ref. 44, s. 299.

160 Macek, ref. 44, s. 299.

161 Macek, ref. 44, s. 306.

162 Macek, ref. 44, s. 311.

163 Segeš, ref. 70, s. 191.

164 Segeš, ref. 70, s. 191.

aspoň pri získaní prostriedkov na vybudovanie dostatočne silnej a vyzbrojenej armády. Za palatína dosadil Štefana Báthoryho a za taverníka Alexa Thurzu v apríli roku 1526, po odstúpení Štefana Verböczyho z funkcie palatína¹⁶⁵. Osmanská hrozba sa ale približovala a nebolo v silách uhorského kráľa zastaviť Turkov na ich ťažení do vnútra Uhorska. 29. augusta roku 1526 za dve hodiny rozdrvila sedemdesiattisícová osmanská armáda zle pripravené a nedobre organizované dvadsaťpäťtisícové uhorské vojsko¹⁶⁶. Kráľ Ľudovít zomrel pri úteku z miesta porážky. Jeho skonom sa končí obdobie stredoveku v Uhorsku a začína obdobie ranného novoveku.

165 Mannová, Elena et al. Krátke dejiny Slovenska. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, s. 107.

166 Mannová, ref. 165, s. 108.

11. Ľudovít II. Jagelovský a židovská komunita v Bratislave

Ľudovít II. vstúpil po prvý raz do vzťahu medzi mestskou radou Bratislavy a tamojšími Židmi mandátom zo 16. januára roku 1516. Potvrdil na žiadosť uhorského a budínskeho prefekta Jakoba Mendela skutočnosť, že bratislavskí židovskí obyvatelia mali už od predošlých panovníkov udelené práva a povinnosti. Tieto privilégia boli povinní rešpektovať richtár, mešťanosta a prísažní.¹⁶⁷

V období Ľudovítovej vlády sa dominantnou stala vo vzťahu medzi kresťanskými a židovskými obyvateľmi Bratislavy otázka dodržiavania práv Židov zo strany mestskej rady a mešťanov. Panovník, keďže išlo o jeho priamych poddaných, zasahoval okrem výberu dane od Židov aj do ich života v Bratislave ako slobodnom kráľovskom meste.

Hedviga, vojvodkyňa tešínska a vdova po palatínovi Štefanovi Zápoľskom adresovala trnavskej mestskej rade list, v ktorom im prikazovala, aby rešpektovali kráľovskými privilégiami potvrdené práva a výsady tamojších Židov. Všetky práva mali byť pri rozhodnutiach mestskej vrchnosti voči trnavským Židom plne rešpektované. Hedviga rozhodovala, pretože bola príslušníčkou najmocnejšieho rodu vtedajšieho Uhorska a súčasne mala slobodné kráľovské mesto Trnavu v zálohu. List je datovaný 12. marca roku 1516¹⁶⁸.

List vacovského prepošta a kráľovského pokladníka Ladislava Zalkanusa bratislavskému richtárovi, mestskej rade a mešťanostovi z 20. marca roku 1517, požadoval rešpektovať oslobodenie od povinnosti nosiť kapučnu a plášť s červenou stuhou pre syna židovského prefekta Mendela Jakoba, ktoré mu udelil ešte otec Ľudovíta II. Vladislav. Táto povinnosť ostávala v platnosti pre všetkých židovských obyvateľov Uhorského kráľovstva. Mestská rada mala rešpektovať právo tohto bratislavského Žida nenosiť tento odev na verejnosti¹⁶⁹.

Žid Lebl zaplatil v roku 1517 na sviatok sv. Mikuláša (6. decembra) pravidelnú daň za židovskú obec v sume päťdesiat zlatých. Židovská komunita v Bratislave odvieďla mestskej komore vínnu dávku za rok 1518 vo výške osem denárov na deň blahoslaveného Gregora (12. marca)¹⁷⁰.

Ľudovít II. nariadil 30. apríla roku 1517, aby šopronskí Židia zaplatili

167 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv. č. 4569. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 60. Porovnaj: Bettelheim, Samuel. Akten und Urkunden zur Geschichte der Pressburger Juden (1092 - 1526). In: Die Juden und die Judengemeinde in Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Gold Hugo (Ed). Brno: Jüdischer Buchverlag, 1932, s. 164.

168 Friss, ref. 30, s. 294, č. 244.

169 MVSR, AMB-MMB, Listiny, inv. č. 4606. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 65. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 164.

170 MVSR, AMB, Komorské knihy, inv. č. 70, rok 1517 - 1518. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 123.

mimoriadnu židovskú daň priamo uhorskému prefektovi Mendelovi alebo ním poverenému zástupcovi. Jej výška bola 80 zlatých a bola povinná v celom kráľovstve¹⁷¹.

V mandáte kráľa Ľudovíta z 30. apríla roku 1517 panovník umožnil bratislavským Židom zaplatiť pri platení pravidelnej dávky o 110 zlatých menej. Túto sumu si kráľ požičal cez prefekta Mendela. Bratislavská mestská rada a vyberač dane to mali rešpektovať.¹⁷²

Spišský gróf Juraj Zápoľský potvrdil svojim listom z 20. mája roku 1522 trnavského mešťana Jakuba Schaffera vo funkcii židovského richtára tamajších Židov. Keďže výkon tejto funkcie bol náročný, v liste vyslovil Zápoľský podporu a pomoc, pretože si ho vybral aj na žiadosť židovského obyvateľstva Trnavy¹⁷³.

Panovník dňa 27. septembra roku 1518 prikázal, aby Židia z mesta Šoproň platili pravidelnú daň na sviatok sv. Michala Archanjela, t.j. 29. septembra. Vyberať financie smel len zástupca prefekta Jakuba Mendela, ktorý mohol rozhodnúť o úľavách alebo o odklade zaplatenia¹⁷⁴.

Vláda Ľudovíta II. sa vyznačovala obmedzeniami pre výkon kráľovskej moci, pretože vplyv krajinských hodnostárov Uhorska pri výkone politickej moci v kráľovstve rozhodoval o jej smerovaní. Panovníkove zásahy smerovali najmä proti porušovaniu práv židovského obyvateľstva bratislavským mešťanom, richtárom a senátormi.

Mandát panovníka z 20. apríla roku 1518 riešil spor medzi richtárom bratislavských Židov Orozlanom a mešťanom Lakampergerom v súdnom procese. Mestská rada nerozhodla ako súdny tribunál v tejto veci spravodlivo, teda v súlade so starodávnymi výsadami židovskej komunity v slobodnom kráľovskom meste Bratislave¹⁷⁵.

Iný mandát z 30. mája roku 1519 riešil vydanie židovského utečenca z Bratislavy do Budína. Brictius, ktorý sa nedovolené zdržiaval na panstve grófov zo Svätého Jura a Pezinka, mal byť najprv zverený pod dozor židovského richtára Orozlana v Bratislave. Ten ho mal povinnosť vydať prefektovi Mendelovi do Budína¹⁷⁶.

Vyberanie cenzu ako pravidelnej židovskej dane od bratislavskej náboženskej obce stanovilo rozhodnutie kráľa z 2. októbra roku 1519. Išlo o pravidelnú platbu sumy päťdesiat zlatých na deň svätého Michala Archanjela

171 Friss, ref. 30, s. 297 - 298, č. 248.

172 MVSР, АМВ-ММВ, Listiny, inv. č. 4607. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 65. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

173 Friss, ref. 30, s. 318, č. 267.

174 Friss, ref. 30, s. 302, č. 252.

175 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4616. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 67. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

176 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4642. Tiež: Tiež: Horváth, ref. 87, s. 70. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

(29.9.) osobitnému vyberačovi. Mestská komora viedla o týchto finančných odvodoch tejto každoročnej dávky záznamy vo svojich účtovných knihách¹⁷⁷.

Kráľovský pokladník Benedikt z Batthyanu prikázal mestským predstaviteľom 9. apríla roku 1520, aby pomáhali jeho skrutátorovi Petrovi Bagodymu pri vyhotovení sčítania a následného súpisu židovského obyvateľstva v Bratislave¹⁷⁸.

Palatín a bratislavský župan Štefan Báthory v liste zo 14. decembra roku 1520, rozhodoval o nosení kapucne bratislavskými Židmi na verejnosti. Uhorský prefekt Jakub Mendel požadoval zrušenie tejto ponižujúcej povinnosti. Závaznou zostávalo pravidelné každoročné zaplatenie židovskej dane ako kráľovského príjmu.¹⁷⁹

Palatín rovnako zakázal svojim nariadením z 29. decembra toho istého roku urážanie a obťažovanie Židov pri vyberaní dane zo strany senátorov, richtára alebo mešťanostu mesta Bratislavy. Prefekt Mendel priamo alebo ním splnomocnená osoba, mohli uskutočniť výber tejto finančnej čiastky¹⁸⁰.

Pavol Warady ako zvolený vesprímsky biskup a kráľovský pokladník v liste zo 17. decembra roku 1520 nariadil rade mesta, aby nenútila nosiť tamojších židovských obyvateľov kapucňu na verejnosti. Uhorský kráľ a palatín ich svojimi nariadeniami od tohto znaku ich vierovyznania oslobodili. Bratislavskí Židia museli odvádzať daň ako pravidelnú dávku kráľovskej komore¹⁸¹.

Židovskí obyvatelia Bratislavy sa zaplietli aj do trestnej činnosti. Predstavovalo ju odcudzenie predmetov, ktoré získali ako protihodnotu pri požičiavaní peňazí na úrok. Kráľ nariadil v mandáte z 15. februára roku 1521 zatknutie a predvedenie Žida Pelcza. Menovaný ukradol viacero zlatých a strieborných predmetov, ktoré mal od kresťanských dlžníkov urodzeného a neurodzeného pôvodu v zálohu. Bratislavský židovský richtár mal povinnosť zločinca chytiť a vydať uhorskému židovskému prefektovi Mendelovi do Budína. Panovník tento svoj rozkaz zdôraznil v nariadení z 25. marca rovnakého roka, pretože Pelcz utiekol z Bratislavy do Viedne. Tam podvádzal, klamal a choval sa neprístojne, a preto kráľ Ľudovít týmto spôsobom varoval aj bratislavských Židov pred týmto podvodníkom a luhárom. Bratislavskí a budínski židovskí veriaci získali aj daňové úľavy¹⁸².

Ochrana bratislavských Židov sa objavila aj v liste zvoleného pätikostolského biskupa Juraja zo 4. apríla roku 1521. Písomnosť obsahovala

177 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4650. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 71. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

178 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4669. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 74.

179 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4688 a 4692. Tiež: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

180 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4689. Tiež: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

181 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4689. Tiež: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

182 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4703 a 4709. Tiež: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

nariadenie mestskej rade, aby nechala na pokoji tamojších židovských veriacich. Sťažoval sa ich najvyšší predstaviteľ Mendel na nedôstojné zaobchádzanie mestskej vrchnosti so svojimi obyvateľmi iného viero-
vyznania¹⁸³.

Výber osobitnej dane od židovského obyvateľstva v Bratislave bol nariadený priamo panovníkom, mandátom z 11. apríla roku 1521 na deň svätého Juraja, t.j. 24. apríla, kedy sa v Bratislave volili orgány mestskej samosprávy. Tunajší židovský richtár získal splnomocnenie ako zástupca prefekta Mendela na uskutočnenie tejto finančnej operácie. Zohľadnilo sa pri tom existenčné postavenie jednotlivých židovských obyvateľov¹⁸⁴.

Mandát z 2. júna roku 1521 nariaďoval mešťanostovi, richtárovi a bratislavským prisažným, aby sa v prípade neriešiteľných rozporov so Židmi obrátili na splnomocneného kráľovského zástupcu. Týmto bol chorvátsky a slavonský bán Imrich¹⁸⁵.

Panovník nariadil v doplnenom dvanástom článku budínskeho mestského právneho kódexu z roku 1521 dva paragrafy, ktoré platili pre židovské obyvateľstvo celého Uhorského kráľovstva. Prvý z nich určoval výšku židovskej dane pre mužov a ich manželky a pre ich synov a dcéry na jeden zlatý za jedného Žida na hlavu a druhý stanovoval platbu pre chudobných a odkázaných podľa ich momentálnej životnej situácie a finančných možností¹⁸⁶.

Židovský kováčsky majster Mertt zaplatil v roku 1521 mestskej komore za povolenie vykonávať svoje remeslo dvadsaťdeväť zlatých v dvoch splátkach. Prvý odviezol v stredu po dni svätého Mateja (24. február) a druhú v sobotu po sviatku Božieho Milosrdenstva (14. apríla)¹⁸⁷. Mertt zaplatil aj osemnásť zlatých v stredu po dni svätého Víta (19. júna) a ďalších sedemnásť zlatých prijala komora v nedeľu po sviatku apoštolov Petra a Pavla (30. júna)¹⁸⁸. Sumu tridsať zlatých prijala mestská komora od menovaného kováča v pondelok po dni svätého Egidia (2. augusta). V tomto roku vybrala mestská komora od bratislavských Židov pravidelnú ročnú daň päťdesiat zlatých, spolu s jedným zlatým ako penalizáciu za jej oneskorené zaplatenie. Presnejší dátum tejto platby nie je uvedený. Žid Mór odviezol osobitne osem zlatých a šesťdesiat denárov¹⁸⁹.

183 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4710.

184 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4711. Tiež: Bettelheim, ref. 167, s. 165. Porovnaj: Špiesz, ref. 28, s. 142.

185 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4720. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 82. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

186 Friss, ref. 30, s. 313, č. 264.

187 MVSР, АМВ, Komorské knihy, inv. č. 73, rok 1521.

188 MVSР, АМВ, Komorské knihy, inv. č. 74, rok 1521.

189 MVSР, АМВ, Komorské knihy, inv. č. 74, rok 1521.

Rozhodnutie z 25. mája roku 1521 riešilo neustále napádanie a obťažovanie židovských obyvateľov Šoprone. Kráľ musel z tohto dôvodu nariadiť mešťanostovi, richtárovi a prisázným, aby prísne dozerali na rešpektovanie práv a výsad, ktoré on ako panovník udelil Židom¹⁹⁰.

Bratislavským židovským obyvateľom boli poskytované aj úľavy pri platení židovskej dane panovníkovi. Palatín Štefan Báthory nariadil 9. júna roku 1522, aby mestskí senátori vychádzali v ústrety prefektovi Mendelovi, ktorý dostal od panovníka splnomocnenie vyberať daň od Židov pre kráľovské potreby. Tento poplatok vyinkasoval zástupca prefekta. Židovský prefekt mal právo poskytnúť platcom dane úľavy podľa ich finančnej situácie¹⁹¹.

Kráľovský dvormajster a komárňanský župan Peter z Korlátka sa v liste zo 7. augusta roku 1522 sťažoval trnavskému židovskému richtárovi Jakubovi Schafferovi, že jeho poddaní a trnavskí Židia boli podozriví z mnohých neprávostí. Išlo o to, že poddaní, ktorí žili na panstve, resp. na jeho majetkoch pod hradom Branč nedovolené obchodovali s rôznym tovarom a predávali ho trnavským židovským obchodníkom pod cenu. Takto získané peniaze používali na útek na Moravu a do rakúskych krajín. Poddaný nesmel bez príkazu svojho pána s nikým obchodovať. Príkladom je prípad obyvateľa Trstína Johana Rohona, ktorý poskytol svoju kravu židovskému obchodníkovi ako záruku za pôžičku jeden zlatý. Úrok za pôžičku bol však dvadsať zlatých. Preto sa zemepán dožadoval zákroku kompetentných orgánov v Trnave¹⁹².

Ostrihomský kanonik Jakub Kailod sa sťažoval na skutočnosť, že trnavskí Židia neplatia načas desiatok, aj keď to bolo ich povinnosťou voči ostrihomskej kapitule. Tento desiatok neodviedli Židia z vlastníctva kôz. Židovský richtár bol povinný túto dávku vybrať od trnavských židovských obyvateľov.

V liste z roku 1522 požiadal kastelán hradu Czatha - Andrej Viczeny, požiadal trnavského židovského richtára Jakuba Schaffera o vyriešenie sporu dvoch Židov z Vrbového - Jakuba a Mareka. Jakub vyzval Mareka, aby mu presne vyčíslil sumu financií, ktorú mu dlžil. Marek mu nevedel uviesť presnú výšku jeho dlhu, avšak boli ochotní obidvaja podriaďiť sa rozhodnutiu práve trnavského židovského richtára¹⁹³.

Gróf Wolfgang písal v liste datovanom 25. februára roku 1523 bratislavskej mestskej rade kvôli ukradnutým predmetom, ktoré odcudzil jeho poddaný Žid Jakub. Menovaný ich ukryl, prípadne predal bratislavským Židom. List adresoval richtárovi Flasterovi, požadoval vrátenie vecí, inak chcel tento spor riešiť súdnou cestou¹⁹⁴.

190 Friss, ref. 30, s. 311 - 312, č. 262.

191 MVSR, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4763.

192 Friss, ref. 30, s. 318 - 320, č. 268.

193 Friss, ref. 30, s. 320 - 321, č. 270.

194 MVSR, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4797. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 93.

Splácanie pôžičky vdovy po rybárovi Glebitzovi, najmä oneskorené úroky, riešil mandát kráľa z 29. júla roku 1523. Vdova sama požiadala o úľavu, ale Ľudovít II. zamietol žiadosť na základe sťažnosti prefekta Izraela Mendela. Bratislavská mestská rada mala postupovať podľa tamojšieho židovského zákonníka Liber Judeorum, resp. Iudenpuech, ktorý stanovoval presný postup pri spore medzi neplatičom a veriteľom. Vdova musela dlžobu v plnej výške uhradiť. Ďalej dokument riešil nevhodné správanie mešťana Leonarda, ktorý býval v bratislavskej židovskej štvrti, voči tamojším Židom. Spor riešil majster kráľovského dvora Ondrej Tresko. Rozhodnutie v tomto spore malo byť priaznivé v prospech bratislavských Židov¹⁹⁵.

Ľudovít II. ako uhorský kráľ nariadil 8. novembra roku 1523 šopronským mestským predstaviteľom, aby rešpektovali dávne privilégia a výsady tamojších židovských obyvateľov, ktoré im udelili všetci predchádzajúci uhorskí panovníci, medzi nimi aj jeho zosnulý otec Vladislav II. Mešťania nesmeli Židov napádať, alebo im akokoľvek v ich živote úmyselne prekážať, ani im poškodzovať ich domy a veci, čo by bolo porušovanie ich dôstojnosti. Kráľ nariadil tieto opatrenia aj z dôvodu, že židovskí obyvatelia mesta Šoproň patrili pod jurisdikciu kráľovskej komory, ktorej platili aj každoročný poplatok vo forme dane. Tamojší mešťanosta, richtár a senátori museli dohliadať na rešpektovanie tohto kráľovského nariadenia a prípadných porušovateľov jeho ustanovení o zákaze útočenia a akejkolvek inej formy zastrasovania židovských obyvateľov Šoprone by prísne potrestali¹⁹⁶.

Vážny problém v prvej polovici 16. storočia predstavovalo rozšírenie moru. Opatrenia proti moru nariadil panovník prijať mandátom z 20. septembra roku 1523. Príčinou boli budínski Židia, ktorí sa skrývali v bratislavskom gete, a pretože v Budíne zúrila morová nákaza, mali byť z mesta vypovedaní. Toto nariadenie platilo aj pre kresťanov a Židov iných miest, kde sa vyskytol mor. Mesto malo vyslať na kráľovský dvor posla s informáciami o prijatých karanténnych opatreniach¹⁹⁷. Išlo zrejme o masový útek židovských a ďalších obyvateľov hlavného uhorského mesta pred zákernou nákazou¹⁹⁸.

Židia samozrejme vystupovali aj v rôznych obchodných transakciách, ako bola ponuka bratislavskej mestskej rade, potvrdená 3. marca roku 1524 zástupcami spišského grófa Juraja Ebigena, Mikulášom Kochanovským, Matejom Mešnickým a Židom Izákom zo Segedína. Menovaní ponúkli

195 MVSR, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4825. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 82. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 165.

196 Friss, ref. 30, s. 323 - 324, č. 273.

197 MVSR, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4828. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 97. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 166.

198 Špiesz, ref. 28, s. 105.

senátorom do zálohu v mene svojho pána, ktorú tvorila hotovosť desiatich zlatých, šperky vysádzané drahými kameňmi za sumu tritisíc zlatých. Klenoty boli zapečatené v zlatej skrinke, vykladané drahými kameňmi so zlatými perami. Majiteľom týchto vecí bol Izák¹⁹⁹.

Nedostatočný výber židovskej dane v Bratislave pretrvával, keďže išlo o príjem kráľovskej pokladnice, jeden z mandátov kráľa zo 16. októbra toho istého roku, nariadil mestskej rade, aby vyberač vyslaný prefektom Izraelom mal zabezpečené podmienky na plynulý výber dane. Bezprostrednou príčinou bolo meškanie platieb zo strany bratislavských Židov. Mal sa zabezpečiť úplný výber peňazí počas troch dní, a to vrátane udeľovania úľav pri platení dávky podľa finančnej situácie jednotlivých Židov. Išlo o dávku vyberanú na deň Sv. Michala Archanjela²⁰⁰.

Rok 1524 máme v príslušnej účtovnej knihe mestskej komory zastúpený výberom kráľovskej židovskej dane v piatok po sviatku všetkých svätých (4. november)²⁰¹.

Kráľ Ľudovít II. nariadil vo svojom mandáte z 30. januára roku 1524, aby mešťanosta, richtár a členovia mestskej rady prepustili z mestského väzenia židovských obyvateľov mesta Šoproň, pretože ich nespravodlivo a krivo obvinili z nešpecifikovaného trestného činu, ktorí títo Židia nespáchali. Udalá ich jedna žena a jej klamstvo sa stalo základom neoprávneného postupu šopronskej mestskej vrchnosti voči svojim spoluobčanom iného vierovyznania a porušovalo to ich dávne práva a slobody. Mestskú radu najprv dôrazne napomenul a požadoval nápravu uhorský židovský prefekt Izrael Mendel. Panovník ho v jeho požiadavke podporil a Židov nariadil z väzby prepustiť²⁰².

Bratislavská mestská rada sa obrátila na panovníka kvôli poškodzovaniu meštianskych privilégií zo strany ich židovských spoluobyvateľov. Ľudovít II. nariadil 21. decembra roku 1525 prísne dodržiavanie týchto výsad zo strany bratislavských Židov. Sme tu svedkami predzvesti neskoršieho vyhnania židovského obyvateľstva zo slobodného kráľovského mesta Bratislavy. Mestská rada a mešťania považovali Židov nielen za nepriateľov kresťanskej viery, ale aj za nebezpečnú konkurenciu v obchode. Ďalším dôvodom boli časté pôžičky hotovosti od Židov a ich následné vymáhanie týmito veriteľmi od dlžníkov²⁰³.

V roku 1525 sa medzi výdavkami mestskej komory objavili opätovne výdavky za prácu a materiál pre vinohrady patriace židovským obyvateľom mesta Bratislavy. V stredu po Turičných sviatkoch dostala každá osoba za odvedenú prácu vo viniciach za sedemnást' dní na jeden deň pätnásť

199 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4839. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 99.

200 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4859. Tiež: Bettelheim, ref. 167, s. 166.

201 MVSР, АМВ, Komorské knihy, inv. č. 75, rok 1524 - 1525. Tiež: Schreiber, ref. 97, s. 147.

202 Friss, ref. 30, s. 325, č. 274.

203 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4925. Tiež: Bettelheim, ref. 167, s. 166.

denárov²⁰⁴.

Postavenie konštrukcie a natiahnutie vínnej révy na ňu stálo na jedného človeka a deň dvadsaťštyri denárov v stredu po Turiciach (6.júna). Židovský vlastník Mór zaplatil za robotu na Turičné sviatky (4.júna) vo svojich vinohradoch robotníkom na deň a osobu pätnásť denárov a za natiahnutie viniča šesť denárov²⁰⁵.

V piatok po sviatku Božieho Tela (16.júna) uhradila komora mesta Bratislavy mzdu ženám za prácu vo viniciach v dĺžke pätnásť dní v sume pätnásť denárov za deň a osobu. Osobitne dostali tieto robotníčky za natiahnutie viniča dvadsaťštyri denárov na jedného človeka a za jeden deň práce²⁰⁶.

Žid Mór im zaplatil v sobotu 17. júna aj za svoju vlastnú vinicu za osemnásť dní roboty tiež pätnásť denárov na deň a osobu. Tento vlastník použil na uhradenie práce okopávačom v rovnakom vinohrade za jeden deň práce sumu dvadsaťštyri denárov. Celkovo šlo o jedenásť dní²⁰⁷.

Okopávanie vínnej révy stálo v pondelok po sviatku Božieho Tela (19.júna) na jeden deň roboty v ďalšej vinici židovského majiteľa Móra rovnakú sumu dvadsaťštyri denárov za sedemnásť dní²⁰⁸.

V piatok po dni svätého Víta (23.júna) zaplatila komora za trinásť dní prác vo viniciach čiastku dvadsaťštyri denárov za deň prác. Výdavky na obrezávanie viniča za dva dni dosiahli sumu za jeden deň na osobu jedenásť denárov²⁰⁹.

Komorské výdavky na židovskými obyvateľmi obhospodarované vinohrady predstavovali v piatok po sviatku apoštolov Petra a Pavla (30.júna) za desať dní práce na jedného človeka a deň sumu pätnásť denárov²¹⁰.

Podviazanie vínnej révy vyšlo mestskú komoru na dvanásť denárov za jeden deň práce. Táto suma sa vyplácala ľuďom, ktorí pracovali v židovských vinohradoch, v piatok 7. júla²¹¹.

Oberanie hrozna začínalo v septembri. V piatok po dni svätého Augustína (1. septembra) vyinkasovali od mestskej komory oberači viniča sumu pätnásť denárov za jeden deň práce vo vinohrade. Celková dĺžka vykonávaných prác predstavovala dvadsaťštyri dni. Nasledujúca oberačka skončila v utorok 5. septembra a trvala rovnako dvadsaťštyri dni. Jednodenná mzda pre oberača dosiahla výšku dvadsaťštyri denárov²¹².

204 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

205 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

206 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

207 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

208 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

209 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

210 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

211 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

212 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

Žid Mór zaplatil za prácu vo svojich vinohradoch nosičom putní a šľapačom mzdu za jeden deň dvanásť denárov. Pätnásť denárov tvorili výdavky na osobu a deň na ich stravu a nápoje. Mestská komora zaplatila za stráženie viníc pätnásť denárov na jeden deň²¹³. Štyri ženy, ktoré zbierali kolíky vo viniciach sedem dní, dostali dennú mzdu v sume pätnásť denárov. Robotníkom, ktorí vytrhávali korene vo vinohradoch pätnásť dní, odovzdala komora denný plat pätnásť denárov. Ľudia, pracujúci štyridsaťsedem dní na okopávaní viníc získali denný plat v sume deväť denárov. Posledný výber židovskej dane v slobodnom kráľovskom meste Bratislava pred zánikom náboženskej obce sa uskutočnil v piatok po dni sv. Ondreja (1. decembra) roku 1525. Vína dávka od Židov za tento rok bola vybratá v nedeľu po dni Márie Magdalény (29. júla) roku 1526²¹⁴.

Posledný mandát uhorského a českého kráľa Ľudovíta II. z dynastie Jagelovcov, nariad'oval bratislavskej mestskej rade chytiť a uväzniť Mendela Feketeho. Datovaný je 6. júna roku 1526²¹⁵.

213 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

214 MVSР, АМВ, Коморскé knihy, inv. č. 75, rok 1525.

215 MVSР, АМВ - ММВ, Listiny, inv. č. 4951. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 116. Porovnaj: Bettelheim, ref. 167, s. 166.

12. Židovskí obyvatelia vybraných uhorských tavernikálnych miest od roku 1526 do roku 1539

Mešťanosta, richtár a mestská rada mesta Šoproň vyzvali svojim listom Židov, ktorí ušli z mesta do neďalekého Eisenstadtu, aby sa bezpodmienečne vrátili, lebo inak stratia svoj majetok. Menovite sú tu uvedení traja: Jakub Vischl, Koppl a Gerstl. Môžeme to považovať za začiatok postupného vyhnaní z mesta ako sa tak stalo aj v Bratislave. List je datovaný 28. júnom roku 1526²¹⁶.

Vdova po zosnulom kráľovi, kráľovná Mária Habsburská, v napätej situácii po svojom úteku z Budína do Bratislavy, svojim rozhodnutím zo dňa 9. októbra roku 1526, na základe žiadosti richtára, prisázných a mešťanov mesta Bratislavy a na základe vlastnej skúsenosti so životom v chudobe, vypovedala židovské obyvateľstvo z mesta. Opustené domy a veci tých Židov, ktorí ušli z mesta pred osmanskou hrozbou, sa mali vydražiť. Peniaze takto získané mohla Bratislava použiť na opravu svojich hradieb a obranných zariadení. Vysoké úroky z požičaných peňazí ničili existenciu mešťanov, ktorí ich neboli schopní splácať a prichádzali o svoj majetok. Chudoba a zhoršenie pomerov v Bratislave, prinútili kráľovnú po porade s palatínom Štefanom Báthorym a ostatnými jej vernými krajinskými hodnosťármi rozhodnúť o trvalom zákaze usadenia sa Židov v Bratislave. Židia si veľmi ctili zosnulého kráľa Ľudovíta II., a preto toto rozhodnutie jeho manželky bolo pre nich nepríjemným prevrpením. Príjmy a poplatky zo židovskej dane, ktorá patrila kráľovskej komore, darovala panovníčka v prospech mesta. Zaviazala k tomu aj nasledujúcich uhorských kráľov²¹⁷.

Bratislavskí Židia sa po vyhnaní z mesta v piatich bodoch sťažovali bratislavskému županovi, grófovi Eckovi zo Salmu, že počas vlády nebohého kráľa Ľudovíta II. žili v meste Židia, ktorých v sporoch s mešťanmi kráľ vždy vypočul a tieto nezhody vždy vyriešil. Mešťania si často požičiavali peniaze za úrok. Tieto pôžičky nesplácali a chceli sa svojich záväzkov zbaviť, preto tunajších chudobných a znevažovaných židovských obyvateľov dehonestovali a porušovali ich práva a slobody. Navonok sa správali voči židovským obyvateľom pohostinne a vlúdne, požičiavali si od nich peniaze, avšak keď prišlo na splácanie pôžičiek, snažili sa zbaviť svojich záväzkov voči židovským veriteľom. Hlavným problémom sa podľa nich stali úroky. Pohostinnosť Židov voči mešťanom bola zjavná, ale nakoniec sa otočila proti nim. Konanie mešťanov smerovalo proti potrebám mesta a sledovalo len ich

216 Friss, ref. 30, s. 335, č. 284.

217 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4958. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 116 - 117. Porovnaj: Ortvay, Tivadar. Magyar Történeti Életrajzok. Mária, II. Lajos Magyar Király Neje. Budapest: A Magyar Történeti Társulat Kiadása, 1914, s. 301 - 302. Prepis a preklad listiny je uverejnený v prílohe na konci tejto publikácie.

vlastné osobné záujmy. Svedectvá o zvýšenom počte lúpežníkov a zlodejov sa nezakladali na pravde. Všetky tieto skutočnosti donútili židovské obyvateľstvo opustiť Bratislavu. Kresťan si nesmel od Žida požičať za úrok, ale keďže to bolo výhodné, toto pravidlo sa porušovalo. Mešťania sa sťažovali na skutočnosť, že Židia ich poškodzovali v ich podnikaní. Sami však uzatvárali rovnaké transakcie, čo vedeli dobre kryť²¹⁸.

Mária ako uhorská a česká kráľovná, vydala mandát 23. septembra roku 1526, v ktorom riešila začiatok sporu medzi šopronskými mestskými predstaviteľmi a Židmi a na základe svojho uváženia nariadila, aby mohli mať Židia voľný prístup do svojich domov. Okrem práva na svoje domy, mali šopronskí mešťania navrátiť Židom ich hnutelný majetok. Nemohli však bez kráľovného povolenia vymáhať pohľadávky od svojich dlžníkov. Kráľovnino rozhodnutie v riešení sporov vo veci pôžičiek muselo byť opatrené jej pečaťou. Rovnako platil pre Židov zákaz nárokovať si na strieborné peniaze, ktoré zanechali v meste. Tieto si mohli obyvatelia mesta Šoprone nechať a použiť ich pre potreby mesta, prípadne pre potreby krajiny²¹⁹.

Bratislavská mestská rada po vyhnaní Židov z mestských hradieb v roku 1526 urobila súpis tých ich domov, ktoré sa predali mešťanom. Súpis uvádza ako:

1. Dom židovského lekára Zachariáša kúpil Jorg Verwein,
2. Dom Žida Nastela kúpil najskôr Jakub Scholtz, klobučník a v roku 1531 za 27 zlatých ho od neho kúpil klobučník Juraj Richter,
3. Dom nemenovaného Žida kúpil Mert, odlievač železa,
4. Dom Židovky Meisery kúpil od kráľovného čašníka Albrechta, ktorý ho dostal ako dar, Hans Lauser,
5. Žid Merkel predal sám svoj dom zámočníkovi Hansovi Sallichovi,
6. Dom nemenovanej Židovky predal Andrej Piber za 8 zlatých Ambrózovi Rottovi na deň Panny Agáty, v utorok 5. februára v roku 1533,
7. Dom Žida Lazara kúpil Hans Schweller, klobučník,
8. Dom Žida Heindela kúpil Leopold Pinther,
9. Dom nemenovaného Žida kúpil Peter Guertler,
10. Dom Abraháma Schulera kúpil Wolf Greistel, murár,
11. Dom Žida Hirschela kúpil murár Žigmund,
12. Dom Žida Leobla kúpil Hans Koch,
13. Dom Žida Mošeho Heindla kúpil za 23 zlatých Andrej Dreibich,

218 MVSZ, AMB - MMB, Listiny, inv. č. 4961, 4962. Tiež: Horváth, ref. 87, s. 117. Porovnaj: Friss, ref. 30, s. 344 - 346, č. 292.

219 Friss, ref. 30, s. 336 - 337, č. 286.

14. Dom nemenovaného Žida kúpil za 50 zlatých Hans Mert, obuvník,
15. Dom Žida Maindla darovala kráľovná svojmu poľovníkovi, od ktorého ho kúpil obuvník Peter Volkel,
16. Dom Žida Jakuba Maindla kúpil strihač súkna Mert Plötzer,
17. Bližšie nelokalizovaná židovská synagoga, Juden Sinagog.

Mária Habsburská písala 30. októbra 1533 bratislavskému mešťanostovi, richtárovi a mestskej rade vo veci vyhnaní Židov z Bratislavy, o ktorom rozhodla pred niekoľkými rokmi, ešte ako uhorská kráľovná. Predstavitelia mesta sa na ňu obrátili preto, lebo potrebovali predložiť kráľovi Ferdinandovi dokument o tejto veci. Listina sa u nej v Bruseli nenachádzala, ale odporučila sa obrátiť na uhorského kancelára, ktorým bol v tomto období jágerský biskup ako aj na Alexa Thurzu ako miestodržiteľa, ktorí celú vec riešili ako uhorskí krajinskí hodnostári, blízki vtedajšiemu kráľovi. Rozhodovať mohol jedine Ferdinand I. Habsburský ako korunovaný uhorský kráľ²²⁰.

Ide o prvú listinu, ktorú vydal Ján Zápoľský, už ako korunovaný uhorský kráľ. V liste zo dňa 16. februára roku 1527 nariadil grófovi Wolfgangovi zo Sv. Jura a Pezinka, aby pomohol trnavskému Židovi Jakubovi Čechovi, pri vymáhaní jeho pohľadávok a vrátení jeho zhabaných vecí v Bratislave, ku ktorému došlo pri vyhnaní tamojších židovských obyvateľov z mesta. Spoliehal sa na to, že Wolfgang, ako predstaviteľ mocného šľachtického rodu, sprostredkuje dohodu s bratislavskou mestskou radou o vrátení všetkých vecí²²¹.

Ján Zápoľský adresoval trnavskej mestskej rade ako aj tamojšiemu židovskému richtárovi listinu s príkazmi, ktorými nariadil vyriešiť výmenu peňazí medzi trnavskými Židmi a tamojšími mešťanmi. Židovskí obyvatelia Trnavy sa stali obeťami zatýkania a uväznenia, pretože žiadali vymeniť tri medené mince za jednu mincu starej meny s portrétom zosnulého kráľa Ľudovíta. Zápoľský nariadil, aby trnavskí Židia od tamojších mešťanov žiadali pri vrátení dlhov iba dve nové medené mince za jednu starú mincu. Prefekt Židov v Uhorsku - Izák, opakovane tieto spory rozhodoval, ale jeho riešenia neboli účinné²²². Mandát je datovaný 16. februára roku 1527.

Uhorský kráľ Ferdinand I. daroval dvom šľachticom, Jurajovi Helczlovi a Jurajovi Lerchenfelderovi, dom trnavského Žida Izáka na Židovskej ulici v tom istom meste do vlastníctva. Dôvodom konfiškácie majetku sa stala zrada a pridanie sa na Zápoľského stranu v boji o uhorský kráľovský trón. Izák ušiel s manželkou a deťmi tajne do Poľska. Darovania

220 Friss, ref. 30, s. 426 - 427, č. 344.

221 Friss, ref. 30, s. 350 - 351, č. 298.

222 Friss, ref. 30, s. 351 - 352, č. 299.

listina je datovaná 28. decembra roku 1527²²³.

V nedatovanom liste z roku 1527 sa sťažujú trnavskí mešťania na skutočnosť, že tamojší Židia ich existenčne ničia nielen pri výkone rôznych remesiel ale aj pri obchodovaní. Vyžadovali dvoj až troj násobne vyššie úroky z požičaných peňazí ako bola pôvodná suma zapožičaná remeselníkom a obchodníkom. Dlžníci samozrejme neboli schopní splácať takéto úroky, čo malo za následok prepadnutie ich domov, viníc a iného majetku v prospech židovských veriteľov. Existenčne to likvidovalo aj manželky a deti týchto Trnavčanov²²⁴.

Ďalší Ferdinandov mandát zo 16. februára roku 1528 reagoval na situáciu, ktorá nastala v Trnave v súvislosti so zadlžovaním sa trnavských mešťanov u Židov. Židovskí veritelia vymáhali tieto svoje peniaze aj s úrokmi. Panovník svojim rozhodnutím nariadil, aby sa veritelia pri vymáhaní svojich pohľadávok voči dlžníkom obrátili na mestskú radu ako jediný kompetentný súdny orgán, ktorý smel súdiť mešťanov slobodného kráľovského mesta ako autonómnej právnickej osoby. V prípade, že išlo o obyvateľov okolitých panstiev, mali rozhodnúť vo veci týchto dlžôb zemepanské súdy²²⁵.

Postavenie a podobný vývoj vzťahov židovského obyvateľstva a mešťanov v slobodnom kráľovskom meste Šoproň, nám umožňuje rozšíriť a doplniť pohľad na vzťahy medzi majoritou a minoritou obyvateľstva miest Uhorského kráľovstva. Šoproň ako slobodné kráľovské mesto je možné aspoň čo sa týka židovskej komunity a jej postavenia počas vlády Jagelovskej dynastie v Uhorsku porovnať s Bratislavou. Obe mestá ležia v západnej časti bývalého Uhorska, a čo sa týka vývoja privilégií od uhorských kráľov a podobného systému mestského práva, bol veľmi podobný a boli tu veľké rozpory medzi židovskou komunitou a šopronskými mešťanmi kvôli častým pôžičkám od židovských veriteľov. Vyhnanie Židov z vnútorného mesta prebehlo na základe rozhodnutia kráľovnej Márie Habsburskej tesne po bitke pri Moháči.

Uhorská a česká kráľovná Mária nariadila dňa 11. septembra roku 1526 šopronskej mestskej rade, aby židovské domy a v nich ponechané veci, ktoré po úteku Židov prebrala do svojej správy práve najvyššia inštitúcia tohto slobodného kráľovského mesta, ostali v neporušenom stave. Išlo o obdobie tesne po úteku kráľovnej, už ako vdovy, z Budína do Bratislavy pred tureckými vojskami. Mestská vrchnosť musela rešpektovať stav, že majetok a veci Židov síce zadržala, ale museli počkať na kráľovninho zástupcu. Ten mal

223 Friss, ref. 30, s. 370 - 371, č. 312.

224 Friss, ref. 30, s. 371 - 372, č. 313.

225 Friss, ref. 30, s. 376 - 377, č. 317. Tiež: Šimončíč, Jozef. Židia v Trnave v stredoveku. In: Acta Judaica Slovaca, 1995, č.2. Bratislava: SNM - Múzeum židovskej kultúry, 1995, s. 91.

mať splnomocnenie na rozhodnutie v tejto veci²²⁶.

Ako odpoveď na vyhnanie židovského obyvateľstva sa uvádza list predstavených židovskej náboženskej obce mesta Šoproň, ktorý 10. novembra roku 1526 zo šopronskej radnice posielali kráľovnej Márii Habsburskej. V ňom uvádzali, že si chcú ich opustené domy ponechať a že disponovali účtovnými knihami, kde mali zaznamenané pohľadávky voči šopronským mešťanom a ostatným ľuďom z dedín v okolí mesta. Vyhnaní Židia sa dožadovali svojich peňazí, ktoré boli splatné ku koncu roka a podľa nariadení kráľovnej mali byť tieto spory mešťanov a Židov rozsúdené kráľovnou menovaným zástupcom. Obaja predstavení obce dokument potvrdili svojou pečaťou a svojimi menami v hebrejskom jazyku²²⁷.

Kráľovná Mária vyslala ako komisárov svojho sekretára Mikuláša Oláha a Wilhelma von Reichenbacha. Títo mešťanov vypočuli, aby potom rozhodli ako vyriešiť spor o to, čo bude s dlhmi voči Židom, ktorých vyhnaní z mesta ešte pred očakávaným rozhodnutím kráľovnej, ktoré by potvrdilo vyhnanie Židov z mesta. Týmto listom chceli šopronskí obyvatelia uistiť panovníčku, že jej zástupcov budú na slovo poslúchať, a že prostredníctvom nich sa dozvie pravdu o ich chudobe. Uvedený je tu len rok 1526²²⁸.

Kráľovná Mária poslala v priebehu roku 1527 svojmu bratovi, kráľovi Ferdinandovi list, v ktorom vysvetľuje záležitosť s vyhnaním Židov z Bratislavy a s ponechaním výnosu židovskej dane v rukách bratislavskej mestskej rady. Stalo sa tak z rozhodnutia jej ako uhorskej kráľovnej, ktorým oslobodila mesto od prítomnosti židovského obyvateľstva. Príčinou sa stala škodlivosť ich dlhodobého niekoľko storočí trvajúceho spolužitia s bratislavskými mešťanmi. Toto riešenie sa ukázalo ako najlepšie možné²²⁹.

Keďže mešťania nesplnili príkaz kráľovnej na vrátenie všetkých dlhov, majetku a domov ich židovským majiteľom, tak ich kráľovná opätovne vyzvala a napomenula, aby tak urobili, pretože inak budú potrestaní. Židovskí veritelia mali evidenciu všetkých pôžičiek vo svojich účtovných knihách, ktoré spolu s ich ostatným majetkom zabrali šopronskí mešťania. Tieto dokumenty obsahovali dostatočné dôkazy, že nimi poskytnuté finančné prostriedky aj s úrokmi boli nárokovateľné. Mandát je datovaný 11. januára roku 1527²³⁰.

Rytier Wilhelm von Reichenbach a Mikuláš Oláh, sekretár, podali správu dňa 15. augusta roku 1527 o situácii kvôli zlým vzťahom medzi obyvateľmi mesta Šoproň na jednej strane a židovskou komunitou na strane druhej. Židia boli z vnútra hradieb vyhnaní ešte v roku 1526, pričom vo

226 Friss, ref. 30, s. 335 - 336, č. 285.

227 Friss, ref. 30, s. 342, č. 290.

228 Friss, ref. 30, s. 346, č. 293.

229 Friss, ref. 30, s. 372, č. 314.

230 Friss, ref. 30, s. 346 - 348, č. 294 a 295.

svojich domoch zanechali množstvo svojich osobných vecí a vzali so sebou aj svoje účtovné knihy so zaevidovanými dlhmi šopronských mešťanov. Židia požiadali o navrátenie svojich vecí a domov. Obidvaja komisári sa rozhodli, že spor medzi obidvoma stranami vyriešia tak, aby spravodlivosti a právu nestálo nič v ceste. Predvolali si zástupcov Židov aj mešťanov do Viedenského Nového Mesta, a to vo štvrtok po sv. Bartolomejovi, t.j. 29. augusta v raňajších hodinách, kde si vypočujú ich rozsudok. Židia mali právo na ich synagógu, cintorín, domy a na ostatné veci, ktoré im patrili. Súčasne sa mohli vrátiť do mesta, ale nevyplýva z toho skutočnosť, či išlo len o návrat za účelom transportu ich majetku mimo mesta alebo dostali povolenie znovu sa usadiť vnútri mestského opevnenia²³¹.

Kráľ Ferdinand, v liste z 20. júla 1527, oznamoval Matúšovi Toiflovi, veliteľovi hradu Forchstein a Jánovi von Weisspriachovi, že po smrti uhorského a českého kráľa Ľudovíta blahej pamäti, mešťanosta, richtár a rada slobodného kráľovského mesta vyhnala Židov, ktorí ušli pred nepravosťou a násilím na panstvo hradu Forchstein. Žiada tu obidvoch svojich predstaviteľov na spomenutom panstve, aby ochraňovali Židov, pretože títo ušli kvôli tomu, že vymáhali od mešťanov peniaze, ktoré im požičali. Panovník pri svojom rozhodovaní vychádzal z listu svojej sestry Márie, ktorá ako kráľovná, vdova a miestodržiteľka v Uhorsku vymenovala komisárov a dala im právomoc rozhodnúť spor medzi týmito mešťanmi a Židmi²³².

Šopronskí mestskí predstavitelia odpovedali kráľovským komisárom 12. septembra roku 1527 na sťažnosti Židov o prisvojení si ich majetku. Toto obvinenie považovali Šoprončania za pochybné a nepravdivé. Svoje sťažnosti predniesli Židia kráľovi Ferdinandovi a kráľovnej Márii na Veľkonočný týždeň v roku 1527. Naposledy boli vypočutí vyslanci mesta pred radcami kráľovnej Márie v Bratislave a nepadlo tam ani slovo o vyhnaní Židov, či o neoprávnenom zabratí ich majetku. Obyvatelia Šoprone sa odvolávali na to, že pri vyhnaní židovského obyvateľstva z mesta nekonali z vlastnej iniciatívy, ale dialo sa tak na príkaz kráľovnej a jej radcov. Reč bola len o nasledujúcich dvoch okruhoch problémov. V prvom prípade išlo o pôžičky od Židov, ktoré boli evidované v ich účtovných knihách. Kráľovský príkaz znel v tom zmysle, že zaplatenie týchto pohľadávok bolo šopronským mešťanom odpustené. Židia toto nerešpektovali a napriek tomuto rozhodnutiu tieto financie od obyvateľov mesta stále vymáhali a svoje nároky zvyšovali aj neprimeranou úrokovou sadzbou. Týmto konaním sa dopúšťali úžerníckych praktík, ktoré ožbročovali obyvateľov mesta. Zástupcovia mesta dúfali, že týmto svojim opisom pre nich zlej situácie by dosiahli pochopenie u kráľa a jeho vyslancov. Dúfali, že dosiahnu zastavenie splátok veľmi vysokých úrokov Židom. Druhým problémom, na ktorý reagovali mešťanosta, richtár a mestská rada sa stalo tvrdenie

231 Friss, ref. 30, s. 361 - 362, č. 305.

232 Friss, ref. 30, s. 360 - 361, č. 304.

Židov, že po svojom odchode stratili svoj majetok. Táto skutočnosť bola úplne iná, pretože mešťania vrátili všetko do poslednej veci Židom. O tomto svedectvo podal panovníkovi jeho radca František von Bathyan. Židia si svoj majetok odniesli pri opustení brán mesta. Ak by niektorý zo Židov chcel vymáhať svoje pohľadávky, mal sa obrátiť na kráľovských komisárov. Odvolávali sa aj na to, že splnili každý panovníkov rozkaz, ktorý sa týkal mnohých iných vecí a za to žiadali vydanie listiny, ktorá potvrdzovala úplný zákaz usadenia sa Židov na území mesta. Námietačka bola vznesená aj proti komisárom, pretože podľa vedenia mesta riešili aj veci, ktoré nemali vo svojej právomoci. Takisto žiadali, aby komisári potvrdili aj to, že Židia nesmú vymáhať pôžičky, ktoré spravili z obyvateľov mesta chudobných ľudí. Židovské domy mali byť zverené do vlastníctva mesta, aby ich remeselníci mohli opraviť a potom odhadnúť ich hodnotu. Tieto budovy sa mali neskôr dať do užívania mešťanom, z ktorých každý si tento dom mohol odkúpiť od jeho židovského vlastníka. Peniaze za odpredané domy potom mali zložiť ich pôvodným vlastníkovi v lehote do jedného roka. Doslova išlo o protest proti tomu, že táto kráľovská komisia tlačila mešťanov do povolenia návratu Židov do Šoprone. Ďalšou spornou záležitosťou sa stali záležitosti Židov na nevymožiteľnosť pôžičiek a úrokov z nich, ktoré však predstavitelia mesta odmietali z dôvodu, že išlo o špekulatívne peniaze. Bola poskytnutá hotovosť, ale nebola uvedená výška úroku²³³.

Wilhelm von Reichenbach a Mikuláš Oláh vo svojom rozhodnutí zo dňa 12. septembra roku 1527 rozhodli, že sa k nim majú do Viedenského Nového Mesta dostať zástupcovia mesta Šoproň a zástupcovia vyhnaných Židov v pondelok po dni sv. Michala Archanjela, to znamená 30. septembra. Dôvodom bolo, že v tento termín chceli zástupcovia kráľa Ferdinanda rozhodnúť tento veľmi náročný spor. Blížil sa dátum 12. októbra, ktorý bol každoročným dňom splatnosti dlhov mešťanov voči Židom ako určil židovský richtár mesta Šoproň. Zástupcovia slobodného kráľovského mesta požiadali uhorského kráľa o zrušenie tejto povinnosti²³⁴.

Kráľovná Mária nariadila svojim listom z 5. februára roku 1527, aby jej splnomocnení zástupcovia Ernest von Furst z Eisenstadtu, Matúš Toifel z hradu Forchstein a Gašpar von Ritschauer, veliteľ pešiakov v Šoproni. Rozhodli spor medzi šopronskými mešťanmi a vypovedanými tamojšími Židmi. Panovníčka vyslovila svoj názor na rozhodnutie sporu medzi mešťanomom, richtárom a prisáznymi z uvedeného mesta na jednej strane a Židmi, ktorí boli zo Šoprone vyhnaní alebo odišli dobrovoľne na druhej strane. Podľa jej rozhodnutia mali títo jej zástupcovia predvolať na presne určený termín zástupcov obidvoch sporných strán. Títo vyslanci mali predložiť dôkazy o svojej verzii predmetného sporu a vysvetliť dopodrobna

233 Friss, ref. 30, s. 363 - 366, č. 306.

234 Friss, ref. 30, s. 366 - 367, č. 307 a 308.

svoje stanovisko. Svoj rozkaz vydala ako miestodržiteľka, ktorú poveril zastupovaním svojich vecí v Uhorsku jej brat Ferdinand ako uhorský kráľ²³⁵.

Mešťanosta, richtár a prisažní mesta Šoproň zaslali 24. marca roku 1528 Miestodržiteľskej rade protestný list s odvolaním sa na mandát kráľovnej – vdovy Márie zo 14. októbra roku 1526 proti sťažnostiam bývalých židovských obyvateľov mesta proti zabratiu im patriacich domov vnútri šoproňských hradieb. Židom patrili pôvodne len štyri domy, alebo oblasti, či kúrie, ktoré sa nachádzali na predmestí mimo opevnenia. Päťdesiat rokov stačilo na získanie tridsiatich domov v mestskej aglomerácii. Udialo sa tak proti privilégiám a výsadám tamojších mešťanov a táto prítomnosť židovského obyvateľstva v meste sa stala možnou vďaka núdzi obyvateľov v časoch vojen a utrpenia. Neskôr sa počet židovských obyvateľov Šoprone zvýšil a vyrovnal sa tak obyvateľstvu kresťanského vierovyznania. Štyridsať domových usadlostí patrilo Židom.

Šopronský mešťanosta, richtár, rada a volená obec žiadali v liste z 29. januára 1528 kráľovnú Máriu Habsburskú o podporu pri vyhnaní Židov z mesta, pretože už prarodičia terajších obyvateľov mesta sa u tamojších Židov zadlžili. Výška týchto dlhov sa vyšplhala tesne nad štyritisíc zlatých. Kráľovno rozhodnutie znamenalo, že tieto dlhy, ktoré predstavovali okrem zálohovaných predmetov aj domy a ostatný majetok mešťanov, bolo zakázané vymáhať. Židia napriek tomuto faktu chceli všetok založený majetok speňažiť a týmto spôsobom sa im podarilo veľa kresťanov pripraviť o všetko. Poskytovali pôžičky s vysokým úrokom. Týždenný úrok za jeden požičaný funt fenigov bol jeden kreuzer. Celkovo takto tisíc zlatých bolo úročených osemsto šesťdesiatimišiestimi zlatými, piatimi šilingami a desiatimi fenigami. Mešťania žili v neistote, keď nevedeli či budú nútení do jedného roka splatiť Židom svoje dlhy. Spoliehali sa na rozhodnutie kráľovniných splnomocnen-cov. Juraj von Weissbriach rozhodol, že Židia nesmeli pýtať od šoproňských obyvateľov žiadne peniaze za ich predané domy. Mali zakázané pod hrozbou prísneho trestu aj vymáhanie dlhov. Mešťania prosili o to, aby od dňa sv. Jakuba aspoň jeden rok po nasledujúce Vianoce ich dlhy nerástli pomocou úžery. Trvali na tom, aby bol dodržaný postup voči dlžníkovi pri neschopnosti splácať dlhy, a to s predajom zálohovaného predmetu. Každý mal mať možnosť splatiť svoje dlhy podľa svojich finančných možností²³⁶.

Kráľ Ferdinand I. nariadil vo svojom mandáte z 18. mája roku 1531 bratislavskému mešťanostovi, richtárovi a mestskej rade, aby umožnili Židovi Tobiášovi alebo ním poverenej osobe, bez prekážok disponovať a predať jemu patriace domy za primeranú cenu. Nikto pod hrozbou prísneho trestu nesmel brániť v navrátení týchto budov ich majiteľovi. Platil prísny zákaz aj akokoľvek obťažovať, znepokojovať, či inak klásť prekážky vo výkone práva

235 Friss, ref. 30, s. 349 - 350, č. 297.

236 Friss, ref. 30, s. 373 - 374, č. 315.

zo strany všetkých tých mešťanov, ktorí si neoprávnene privlastnili, a potom predali Tobiášov majetok. Menovaný bol synom zosnulého Jakuba Mendela, ktorý dlhé desaťročia vykonával funkciu prefekta budínskych a uhorských židovských obyvateľov a požiadal o zásah panovníka, pretože inak nevedel dosiahnuť navrátenie svojho neoprávnene a podvodne odňatého majetku²³⁷.

Ferdinand poveril 13. decembra roku 1533 svojich komorníkov Juraja Höllzla a Petra Haimonna, aby vybrali od šopronskej mestskej rady ako zástupcovia kráľa štyristo zlatých (tzv. Judenzinss) ako dlžobu voči Uhorskej komore. Išlo o židovskú daň, ktorú už Židia nemohli platiť, pretože boli z mesta vyhnaní. Pomáhať vo výbere daní mal kráľovský kapitán mesta Dietrich von Hartitsch²³⁸.

Kráľ Ferdinand I. oznámil trnavskej mestskej rade, že sa na neho obrátil uhorský židovský prefekt Mendel so sťažnosťou na grófa Františka zo Sv. Jura a Pezinka. Predmetom sťažnosti bola skutočnosť, že tento magnát nechal Židov, ktorí bývali na jeho panstvách, alebo tade prechádzali, chytiť, uväzniť a mučiť. Chcel od nich získať informácie, kde majú skryté väčšie sumy peňazí alebo im bol dlžný peniaze a takto sa chcel svojich dlžníkov zbaviť. Panovník preto nariadil, aby všetky spory, ktoré sa týkali Židov a menovaných grófov, predložili na rozhodnutie podľa starodávneho práva kastelánovi Budínskeho hradu ako kráľovského sídla²³⁹.

Trnavský tridsiatkár Vital Szombathelyi, oznamoval richtárovi a prisáznym mesta Trnavy, aby poslali zamietavú odpoveď synovi Žida Jakuba, na jeho žiadosť o súpis majetku jeho otca v Trnave. Dôvodom sa stalo vykonanie popravy menovaného upálením v Pezinku a tento trest podľa zákonov Uhorského kráľovstva znamenal aj prepadnutie všetkého majetku odsúdeného v prospech Uhorskej komory²⁴⁰.

Ferdinand Habsburský nariadil trnavskej mestskej rade v mandáte zo dňa 4. apríla roku 1538, aby zamietla žiadosť Žida Jakuba, ktorý sa chcel vrátiť do Trnavy. Príčinou bola emigrácia menovaného s jeho rodinou na Moravu. Jeho majetok prepadol v prospech Uhorskej komory²⁴¹.

Prefekt Uhorskej komory oznamoval predstaviteľom Trnavy, listom z 19. januára roku 1539, že svedectvo moravského Žida Mojžiša, ktorého chytili a mučili v Hlohovci, obsahovalo šokujúce informácie o tamjších Židoch. Trnavskí židovskí obyvatelia patrili pod dohľad a starostlivosť Uhorskej komory podľa kráľovského rozkazu a trnavský richtár a mestská rada sa museli podľa tohto príkazu riadiť. Všetky sporné záležitosti a nezhody medzi týmto Mojžišom, ktorého prepustili z väzenia v Hlohovci a Trnavčan-

237 Friss, ref. 30, s. 422 - 423, č. 339.

238 Friss, ref. 30, s. 428 - 429, č. 346.

239 Friss, ref. 30, s. 412, č. 331. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 91.

240 Friss, ref. 30, s. 421 - 422, č. 338. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 91.

241 Friss, ref. 30, s. 432 - 433, č. 350. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 91.

mi, mal riešiť najprv tamojší židovský richtár Tomáš František. Trnavská mestská vrchnosť prepustila z mestského žalára aj židovských obyvateľov, ktorých uväznila a previedla ich pod dozor menovaného židovského richtára. Sporné prípady medzi mešťanmi a Židmi v Trnave vyriešil až uhorský a český kráľ Ferdinand I. Habsburský, ktorý sa na krátku dobu zastavil v Bratislave. Cieľom bolo, aby židovskí obyvatelia slobodné kráľovské mesto Trnavu opustili a svoje obchodné aktivity vykonávali mimo mestských brán. Panovník toto všetko nariadil z titulu svojho postavenia, aby sa zachovalo právo a spravodlivosť v kráľovstve²⁴².

Kráľ Ferdinand obdržal od richtára a prisázných mesta Trnavy žiadosť o trvalé vyhnanie židovského obyvateľstva z ichestskej aglomerácie úplne, pretože židovský obyvateľ Moravy Mojžiš, prezradil skutočnosť, že niekoľkí Židia z Trnavy uniesli a zavraždili trojročného chlapca, ktorý bol synom jedného z tamojších mešťanov. Tento Žid zosnoval tento zločin a pred svojou popravou obesením v Hlohovci sa k trestnému činu priznal a udal aj mená ďalších spolupáchateľov. Týchto vinníkov na príkaz trnavskej mestskej rady chytili a vydali grófovi Alexovi Thurzovi z Betlanoviec ako uhorskému miestodržiteľovi, na jeho panstvo Hlohovec. Tu boli podrobení výsluchu a mučeniu, k činu sa priznali a uznali svoju vinu. Potom súdny tribunál, ktorému predsedal miestodržiteľ a krajinský sudca Alex Thurzo a tvorili ho aj ďalší prisázní prisediaci, rozhodol o vine týchto zločincov a o adekvátnom treste. Nasledovala poprava vinníkov. Trnavskí mestskí predstavitelia žiadali kráľa Ferdinanda o trvalý zákaz usídľovania sa všetkých Židov v meste, pretože to boli oni, kto preliat nevinnú kresťanskú krv a nebolo možné ďalšie spolužitie so židovskými obyvateľmi. Ďalším rozhodnutím panovníka sa stala úprava pravidelného odvádzania židovskej dane Uhorskej komore ako povinnej dávky od tejto časti obyvateľov tohto slobodného kráľovského mesta. Dôvodom tejto žiadosti bol aj príklad neďalekej Bratislavy, ktorej mešťania odvádzali tento každoročný cenmus aj za Židov, ktorí v meste mali zákaz bývať už od roku 1526. Výška dane sa znížila na sumu 25 zlatých a v odôvodnených prípadoch mohli bratislavskí mešťania požiadať o odklad tejto platby. Trnavčania mali predmetnú daň odvádzat' v tejto výške a museli tieto peniaze vždy zložiť v predpísanej sume päťdesiatich zlatých bez možnosti tých istých výhod, ako získali bratislavskí mešťania. Tieto financie museli byť odvedené ku dňu svätého Juraja (24. apríla) Uhorskej komore. Ferdinand vyhovel žiadosti trnavskej mestskej rady a židovských obyvateľov vyhnal z mesta natrvalo²⁴³.

Rímsky, uhorský a český kráľ Ferdinand I. prikázal mandátom 12. marca roku 1539 uhorskému miestodržiteľovi Alexovi Thurzovi, aby zabezpečil vo veci židovských obyvateľov Trnavy, ktorí sa sťažovali na

242 Friss, ref. 30, s. 433 - 434, č. 351. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 91.

243 Friss, ref. 30, s. 434 - 436, č. 352. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 91 - 92.

skutočnosť, že tamojší mešťania nechcú zaplatiť Židom svoje podlžnosti a podporuje ich v tom aj richtár a prisažní. Mestská vrchnosť odmietala splniť kráľovský rozkaz a pomáhať židovským obyvateľom získať ich finančné prostriedky od dlžníkov aj s úrokmi naspäť. Thurzo mal na splnenie nariadenia ako najvyššia autorita v krajine dozrieť. Panovník striktno požadoval, aby richtár a mešťania týchto Židov nechali na pokoji, nevyháňali ich z mesta a z dedín na úpätí okolitých vrchov v okolí Trnavy. Mali im umožniť zhromaždenie peňazí všetkých dlžníkov z mesta a z okolitých obcí. Bolo to jediné dôstojné riešenie sporov o vrátenie požičaných prostriedkov medzi trnavskými mešťanmi a židovskými obyvateľmi mesta²⁴⁴.

Kráľ Ferdinand zaslal trnavským mestským predstaviteľom list 25. mája roku 1539, v ktorom nariadil vyšetrenie a spísanie nového registra židovských obyvateľov mesta, ktorých pohľadávky sa museli vysporiadať. Register Uhorskej komory, ktorá spravovala židovské dane, obsahoval nie presné skutočnosti vo veci majetku Židov v Trnave. Obnovenie evidencie si vyžadovalo aj každoročné platenie židovskej dane, ktorá prešla na mesto Trnavu po odchode židovského obyvateľstva. Tento nový súpis obyvateľstva mal vykonať panovníkom vyslaný človek, ktorým bol transylvánsky biskup. Jeho povinnosťou bolo na základe nového súpisu vybrať päťdesiat zlatých, ktoré tvorili sumu spomenutej dávky²⁴⁵.

Kastelán Budínskeho hradu Štefan Báthory oznamoval trnavskej mestskej rade, že panovník rozhodol, že všetci židovskí obyvatelia uhorského kráľovstva majú podliehať výlučne kráľovskej jurisdikcii. Prípadné trestné činy a iné spory mal trnavský richtár a prisažní postúpiť na rozhodnutie kráľovi a v prípade jeho neprítomnosti, miestodržiteľovi. Toto rozhodnutie bolo prijaté na základe svojvoľného chytenia a odsúdenia Židov grófmi zo Sv. Jura a Pezinka na ich panstvách. Sťažoval sa na to uhorský židovský prefekt²⁴⁶.

Albert de Pereg, prefekt uhorskej komory, píše vo svojom liste trnavskej mestskej rade dňa 1. decembra roku 1539, aby Židovi Jozefovi ako ním vyslanému zástupcovi komory, poskytla podporu pri spísaní hnutel'ného i nehnuteľného majetku vyhnaných Židov a pri vysporiadaní výdavkov, ktoré s jeho činnosťou vznikli²⁴⁷.

Židovské geto, resp. Židovská ulica sa nachádzala na dnešnej Dolnopotočnej ulici. Zápis v účtoch trnavského farára z roku 1481 spomína židovské domy po obidvoch stranách riečky Trnávka, ktorej koryto tvorilo prirodzenú hranicu od ostatného mesta²⁴⁸.

244 Friss, ref. 30, s. 436 - 437, č. 353. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 92.

245 Friss, ref. 30, s. 439, č. 356.

246 Friss, ref. 30, s. 440, č. 357. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 92.

247 Friss, ref. 30, s. 440 - 441, č. 358. Tiež: Šimončič, ref. 225, s. 93.

248 Šimončič, Jozef - Watzka, Jozef. Dejiny Trnavy. Bratislava: Obzor, 1988, s. 61 - 62.

Na konci roka 1539 predstúpili pred trnavskú mestskú radu desiat zástupcovia židovskej obce. Žiadali predstaviteľov Trnavy o povolenie, aby pred svojim odchodom z mesta smeli predať svoje domy a ostatný majetok. Synagógu darovali ako protihodnotu za ochranu päťkostolskému prepošтови a prefektovi uhorskej komory Albertovi de Pereg²⁴⁹. Panovník odpustil a daroval šopronským obyvateľom za ich verné služby a po zvážení ich celkovej nepriaznivej situácie každoročnú dávku, ktorú predtým platili vyhnaní židovskí obyvatelia mesta. Odvádzanie dane im kráľ odpustil navždy, pretože Židia, ktorí obývali časť mesta vnútri opevnenia, tvorili pre mešťanov veľmi škodlivých spoluobyvateľov. Listina je datovaná dňa 12. septembra roku 1534²⁵⁰.

Kráľovskí komorníci Juraj Höllzl a Peter Haimonn, boli povereními zástupcami panovníka, aby prebrali od šopronských mestských predstaviteľov finančné vyrovnanie židovskej dane spolu s úrokmi za omeškanie. Ferdinand daroval tamojším mešťanom oslobodenie od odvádzania tejto peňažnej čiastky, a preto ich už nesmel nikto obťažovať, či žiadať od nich dodatočne nejaké finančné prostriedky. Kto by tak spravil, mal byť na kráľovský príkaz potrestaný. Mešťanosta Ondrej Palltram a prísažný Franz Sybenburger ako zástupcovia mesta odovzdali obidvom vyslancom čiastku vo výške štyristo uhorských zlatých v hotovosti v kvalitnej minci, ktorá slúžila vtedy ako obeživo. Obidvaja kráľovskí komisári vystavili potvrdenie o prevzatí peňazí od predstaviteľov slobodného kráľovského mesta Šoproň (nemecky Ödenburg). Stalo sa tak 6. júna roku 1535.²⁵¹

Židia, ktorých vyhnaní z mesta Šoproň, podali kráľovi Ferdinandovi I. žalobu na mešťanostu, richtára a mestskú radu spomenutého mesta. Niekoľko storočí žili v Šoproni židovskí obyvatelia pokojne a platili dane všetkým kráľom a cisárom, vládnucim v Uhorsku. Zosnulému kráľovi Ľudovítovi II. zaplatili päťsto uhorských zlatých ako vojenskú daň na boj proti Turkom. Tieto peniaze poskytli tunajší Židia zo svojich posledných rezerv a takto sa stali ešte chudobnejšími ako boli dovtedy. Šopronskí mešťania sa síce odvolávali rovnako na svoju zlú existenčnú situáciu, ale na vojnu proti osmanskej hrozbe poskytli len šesťsto zlatých. Práva a slobody šopronským hebrejským obyvateľom poskytol cisár Maximilián I. a predošlí uhorskí panovníci. Ferdinandov zosnulý švagor Ľudovít padol v roku 1526 a túto skutočnosť zneužili predstavitelia tohto mesta na to, že z hodiny na hodinu násilím prinútili odísť mužov, ženy a deti, spolu s ich majetkom, z mesta. Mešťania protiprávne vyhostili za brány mesta Šoproň časť jeho obyvateľov. Predstavitelia mesta opierali opodstatnenosť svojho konania o mandát kráľovnej Márie. Židia prosili mestskú radu, aby im dovolila zostať v meste,

249 Šimončič, ref. 225, s. 93.

250 Friss, ref. 30, s. 430, č. 348.

251 Friss, ref. 30, s. 431 - 432, č. 349.

kým sa nevrátia dvaja vyslaní zástupcovia tamojšej židovskej komunity ku kráľovnej, vdove. Takéto riešenie im nebolo umožnené, lebo všetci Židia museli do jednej hodiny opustiť mesto. V opačnom prípade by mohli prísť o život. Ďalšou zarážajúcou okolnosťou bolo poskytnutie vozov na transport ich osobných vecí, ale pod podmienkou, že zaplatia poplatok jeden zlatý za každú jednu míľu prepravy. Tieto peniaze samozrejme väčšinou chudobní Židia nemohli zaplatiť. Súčasne im bola adresovaná vyhrážka, že nesmú so sebou zobrať žiadnu časť svojho majetku, pretože všetkých ich v lese nájdu, chytia ich, veci im zoberú a všetkých ich usmrtia. Ich cennosti, ktorých hodnota bola štyri alebo päť rýnskych zlatých, sa museli vzdať za jeden rýnsky zlatý. Pri nútenom opustení Šoprone museli títo ľudia odovzdať kľúče od svojich domov, v ktorých zanechali zapečatené miestnosti s otvorenými truhlicami so svojimi vecami. Rovnalo sa to strate ich majetku. Mešťanosta a richtár sa zmocnili židovských účtovných kníh so zaznamenanými dlhmi vo výške niekoľko tisíc zlatých. Tieto pohľadávky zaznamenával židovský richtár. Ak niekto nezaplatil dlh ku dňu jeho splatnosti, tak za každý deň omeškania zaplatil o príslušnú sumu viac. Celkovú výšku škôd vyčíslili židovskí utečenci z mesta na osem tisíc zlatých. Židom patriaci vinohrad na ich cintoríne padol za obeť svojvoľnému zberu hrozna. Ako náhradu škody bolo stanovených dvadsať vedier vína. Rovnako im Šoprončania mali vrátiť aj dvadsať kráv. Požadovali aj, aby ich synagóga, cintorín a domy, neboli predané, založené alebo prenajaté. Ich hlavnou požiadavkou bolo umožnenie návratu do svojho domovského mesta, v ktorom sa mnohí z nich narodili²⁵².

Uhorský, český a rímsky kráľ Ferdinand I. nariadil v mandátoch z 11. apríla roku 1539 mešťanom, richtárom a mestským radám miest Bratislavy a Šoprone, aby platili každoročne pravidelnú daň, ktorú predtým odvádzali židovskí obyvatelia. Týchto vyhnali z obidvoch miest, ale pretože išlo o príjem Uhorskej komory, ako zistili a potvrdili jej prefekt a radcovia, a teda priamo panovníka, museli prevziať bezpodmienečne na seba túto povinnosť voči korune mešťania spomenutých slobodných kráľovských miest. Získali pre seba domy a iný majetok, ktorý patril pôvodne Židom. Tento predali a výnos z predaja použili pre potreby svojich miest²⁵³.

V rukopise, ktorý je datovaný v piatok po Turíciach, dňa 21. mája roku 1529, bolo upálených tridsať židovských mužov a žien. Bol im pripisovaný brutálny zločin na deväťročnom chlapčekomu, ktorého mali po dlhotrvajúcom mučení zavraždiť. Stalo sa to v Pezinku, v mestečku v Uhorsku, ktoré patrilo do vlastníctva Františka a Wolfganga, grófov zo Sv. Jura a Pezinka. Chlapec menom Hansel, ktorý zomrel ako deväťročný, bol synom Gregora Meilingersa. Všetci obyvatelia Pezinka hľadali zmiznutého chlapca na viacerých miestach, medzi ktorými boli aj domy pezinských

252 Friss, ref. 30, s. 354 - 358, č. 301.

253 Friss, ref. 30, s. 437 - 439, č. 354 a 355.

Židov. Chlapca našli v stredu po sviatku Nanebovstúpenia Pána, medzi siedmou a ôsmou hodinou ráno, mimo mesta. Bol pripútaný so zviazanými rukami o peň v trnístom kroví. Našla ho staršia žena, ktorá o tom informovala panskú vrchnosť a vypovedala aj neskôr pred súdom. Telo chlapca niesli celým mestom do domu jeho otca. Všetci Pezincčania videli množstvo bodných rán, na základe čoho prisažní mešťania rozhodli kvôli podozreniu z rituálnej vraždy o zatknutí všetkých Židov v meste.

Páni František a Wolfgang, požiadali na základe toho, že išlo o závažný hrdelný zločin na malom dieťati, o pomoc pri odsúdení uväznených podozrivých pezinských Židov slobodné kráľovské mestá Bratislavu a Tnavu a mestecká Modru a Senec. Bratislava vyslala dvoch senátorov Merta Semplaera a Žigmunda Koldnera do Pezinka. Rovnako sem prišli aj dvaja trnavskí radní páni Andrej Heffelmeir a Hanns Koschud. Ďalej to boli dvaja predstavení mestečka Senec – Mert Beham a Mikuláš Schuster a traja modranskí prisažní Wolfgang Schneider, Ambróz Meir a Wolfgang Hauczingar. Menovaní si vypočuli obvinenia zo spáchania vraždy zatknutými židovskými obyvateľmi Pezinka. Vykonali obhliadku tela chlapca a potvrdili, že spôsob zavraždenia vykazoval známky židovského rituálu, takže nasledovalo vypočúvanie podozrivých, ktorí sa ale odmietali k spáchaniu tohto činu priznať. Svätøjurskí grófi však naďalej trvali na tom, aby zástupcovia štyroch miest donútili obvinených sa priznať. Pri druhom výsluchu sa títo obžalovaní priznali k tomuto činu, išlo však len o vynútené priznanie. Rozsudok vyniesli grófi Wolfgang a František, spolu s richtármi a prisažnými im patriacich menovaných mestečiek na verejnom priestranstve pri Pezinku. Prísediacimi na tomto súdnom tribunále boli aj radní z dvoch kráľovských miest a z dvoch mestečiek – Senec a Modra. Ako svedkovia vystúpili aj viacerí mešťania z miest Viedeň, Olomouc a Nisa, ktorí dosvedčili, že vo viacerých iných mestách, mestečkách a dedinách Židia spáchali viaceré zločiny rôzneho charakteru. Na základe týchto skutočností, vyniesli grófi ako zemepanská súdna inštitúcia konečný verdikt. Všetci muži, ženy, starší ľudia v počte tridsať a deti staršie ako desať rokov, boli upálení.

Židovské deti mladšie ako desať rokov súd omilostil, nariadil ich rozdelenie do kresťanských rodín a ich pokrstenie.

O tom, že ich priznanie bolo vynútené svedčí aj ich svedectvo o celej tejto udalosti. Žid menom Dávid po mučení povedal grófovi Wolfgangovi, že v piatok po Nanebovstúpení Pána sa zišli pezinskí Židia v tamjšej synagóge, kde zbadali na stole napísaný anonymný oznam, že nejaký muž zadržíava dieťa a aby sa mali na pozore. Toto prišli oznámiť Dávidovi, ale on im povedal, že nebol doma a nechce s touto záležitosťou mať nič spoločné, pretože pochopil, že Pezinskí Židia tento zločin spáchali. Židia Samuel, Michal a Dávid Saiffenmacher prišli za Dávidom predtým, než ich uväznili a aj vo väzení žiadali o vyjednávanie s grófom Wolfgangom, aby vyhľadali

staršiu ženu, ktorá našla chlapca ako aj kolárovho tovariša, ktorý dosvedčil, že nájdené dieťa bolo synom jeho majstra a aby ich presvedčili svoje svedectvo odvolať. Uväznení Židia sa báli mučenia a prosili Dávida, aby zariadil u menovaného grófa za tridsať, štyridsať alebo sto zlatých upustenie od mučenia. Videli, že ich situácia je beznádejná, preto im to Dávid vo väzení medzi štyrmi očami sľúbil, aby odišli z tohto sveta ako nevinní a zbožní ľudia.

Žid menom Jakub Schwertfeger vynútené priznal, že v tom čase, keď sa dieťa stratilo, nebol doma a všetci Židia boli zhromaždení v pezinskej synagóge. Žid menom Jakub Kholman stihol zhromaždenie dvakrát opustiť a vrátiť sa. Menovaný Schwertfeger sa zo synagógy pobral domov k svojej práci. Prišiel za ním Jakub Kholman a spýtal sa, že či vie, čo sa medzi tamajšími Židmi deje. Samuel a Dávid Saiffenmacher údajne usmrtili chlapca v pivnici domu Žida Michela. Zmiznuté dieťa začali obyvatelia Pezinka v piatok hľadať. Jakub Schwertfeger sa v rozhovore s Jakubom Kholmanom obhajoval tým, že nie je v tejto veci vinný a spoliehal sa na veľkorysosť zemepána. Pezinský židovský richtár Michel Schneyder väznil všetkých obvinených Židov a dosvedčil, že Samuel a David Saiffenmacher ako aj Michel pred ostatnými židovskými spoluobčanmi povedali, že oni traja musia ísť ako prví na mučidlá, aby ostatní boli voľní. Všetci uväznení sa dohodli, že sa nedajú zlomiť a nepriznajú nič, čo nevykonali. Jakub Kholman sa ani po použití donucovacích prostriedkov nepriznal a držal sa svojho tvrdenia, že on nepochádza z Pezinka. Zastavil sa v meste len na krátky čas a plánoval odísť domov. Dávid Saiffenmacher pod vplyvom donútenia priznal, že Žid Michel spolu so Samuelom zatvorili chlapca do pivnice, kde ho údajne týrali a neskôr zavraždili. Žid Michel sa priznal k spoluúčasti na trestnom čine po mučení. Za smrť dieťaťa boli stíhaní ešte Židia Jakub Čech, Izák, Wolf Pfore a Wolf Tratlerorden. Boli obvinení z toho, že do Marcheagu transportovali kresťanskú krv, ktorú znesvätili použitím na svoje rituály²⁵⁴.

Šopronskí obyvatelia na nariadenie svojej mestskej rady vykonali obhliadku a ocenenie domov vyhnaných židovských obyvateľov dňa 7. novembra roku 1526. Išlo o murárov, tesárov, kamenárov a iných remeselníkov. Boli to kamenársky majster Krištof z mesta Eisenstadt, ako aj šopronskí kamenári Matej a Augustín, tesár Matej a Juraj Finchusth. Všetci majstri z mesta Šoprone boli aj prísaznými mestskej rady²⁵⁵.

1/Prvé prišli na rad domy Židov Mauhla a Coppla, ktoré mali poškodenú strechu, podlahy a obvodové múry. Ich hodnota sa odhadovala spoločne na štyridsať talentov denárov.

2/ Domová nehnuteľnosť Žida Manndla bola ocenená na stodvadsať talentov denárov.

3/ Bývalý Maullov dom odhadli na sedemdesiat talentov denárov.

254 Friss, ref. 30, s. 404 - 411, č. 329.

255 Friss, ref. 30, s. 479, č. 36.

- 4/ Dom židovského obyvateľa Isaaca dosiahol úradný odhad ceny na úrovni šesťdesiat talentov denárov.
- 5/ Bývalý dom Židovky menom Malka spolu so stajňou by stál štyridsaťpäť talentov denárov.
- 6/ Dom Žida menom Behanim stál približne osemdesiat talentov denárov.
- 7/ Manuschova nehnuteľnosť mala hodnotu sto talentov denárov.
- 8/ Hädtschl zanechal v Šoproni dom v cene rovnakej ako predošlý vlastník.
- 9/ Jacobovi Vischlovi pôvodne patrila dom v hodnote okolo päťdesiat talentov denárov.
- 10/ Žid Jozef mal pôvodne domovú nehnuteľnosť v cene šesťdesiat talentov denárov.
- 11/ Spitzlovi by za jeho dom museli zaplatiť dvesto talentov denárov.
- 12/ Synagóga tamojšej židovskej obce získala odhadom cenu päťdesiat talentov denárov.
- 13/ Domy Židov Schmollerla a Gerstla stáli spolu osemdesiat talentov denárov.

Hodnota domových nehnuteľností po vyhnaných Židoch dosahovala spolu sumu deväťstoosemdesiat funtov fenigov.

Židovskí manželia Maul a Jochabed vo svojom liste zo dňa 3. marca roku 1527 potvrdzovali, že im za ich dom, ktorý sa nachádzal v meste Šoproň medzi domami ich spoluveriacich Isaaka a Jännдела v Novej ulici, zaplatili sumu odhadnutú na príkaz Merta Sigharta, šopronského mešťanostu a Paula Joriga, richtára v tomto meste. Stalo sa tak na základe kráľovského príkazu po dohode medzi šoproňskými mešťanmi a tamojšou židovskou komunitou o ocenení bývalých židovských domov. Leonhart Peter spolu so svojou manželkou a dvomi deťmi zaplatili židovským manželom úradne odhadnutú cenu. Toto Maulovou pečaťou a podpisom manželky v hebrejskom jazyku overené potvrdenie o predaji ich domu šopronskému mešťanovi Leonhartovi Petrovi a jeho rodine bolo zapísané podľa práva a zvykov do pozemkovej knihy mesta, aby sa predišlo prípadným neskorším sporom. Židovskí manželia vydali potvrdenie aj z dôvodu, že už sa nikdy nechceli vrátiť alebo kontaktovať s mešťanmi slobodného kráľovského mesta Šoproň²⁵⁶.

Vyhnaní šopronskí židovskí obyvatelia sa v liste zo dňa 31. marca roku 1528 sťažujú Ferdinandovi ako uhorskému a českému kráľovi na odsúdeniahodné a svojvoľné správanie sa predstaviteľov mesta pri nakladaní s ich majetkom. Žiadali panovníka o vyvodenie zodpovednosti proti šopronským radným pánom, pretože napriek pokusu o dohodu a zmier sa títo senátori na čele s mešťanostom chovali k ich predstavenému neúctivo a urážlivo. Vozy, ktoré poslali Židia po svoj majetok do mesta, prehľadali a nevpustili do vnútra šopronských hradieb.

256 Friss, ref. 30, s. 353 – 354, č. 300.

Uhorská kráľovná - vdova Mária umožnila kvôli neznalosti a skresleným informáciám vyhnat' šopronskej mestskej rade tamojších Židov z mesta. Spôsobila tak veľkú nepravosť a bezdôvodne zabránila aj získaniu hnuteľného majetku a osobných vecí z domov, ktoré patrili židovským obyvateľom slobodného kráľovského mesta. Kópiu tohoto mandátu zaslali židovskí s'ážovatelia panovníkovi. Mešťanosta a radní páni nerešpektovali ani rozkazy kráľa Ferdinanda I., ktorému jeho komisári odporučili riešenie sporu tak, aby Židia ako poddaní kráľovskej komory získali primeranú cenu za svoje domové nehnuteľnosti. Židia, ktorých mešťania vyhnali zo Šoprone, žiadali reštituovanie svojich vecí. Porušovali sa ich starodávne slobody a práva.

Šopronská mestská vrchnosť nebrala na vedomie a nerešpektovala kráľovské rozkazy, a pretože panovník sa v Uhorsku často nenachádzal, tento postup im vychádzal. Predali židovské domy, ale tento predaj sa uskutočnil v neprospech ich oprávnených majiteľov pod ich skutočnú finančnú hodnotu. Nechceli prinavrútiť ani ich vecí, ktoré ostali v týchto domoch. Židovskí obyvatelia slobodného kráľovského mesta Šoproň sa obrátili na Ferdinanda ako na svojho najvyššieho zemepána, ktorému podliehali ako poddaní kráľovskej komory, aby zabránil konfiškácii komorského majetku. Židia argumentovali aj tým, že platili za tento majetok dane a dávky. Šoprončania, ktorí im dlhovali peniaze, ich neprávom obvinili zo zruinovania mesta a po ich vyhnaní si tieto financie zháňali v iných susedných mestách, ako boli Kobldorf alebo Eisenstadt.

Šopronskí mestskí predstavitelia využili aj neprítomnosť panovníka a pokračovali v ničení židovskej štvrte búraním synagógy a cintorína, a prerušili šesťstoročnú kontinuitu prítomnosti židovských spoluobčanov na území mesta. Panovník mal svojim rozkazom prinútiť Šoprončanov a ich mestskú radu, aby vrátili Židom ich domy, synagógu, zabavené a ukradnuté veci. Súčasne sa mali ospravedlniť za urážajúce a ponižujúce zaobchádzanie²⁵⁷.

Ferdinand I. vydal v Bratislave dňa 3. mája roku 1532 mandát, v ktorom rozkázal židovskému obyvateľovi mesta Eisenstadt Manuschovi, aby predĺžil lehotu na splatenie dlhu šopronskému mešťanovi Bartolomejovi Ofnerovi. Dôvodom sa stala platobná neschopnosť tohto dlžníka voči židovskému veriteľovi. Celková suma, ktorú tvoril dlh, narástla na sumu 52 zlatých. Panovník uznal, že šopronský obyvateľ Ofner nemal dostatok finančných prostriedkov na zaplatenie svojho záväzku. Prejavom kráľovskej veľkorysosti bolo predĺženie jeho lehoty splatnosti o pol roka²⁵⁸.

Kráľ Ferdinand nariadil svojmu vojenskému veliteľovi, grófovi Mikulášovi Salmovi z Neuburgu, aby pri vypočúvaní Židov, v súvislosti s procesom v Pezinku, použil pravidlá sformulované v trinástich bodoch.

257 Friss, ref. 30, s. 384 - 387, č. 322.

258 Friss, ref. 30, s. 424, č. 341.

Vypočúvanie sa týkalo židovských väzňov v Marchegu. Najprv nasledovalo meno väzňa, dôvod jeho uväznenia, či neboli pri vypočúvaní použité donucovacie prostriedky, a ak boli použité, či nimi bolo vynútené priznanie, či pozná Žida Jakuba, a či ho niekedy v poslednom čase videl, prípadne sa s ním aj stretol, či vypočúvaný niečo priniesol pezinským Židom, či nešlo o kresťanskú krv, ktorú mali používať na znesväcovanie hostií, či má nejaké poznatky o vražde v Pezinku a či nedal Židovi Jakubovi jeden zlatý na alkohol²⁵⁹.

Ten istý panovník rozhodol o premiestnení židovského väzňa z Marchegu do Viedne dňa 16. júna roku 1529, na základe sťažnosti viedenskej židovskej obce na postup pezinského grófa Wolfganga pri zinscenovanom procese so Židmi. Gróf Salm bol splnomocnený vykonať tento rozkaz, pretože menovaný Žid a celé židovské obyvateľstvo v rakúskom arcivojvodstve, pod riekou Enžou, bolo v priamom poddanskom vzťahu voči panovníkovi. Gróf Salm ako Ferdinandov komorník a najvyšší veliteľ vojsk v Dolnom Rakúsku mal prepraviť väzňa z Marchegu do Viedne a tam viesť vyšetrovanie²⁶⁰.

Šopronský Žid Gerstl vydal potvrdenie o predaji svojho domu v tom istom meste dňa 1. septembra roku 1529. Gerstl vydal toto potvrdenie na základe toho, že mu za jeho dom v Novej ulici medzi domami Židov Manuscha a Eleasara, bola vyplatená suma osemdesiat funtov fenigov. Táto hodnota nehnuteľnosti sa odvíjala od úradného odhadu šopronských remeselníckych majstrov, ktorí vykonali obhliadku domov pôvodne patriacich do vlastníctva vyhnaných Židov. Týchto Šoprončanov poverili touto úlohou mešťanosta Krištof Grätzer, richtár Pavol Schützner a rada rovnomenného mesta. Postup pri nakladaní so židovským majetkom povolila mestu kráľovná vdova Mária. Žid Gerstl ako bývalý vlastník, ktorý po úteku z mesta žil v Kobelsdorfe pod ochranou pána von Waissbriach, vydal toto potvrdenie o odpredaji domu za účelom vyvrátenia ďalších nárokov zo strany Andreja Kolbenhovera a jeho rodiny ako aj ostatných obyvateľov mesta Šoproň. Svedkami tohto právneho aktu boli šoproňskí mešťania Wolfgang a Vít Ölperkchen, ktorí túto skutočnosť potvrdili svojimi pečaťami a vlastnoručnými podpismi. Rovnako tak spravili aj Gerstl, jeho manželka ako aj ich dve deti²⁶¹.

Ferdinand ako uhorský a český kráľ, následník španielskeho trónu, arcivojvoda rakúsky, vojvoda burgundský, štajerský, korutánsky, kranský a ako cisársky miestodržiteľ vo Svätej ríši rímskej, nariadil dňa 20. mája roku 1529 rešpektovanie práv a slobôd židovských obyvateľov, ktorých porušovanie predostreli vyslanci Židov z rakúskeho arcivojvodstva a z pohranič-

259 Friss, ref. 30, s. 419 - 420, č. 336.

260 Friss, ref. 30, s. 418 - 419, č. 335.

261 Friss, ref. 30, s. 416 - 418, č. 334.

ných miest a mestečiek Gunst, Eisenstadt, Zistersdorf, Marcheg, Matersdorf a Kobelsdorf, v Uhorsku a v Kransku. V týchto krajinách sa nerešpektovali výsady, ktoré udelili tamojším židovským obyvateľom rímski cisári Fridrich a Maximilián. Všetci Židia, ktorí sa cítili byť poškodzovaní vo svojich právach, mali priniesť svoje výsadné dokumenty, potvrdzujúce, že ich majetok, život a vierovyznanie sú pod ochranou uhorského kráľa. Kým neboli predložené potvrdzujúce dokumenty, vzťahovala sa na nich rovnaká miera ochrany ako požívali židovskí veriaci na území Rakúska pod riekou Enžou²⁶².

Viedenský Židia zaslali dňa 12. júna 1529 sťažnosť kráľovi Ferdinandovi na kruté zaobchádzanie s dvoma Židmi z mestečka Marcheg, grófmí zo Sv. Jura a Pezinka. Podrobili ich týranu, mučeniu. Gróf Wolfgang vymáhal od týchto Židov peňažnú sumu, ktorej výška nebola presnejšie uvedená. Pezinskí páni jednali v rozpore s uhorským právom, ktoré zaručovalo Židom ako poddaným kráľa právo na riadny súdny proces podľa panovníkovho rozhodnutia. Sťažovali sa však aj na postup grófa Wolfganga proti vlastnému židovskému obyvateľstvu. Panská vrchnosť v snahe zbaviť sa Židov za každú cenu ich spojila so zmiznutím ročného diet'aťa. Keď ho v ich domoch nenašli, tak sa ich snažili usvedčiť na základe nepravdivých svedectiev niekoľkých nedôveryhodných osôb. Pomáhali im pri tom aj mešťania z Bratislavy, ktorí tiež Židov vyhnaní a neoprávnene sa zmocnili ich majetku. Vyústením celého procesu bola smrť pezinských Židov upálením. Nepomohol ani pokus o zásah grófa Salma, ktorý chcel svojim listom dosiahnuť zrušenie celého procesu. Viedenská židovská komunita žiadala panovníka o rázny zásah proti pezinským grófam a odvolávala sa pri tom na privilégiá cisárov Fridricha III. a Maximiliána I. ako aj na Ferdinandove privilégiá pre židovských obyvateľov Českého kráľovstva²⁶³.

Šoproňská mestská rada, v liste zo dňa 19. mája roku 1529, reagovala na sťažnosti od vyhnaných Židov. Sťažovali sa na spôsobené škody, ktoré im svojim konaním mali údajne spôsobiť ich bývalí spoluobčania Mojžišovej viery. Spoluzitíe so Židmi v jednom meste priviedlo mnohých mešťanov k strate ich majetku a ich existenčnému ohrozeniu. Mnoho rokov to Šoproňčania museli strpieť, ale po smrti kráľa Ľudovíta II. rukou Osmanov sa tieto krivdy nedali viac znášať. Uhorská kráľovná Mária rozhodla o nútenom odchode Židov z mesta Šoproň svojim nariadením. Toto svoje rozhodnutie prijala po doporučení od svojich radcov a na základe žiadosti predstaviteľov spomínaného slobodného kráľovského mesta.

Vyhnaní Židia sa snažili pod zámienkou ochrany svojich majetkových práv usadiť späť na území mesta. Mestská rada žiadala Ferdinanda, aby prikázal svojim komisárom, ktorí boli poverení riešiť tento spor, aby potvrdili rozhodnutie kráľovnej vdovy o vykázaní Židov z mesta. Mária Habsburská

262 Friss, ref. 30, s. 402 - 404, č. 328.

263 Friss, ref. 30, s. 413 - 416, č. 333.

prijala toto svoje rozhodnutie, pretože v čase jeho vydania mala v rukách výkon panovníckej moci. Šoproňčania používali na podporu svojho tvrdenia argument, že Židia, ktorí boli vykázani z rakúskych dedičných krajín v roku 1421, nikdy nežiadali žiadneho panovníka o reštitúciu svojho majetku formou riadneho súdneho procesu.

Panovník rozhodoval v spore týkajúcom sa židovského majetku z titulu svojho postavenia vládcu uhorského štátu. Žiadosť šopronskej mestskej rady o ponechanie bývalých židovských domov vo vlastníctve mesta, sa opierala o tvrdenie, že židovskí obyvatelia spôsobili chudobu mnohých tamojších mešťanov²⁶⁴.

Ferdinand I. vydal dňa 5. decembra roku 1528 mandát, v zmysle ktorého všetky dlžoby, ktoré boli šopronským židovským richtárom zapísané v príslušnej šopronskej mestskej knihe a vznikli mešťanom, museli byť vyrovnané v lehote ich splatnosti. Sťažnosť šopronskej mestskej rady sa stala podkladom pre toto rozhodnutie. Vyrovnanie finančných záväzkov medzi šopronskými mešťanmi a Židmi smerovalo k tomu, aby v budúcnosti nevznikali žiadne neoprávnené nároky. Nariadenie sa vzťahovalo aj na všetkých dlžníkov, ktorí bývali aj v Uhorsku alebo v Nemecku²⁶⁵.

Rozhodnutie viacerých kráľovských radcov z 1. apríla roku 1528 riešilo spôsob finančného vyrovnania medzi Židom Jozefom a šopronským mešťanom Matejom Boltosom. Dlžník poskytol strieborné predmety ako záloh na zabezpečenie pôžičky vo výške päťdesiat zlatých. Mešťanosta, richtár a mestská rada vlastnili mandát kráľovnej Márie Habsburskej o odpustení dlhov tamojším obyvateľom voči židovským veriteľom zo dňa 14. októbra roku 1526, ktorý podľa ich stanoviska odpúšťal Matejovi Boltosovi povinnosť splatiť svoj dlh. Toto stanovisko však splnomocnení zástupcovia kráľa zamietli a rozhodli, že dlžník nebude tejto povinnosti zbavený. Povinnosť obsahovala splatenie dlžnej sumy bez úrokov. Kráľovskými splnomocnencami boli biskup Dietrich z Neustadtu, prepošť Ondrej, korutánsky komorník a štajerský maršál Georg von Crichfunstein, Michael Lertor, Joachim, maršál z Reuchenaw, Lancer, prokurátor Dolného Rakúska Stephan Amade, Hauptmann mesta Altenburg a Johann Euspruran - viedenský mestský obhajca²⁶⁶.

Predstavitelia slobodného kráľovského mesta Šoproň spísali pre potreby panovníka všetky dlhy a ostatné záležitosti, ktoré súviseli so židovským obyvateľstvom mesta. Uhorské kráľovstvo získavalo ročne na židovskej dani iba 1200 zlatých. Tieto prostriedky tvorili príjem kráľovskej komory. Úžera a iné nekalé praktiky uhorských Židov ochudobňovali obyvateľov o niekoľko stotisíc zlatých. Slobodné kráľovské mesto Šoproň

264 Friss, ref. 30, s. 399 - 401, č. 327.

265 Friss, ref. 30, s. 391 - 392, č. 325.

266 Friss, ref. 30, s. 387 - 388, č. 323.

obývalo okrem kresťanov približne štyristopäťdesiat Židov. Úrok, ktorý vyberali za pôžičku z jedného funta fenigov, bol stanovený vo výške štyri viedenské fenigy za týždeň. Šoproňskí mešťania, ktorí sa bránili splateniu týchto dlhov, uviedli aj menovite zoznam tých mešťanov, ktorí boli najviac zadĺžení. Medzi nimi bol aj Mert Schaden, ktorý si od Žida Izáka požičal päťdesiat talentov denárov. Suma, ktorú dlhoval, po jednom roku narastla do výšky stošesť talentov denárov. Schaden bol tak nútený predat' svoju najlepšiu vinicu za cenu deväťdesiat talentov denárov, čo sa javilo ako nevýhodný predaj za nižšiu cenu ako bola jej skutočná hodnota. Nasledovali ďalší mešťania ako dlžníci a šoproňskí Židia ako ich veritelia: Niclas Letzelt mal úverovú zmluvu so Židom menom Koppl, Marks Christan, Hofer, Jacob Guetman, boli zmluvne viazaní veriteľovi menom Manusch, Hanns Krembsler sa zadĺžil u Židovky menom Malka, Cristan Joachim sa zadĺžil u Židov menom Koppl a Gerstel a Jacob Hunger si požičal peniaze od Žida menom Händel.

Židovskí obyvatelia Šoprone ušli do susedného mesta Eisenstadt, keď v roku 1526 vypísal vtedajší kráľ Ľudovít II. Jagelovský celokrajinskú daň na vojnu vedenú proti Osmanskej ríši. Šoproňský mešťanosta sa na zasadnutí mestskej rady sťažoval na to, že Židia opustili mesto bez povolenia panovníka a bez vedomia mestských orgánov. Mesto pri výbere dane určenej na obranu krajiny zistilo, že tu zostal len jediný tunajší židovský obyvateľ. Rozhorčený mešťanosta napísal list do Eisenstadtu, v ktorom žiadal o návrat odídencov naspäť do Šoprone. Porážka uhorského kráľovského vojska Turkami v bitke pri Moháči spôsobila hromadný útek Židov zo Šoprone. Mestská rada rozhodla, že vozy so židovským hnutelným majetkom musia zostať vo vnútri hradieb mesta. Mestská vrchnosť nariadila odvoz a uloženie týchto vecí v domoch tých Židov, ktorí svojvoľne opustili mesto. Situáciu sa snažil využiť obchodník Michael Puellendorffer. Viacerí Židia mu predali svoje strieborné cennosti za peniaze, avšak zo skladu mu ukradli súkno, čierne korenie a iné veci v hodnote deväťdesiatdeväť talentov denárov. Jediná vec, ktorá sa mu vrátila, bola už len časť čierneho korenia, žiadna z iných ukradnutých vecí sa mu už nikdy nevrátila. Rovnaké predmety odcudzila v roku 1528 neznáma Židovka mešťanovi menom Paul Kramer. Rôzne predmety, ktoré boli ulúpené alebo odcudzené z cirkvi, napriek tomu, že Židia s nimi mali zakázané obchodovať alebo ich brať do zálohu, sa u nich často nachádzali. Ak sa nejaký takýto majetok u židovských veriteľov našiel, nikdy neudali páchatel'a trestného činu. Židia, ktorí vrátili tieto predmety ich pravým majiteľom, tak boli zbavení akéhokoľvek podozrenia zo spolupráce so zloďermi.

Mesto Šoproň (po nemecky sa volalo Ödenburg) obývali ako jedni z mnohých predstaviteľov remesiel, bohatí a úspešní štyria súkenníci a dvanásť obchodníci. Títo remeselníci a obchodníci sa z mesta stratili, lebo kvôli židovským úzernikom prišli o celý svoj majetok a nemohli vykonávať

svoje povolanie. Obdobie pred vyhnaním Židov prinieslo so sebou neželaný jav, a to výkon väčšiny remesiel židovskými majstrami. Príkladom môžu byť obchodníci so súknom, a to tým, že len dvaja obchodníci a jeden súkenník sa v meste dokázali presadiť. Jeden bal súkna stál dvadsať talentov denárov a postupne sa cena vyšplhala až na dvadsaťštyri talentov denárov. Židovskí obchodníci predávali aj počas kresťanských sviatkov, v čase keď sa konali sväté omše, pričom vrchnostenský zákaz predaja na Židov sa míňal účinku. Ponúkaným tovarom, ktorý bol predražený boli husy, sliepky, múka a obilie.

Záver

Židovské náboženské obce v Uhorskom kráľovstve môžeme považovať za veľmi zaujímavý model na vedecký výskum dejín konca stredoveku na území dnešného Slovenska. Jagelovská dynastia, ktorá vládla v Uhorsku 26 rokov mala v živote židovských komún v slobodných kráľovských mestách významný vplyv v dvoch oblastiach. Prvou z nich je vzájomné spolužitie kresťanských mešťanov ako obyvateľov slobodného kráľovského mesta, ktoré odvodzovalo svoje výsady a privilégia od panovníkmi schválených a vydaných právne záväzných dokumentov vo forme kráľovských privilégií. Autonómia mesta v oblasti administratívnej a súdnej sa vzťahovala na všetkých obyvateľov, ktorí získali meštianske právo a podliehali richtárovi, mešťanostovi a mestskej rade, ktorých si zvolili zo svojich radov.

Židia ako druhá skupina obyvateľov získali svoje postavenie priamych poddaných panovníka privilégiom kráľa Belu IV. z roku 1251, ktoré bolo potvrdené aj kráľom Vladislavom II. Židovská náboženská obec, ktorá existovala vo vnútri mestských hradieb, nepodliehala jurisdikcií mestskej rady ale priamo kráľovskej vrchovanosti. Spolužitie týchto dvoch entít v neskorostredovekej Bratislave bolo natoľko problematické, že králi Vladislav a Ľudovít museli permanentne rozhodovať vydávaním mandátov riešiacich zasahovanie bratislavských mestských predstaviteľov do postavenia židovskej menšiny. Toto zasahovanie richtára a mešťanostu sa považovalo v Budíne za porušovanie kráľovskej autority, čo sa prejavovalo aj v častom napomínaní mešťanov zo strany nielen kráľa ale aj palatína, tavernika a ostatných uhorských krajinských hodnostárov. Títo najvyšší predstavitelia ako reprezentanti vysokej šľachty, ktorá nebola k mestám priaznivo naklonená a ovládala uhorskú politickú scénu, si takto nachádzala v židovských obyvateľoch nielen Bratislavy ale aj iných slobodných kráľovských miest v Uhorsku, nástroj na obmedzenie právomocí mestských senátov.

Druhú oblasť, ktorú nachádzame v kráľovských listinách vo vzťahu k židovským obyvateľom Bratislavy je rozhodovanie o židovských záležitostiach, podliehajúcich dohľadu kráľovských, resp. ostatných krajinských inštitúcií. Hlavnú zložku predstavoval problematický výber židovskej dane, ktorú bolo za normálnych okolností povinné vybrať slobodné kráľovské mesto v stanovenej výške päťdesiat zlatých ročne. Budínsky židovský prefekt, na základe kráľom udeleného poverenia vyberal od Židov v Bratislave túto určenú sumu, ale mal často problémy pri spolupráci s mestskou vrchnosťou. Bitka pri Moháči a následné boje s Turkami spôsobili vyhnanie Židov z vnútorného mesta. Ferdinand Habsburský, ako uhorský kráľ, vymáhal počas svojho panovania židovskú daň od mesta, z dôvodu, že v meste Bratislava zostali po týchto obyvateľoch domy ako aj opustená synagóga, na ktoré sa vzťahovala odvodová povinnosť voči Uhorskej komore. Tieto peniaze

využíval panovník aj na financovanie vojny proti Osmanskej ríši. Mestskí predstavitelia namietali proti vymáhaniu podľa nich neoprávnenej finančnej povinnosti a odvolávali sa pri tom na mandát kráľovnej Márie z roku 1526 o pridelení prostriedkov zo židovských domov a dane pre potreby mesta. Tento argument panovníkovi ani ostatným uhorským predstaviteľom nestačil, resp. nebol pre nich dôveryhodný.

Palatín a miestodržiteľ Tomáš Nádasdy oznamoval vo svojom liste Ferdinandovi I. zo dňa 22. mája roku 1560, že bratislavskí mešťania tvrdia, že nedisponujú síce žiadnymi privilégiami o oslobodení od platenia riadneho ročného cenzu, ale odvolávajú sa na svoju vernosť voči panovníkovi. Daň tohto charakteru predstavovala ročný poplatok, ktorý platilo každé uhorské slobodné kráľovské mesto v sume niekoľko sto zlatých. Náklady na obranu proti Turkom si vyžiadali doteraz od Bratislavy v podobe mimoriadneho cenzu čiastku sedemdesiattisíc uhorských zlatých. Cenzus z pôvodne židovských domov sa mesto necítilo povinné odvieť z dôvodu že tieto peniaze použilo na zlepšenie stavu svojich mestských hradieb²⁶⁷. Bratislavský richtár, mešťanosta a senátori, svojim listom zo dňa 26. mája roku 1560 informovali Ferdinanda I., že môžu palatínovi predložiť mnohé privilegialne listiny, ktoré neuvádzajú povinnosť platiť žiaden cenzus ani zo židovských domov, ani z iných majetkov²⁶⁸. Mestská rada Bratislavy vypracovala na podporu svojich argumentov aj súpis všetkých mandátov, listov a listín, ktoré boli napísané od 20. augusta roku 1551, vo veci finančných záväzkov mesta za bývalé židovské domy ako aj za povinné každoročné odvody Uhorskej komore. Tento dokument bol datovaný dňom 13. decembra roku 1563²⁶⁹.

Slobodné kráľovské mestá Šoproň a Trnava tvorili spolu s Bratislavou v období aj na konci stredoveku osobitnú kategóriu sídiel v oblasti bývalého západného Uhorska, dnes územia Slovenska a Maďarska, ktoré sa podobali nielen veľkosťou, štruktúrou obyvateľstva, ale aj tým, že vo vnútri ich hradieb žila početná židovská komunita. Podobnosť právnych systémov v týchto mestách dokazuje aj mandát Ferdinanda I. zo dňa 17. septembra roku 1530, v ktorom nariaďuje richtárom a mestským radám Šoprone a Trnavy, aby vyslali svojich zástupcov na zasadnutie súdnej stolice, ktorá rozhodovala právne spory bratislavských mešťanov a obyvateľov iných miest, riadiacich sa norimberským právnym systémom²⁷⁰.

Bratislavská mestská rada žiadala v liste zo dňa 5. apríla roku 1536 panovníka, aby mestu potvrdil staré privilégia, ktoré ustanovovali pravidlo, že medzi zasadnutiami tavernického súdu rozsudzovali dve mestské rady

267 Horváth, ref. 87, s. 424, inv. č. 7151.

268 Horváth, ref. 87, s. 425, inv. č. 7153.

269 Horváth, ref. 87, s. 457, inv. č. 7376.

270 Horváth, ref. 87, s. 134, inv. č. 5081.

odvolania proti rozsudkom senátu tretieho z týchto miest²⁷¹.

Židia vo všetkých troch mestách obývali osobitnú štvrť alebo ulicu, kde sa nachádzala synagóga. Jedinou zachovanou stredovekou synagogálnou stavbou je budova uprostred šoproňského starého mesta. Obidve podobné stavby v Bratislave a Trnave zanikli pravdepodobne v priebehu 16. storočia. V prípade všetkých troch mestských sídiel nepoznáme vôbec polohu židovského cintorína. V Bratislave žilo v židovskej štvrti približne 800 Židov, šoproňskú židovskú ulicu obývalo asi 400 Židov a v Trnave sa údaje o ich počte dajú len odhadnúť na niekoľko sto obyvateľov.

Spoločným znakom židovského obyvateľstva Bratislavy a Šoprone je rovnaké obdobie vyhostenia tejto menšiny z obidvoch miest, na základe rozhodnutia kráľovnej Márie Habsburskej v roku 1526. Rozdiel nastal v spôsobe uspokojovania nárokov majiteľov domov z radov židovského obyvateľstva, ktoré muselo tieto obidve mestá opustiť. Bratislavská mestská rada riešila len nároky jednotlivcov, ako napríklad žiadosť pánov Leonarda a Jána z Lichtensteinu a z Mikulova, zo dňa 16. februára roku 1533, v ktorom naliehali na bratislavského richtára, mešťanosta a prisažných, aby vymáhali od bratislavského Žida Martina dlh voči Židovi Nesselovi²⁷². Krajinský sudca a miestodržiteľ Alex Thurzo žiadal v liste zo dňa 8. februára, aby bratislavská mestská rada rozhodla spor o dom Žida Hayndla²⁷³.

Cisár a uhorský kráľ Ferdinand I. dňa 12. decembra 1553 nariadil bratislavskému richtárovi a mestskej rade, aby predložili privilégium o trvalom oslobodení od platenia ročnej dane a dávky z bývalých židovských domov. Uhorská kráľovná Mária Habsburská rozhodla, že príjmy zo židovského majetku získalo mesto a spolu s ním aj daňovú povinnosť²⁷⁴. Výška tejto sumy sa pohybovala pri cenze za židovské nehnuteľnosti okolo sto zlatých. Mešťania mali kráľovi odvádzať aj pravidelný ročný census štyristo zlatých.

Richtár, mešťanosta a rada slobodného kráľovského mesta Bratislavy žiadali v liste z januára roku 1553 panovníka, aby im vydal výsadnú listinu o odpustení platenia dane za židovské domy kvôli chudobe obyvateľov v dôsledku protitureckých vojen. Žiadosť predstaviteľov mesta Bratislavy sa vzťahovala aj na oslobodenie od platenia ročnej dane, pretože príjmy mestskej pokladnice tvoria len financie z vinohradov²⁷⁵.

271 Horváth, ref. 87, s. 194, inv. č. 5497.

272 Horváth, ref. 87, s. 163, inv. č. 5288.

273 Horváth, ref. 87, s. 163, inv. č. 5287.

274 Horváth, ref. 87, s. 358, č. 6684.

275 Horváth, ref. 87, s. 359 - 360, č. 6694.

Summary

This book is devoted to the analysis of the development of Jewish community in Bratislava, the free royal town during the reign of Wladyslaw II and his son Lewis II of Jagiellon dynasty in the years 1490-1526. The position of Jewish inhabitants in Hungarian Kingdom was anchored in King Bela's IV Privilege of 1251. According to this Privilege the Jews were serfs under royal jurisdiction. The Jews and Christians living in Bratislava, the free royal town from the year 1291, were made equal by the King Adrew III. Mathias Corvinus, the predecessor of Jagiellons, established the institution of Jewish prefect as the top clerk responsible for religious minorities in Hungary. His Privilege – the Golden Bull of the year 1464 appointed Jews with various duties in defending the city, they were also given the right to repeal against the municipal council's decisions to the chancellor. The magistrate and the municipal council were appointed the legal power over the Jews.

800-900 members of Bratislava Jewish community during the reign of Wladyslaw II Jagiellon in the years 1490-1516 were integrated into the social-economic structure of this free royal town. The king was involved in the solution of the problems which occurred among the citizens and the Jews. The main disputes between the Christians and Jewish creditors occurred when Jewish creditors claimed the unpaid loans and interests. The pre-paid loans were very often guaranteed by houses, fields and vineyards.

The Jewish inhabitants were subordinated directly to Hungarian king's jurisdiction. Jakub Mendel, the prefect of Buda members of Mosaic confession, was the highest representative of Jews in Hungarian Empire. He was responsible for keeping Jewish rights, the collection of Jewish taxes (50 golds) was under his control too, and the King authorized him to solve the problems and disputes among the Jews and Bratislava citizens.

We do not know where the then Jewish cemetery was situated. We do not know how the then synagogue and Jewish school in Bratislava looked like, but we know that there were 25-27 Jewish houses. In one house there lived about thirty Jews. We also know the names of some Jewish Bratislava inhabitants who were paying taxes for the community or offered various financial services to the municipal council: Prentl, Nastl, Carrl, Heindl, Lebl, Munschl, and Ysack. Their names were recorded in accountants' books of the municipal council and in some mandates of the King Wladyslaw II. There is an interesting story of Zacharias, the doctor in Bratislava. He was exempted from the obligation to wear a hood when visiting patients. He was well-known for his medical expertise in treating not only the King, but also many representatives of Hungarian Empire.

Jewish inhabitants and their position in Bratislava, the free royal town during the reign of Wladyslaw II, proved the constant decline of royal power

in Hungary and increasing power of magnate oligarchy. This high nobility group included Zápoľský and Perényi families and the counts from Svätý Jur and Pezinok. These noblemen were in distinguished administrative posts, such as: a palatine, a regional judge, a chancellor, a royal chamberlain, Transylvanian duke and Croatian and Slavonian ban. They specified the development of the kingdom because they were aiming at the establishment of the monarchy of the Estates. This can be identified on the position of Jews in the country and namely in Bratislava where the letters addressed directly to municipal representatives from the offices of the above mentioned representatives of the kingdom replaced mandates which would have carried royal decisions.

The reign of Wladyslaw's II son Lewis was influenced by strong regional representatives and therefore limiting the interference of king's authority into frequent disputes among citizens and Jews in Bratislava. Bratislava Jews were given some reductions in tax payments to royal chamber. Ignorance towards Jewish inhabitants could be identified in the municipal council's regulation according to which the Jews had to wear hoods to demonstrate their faith. Lower interests from the loans were a frequent problem among the Bratislava citizens and Jews. Such decisions, written in the mandates published by the king for quick and smooth solution of the problems, illustrated a weak ruler. There was constant rivalry among Ján Zápoľský's supporters and king's supporters Alex Turzo and Štefan Báthory.

Last four years of Lewis's rule, dated between the years he married Mary Habsburg in 1522 and the defeat of royal troops at Mohach in 1526, were influenced by the fact that Bratislava municipal council tried to expel the Jews from the town. The King tried to resist the pressure because it was an offence against his authority over certain group of his serfs. Hungarian and Czech Queen Mary, Ferdinand's I sister, played an important role in the relation among Bratislava citizens and Bratislava Jews. Her escape from Buda [endangered by Turks] to Bratislava by ship up the Danube river made an end to Jewish community within then City walls and today's Nedbalova, Klobučnická, Františkánska and Uršulínska streets. Jewish houses and rates from them were given to Bratislava citizens for the reconstructions of municipal fortifications. The situation of expelled Jews from Bratislava and Soprona [the free royal town] did not changed during the reign of Ferdinand I Habsburg on the Hungarian throne. The Jews had never returned to their former dwellings and Bratislava Jews were neither successful in claiming financial compensations for their lost property from 1526 to 1533. Soprona Jews had a longitudinal dispute with local municipal representatives because they did not respect King Ferdinand's I decisions and regulations. Trnava, the third West Hungarian town, lost its Jewish community by King Ferdinand's mandate from the year 1539.

Jews were living in several other free royal towns in Hungary. We can mention just a few: Budin, Esztergom, Belgrade, and others. In the year 1526 and during the following years of Habsburg dynasty, the Jews were either expelled or they left because of the Osman danger and because the citizens did their best to expel them from the internal parts of towns, i.e. from the inside of the walls.

The majority of the documents used in this book belong to the Archives of Bratislava, the capital. They include royal mandates, one type of diplomatic documents known in the reign of Wladyslaw II and his son Lewis II. Other documents include palatine directions, those of the chancellor and regional judge who acted officially under the King's orders but in fact they were making decisions in their own competences on the Jewish rates and taxes and about the solution of the disputes among the citizens and the Jews in case of loans. The accounts' books of Bratislava municipal council, which document the collection of Jewish taxes during the given period of time, represent the third group of resources. Majority of those documents were published in the edition *Monumenta Hungariae Judaica*.

The author of this book has devoted his expertise and research to Bratislava Jews' fate because he has found them to be part of Bratislava free royal town during the reign of Jagiellon dynasty on the turn of the 15th and 16th centuries. He has not forgotten to investigate Jews's lives with regard to the internal conflicts which disrupted then Hungarian kingdom and he has also illustrated and analysed how the Mohach disaster initiated changes in the structure of the inhabitants after the Jews had left, as well as the subsequent occupation of some Hungarian territories and today's Slovakia by Osman empire.

Translated by Eva Tandlichová

Resumé

Die vorliegende Arbeit analysiert die Entwicklung der jüdischen Gemeinde in der freien Königsstadt Pressburg in der Zeit der Regierung der Herrscher Wladislaw II. und seines Sohnes Ludwig II. aus der Dynastie der Jagellonen in den Jahren 1490 bis 1526. Die Lage der jüdischen Bevölkerung im Ungarischen Königtum legte das Privileg des Königs Bela IV. vom Jahre 1521 fest, als diese Bevölkerung zu Untertanen wurde, die direkt der königlichen Jurisdiktion unterlagen. Die Selbständigkeit der Stadt Pressburg wie auch die Erteilung des Status einer freien Stadt im Jahre 1291 erreichte der König Andreas III. zusammen mit der Gleichberechtigung der christlichen und jüdischen Bevölkerung. Der Vorgänger der Herrscher der Jagellonen-Dynastie, Mathias Korvinus, etablierte die Institution des jüdischen Präfekten als des höchsten Beamten, der für die Angelegenheiten dieser religiösen Minderheit zuständig war. Sein Privileg in Form der Goldenen Bulle aus dem Jahre 1464 brachte den Juden verschiedene Pflichten bei der Verteidigung der Stadt, und die Gerichtsbarkeit über die Juden bekamen der Richter und der Stadtrat. Gegen dessen Bescheid wiederum sicherte dieses Privileg den Juden beim Taberner (dem hohen ungarischen Wirtschaftsbeamten) die Gleichberechtigung im Berufungsverfahren.

Die Pressburger jüdische Gemeinde, die während der Regierung von Wladislaw II. (1490-1516) 800 bis 900 Mitglieder zählte, war in der sozialen und wirtschaftlichen Struktur der freien Königsstadt Pressburg fest integriert. Die Probleme des Zusammenlebens der Bürger und der jüdischen Bevölkerung löste der Herrscher in seinen Mandaten. Die meisten Ursachen der Streitigkeiten verursachte die Vergabe der Darlehen und Erhebung der Zinsen durch jüdische Gläubiger. Die Christen hatten den Juden gegen ein Darlehen ihre Häuser, Felder und Weinberge als Pfand gegeben.

Die jüdische Bevölkerung stand unter der unmittelbaren Gerichtsbarkeit des ungarischen Königs. Höchster Vertreter der Juden im ungarischen Königtum wurde der Präfekt der Angehörigen des mosaischen Glaubens, Jacob Mendel. Er war für die Rechte der jüdischen Bevölkerung verantwortlich, er kontrollierte die Erhebung der jüdischen Steuern in Höhe von 50 Golddukaten, und vom Herrscher hatte er die Vollmacht erhalten, Streitigkeiten zwischen den Juden und den Pressburger Bürgern zu schlichten.

Wir kennen zwar nicht die damalige Lage des jüdischen Friedhofs, auch nicht die Gestaltung der Synagoge und der jüdischen Schule in Pressburg, aber man kann voraussetzen, dass die Zahl der jüdischen Häuser sich auf 25 bis 27 belief und in jedem dieser Häuser wohnten etwa 30 Bewohner. Wir kennen jedoch die Namen einiger jüdischen Bewohner, die an die Gemeinde Steuern zahlten oder dem Stadtrat verschiedene finanzielle Abgaben geleistet hatten. Diese hießen Prentl, Nastl, Garrl, Heindl, Lebl,

Muschl und Ysak. Diese Namen sind hauptsächlich in den Rechnungsbüchern der Stadtkammer und in einigen Mandaten des Königs Wladislaw II. angeführt. Interessant ist der Fall eines jüdischen Arztes, Zacharias aus Pressburg, der von der Pflicht, bei Patientenbesuchen die Kapuze zu tragen, entbunden wurde. Seine Medizinkenntnisse, dank derer er nicht nur den Herrscher behandelte, sondern auch viele Vertreter des Ungarischen Königtums, machten ihn weithin bekannt.

Die sich wandelnde Rolle der jüdische Bevölkerung der freien Königsstadt Pressburg und ihre Position in der Zeit der Regierung von Wladislaw II. ist Ausdruck eines steten Niedergangs der königlichen Macht in Ungarn und einer wachsenden Überlegenheit der Magnatenoligarchie. Zu dieser Gruppe von hohem Adel zählten die Familien von Zapolsky, Peréni und die Grafen von St. Georg (Sv. Jur) und Bösing (Pezinok), die das Amt der Landwürdenträger, wie das des Paladins, des Landesrichters, Taberners, des königlichen Kammerherren, des Herzogs von Transylvanien, und des Bans von Kroatien und Slawonien, bekleideten. Sie bestimmten den Gang des Königtums, denn sie waren an der Bildung einer Standesmonarchie interessiert. Man sieht dies auch an der Position der jüdischen Bevölkerung des Landes, insbesondere in Pressburg, wo des öfteren anstatt königlicher Entscheidungen in Form von Mandaten Briefe erscheinen, die direkt an die Vertreter der Stadt von den Kanzleien der erwähnten Landeswürdenträger des Königtums adressiert waren.

Die Regierung von Wladislaws Sohn, Ludwig II., stand unter dem starken Einfluss der Landeswürdenträger, was die Möglichkeit des Eingriffs der königlichen Autorität in den häufig ausgetragenen Streitsachen zwischen den Bürgern und der jüdischen Bevölkerung in Pressburg beschränkte. Der Pressburger jüdischen Bevölkerung wurden von der königlichen Kammer z. B. oft Steuerentlastungen gewährt. Die Position der jüdischen Bevölkerung Pressburgs zeigte sich u. a. im großen öffentlichen Druck für die Kapuze, die sie als Zeichen ihres Glaubens trugen. Ein Problem in der Beziehung zwischen den Pressburger Bürgern und ihren jüdischen Mitbürgern lag darin, dass die hohen Zinsen für gewährte Darlehen oft nicht bezahlt wurden. Dass der Herrscher zur schnellen und befriedigenden Lösung dieser Zwistigkeiten Entscheidungen in Form von Mandaten bei der Verwaltung der jüdischen Angelegenheiten in Pressburg erließ, wirft ein Licht auf die Regierung des schwachen Königs zwischen den rivalisierenden Anhängern von Jan Zapolsky und den herrschaftstreuen Magnaten, wie Alex Turzo und Stefan Bathory.

Die letzten vier Jahre von Ludwigs Regierung seit seiner Heirat mit Maria von Habsburg im Jahre 1522 bis zur Niederlage des königlichen Heeres in der Schlacht bei Mohacs 1526 waren in der Beziehung zu Pressburger Juden dadurch gekennzeichnet, dass der Stadtrat sich bemühte, ihre Verbannung zu bewirken. Der Herrscher versuchte, gegen diesen Druck

Widerstand zu leisten, denn es ging schließlich um die Verletzung seiner Machtbefugnis über eine Gruppe seiner Untertanen. Die ungarische und tschechische Königin Maria, die Schwester von Ferdinand I., spielte im Verhältnis zwischen den Pressburger Bürgern und den dort ansässigen Juden eine wichtige Rolle. Ihre Flucht auf einem Donauschiff nach Bratislava aus dem von Türken bedrohten Buda bedeutete für die jüdische Gemeinde das Ende ihrer Existenz innerhalb der Stadtmauern, d. h. in den heutigen Straßen Nedbalova, Klobucnicka, Franziskaner und Ursuliner Straße. Die Judenhäuser und Abgaben wurden danach Pressburger Bürgern nach Bedarf zur Erneuerung der Festungsmauer der Stadt zur Verfügung gestellt. An der Situation der verbannten Juden aus Pressburg und Sopron (das auch zu den freien Königsstädten gehörte), änderte sich auch dann nichts, als der Habsburger Ferdinand I. den ungarischen Thron bestieg. Ihre Rückkehr in die ursprünglichen Städte fand nie statt, und die Pressburger Juden versuchten in den Jahren 1526 bis 1533 erfolglos, einen finanziellen Ausgleich für ihr verlorenes Vermögen einzufordern. Die Juden von Sopron führten mit dortigen Stadtvertretern einen langjährigen Streit wegen Missachtung der Entscheidung des Königs Ferdinand I. Törnau (Trnava) verlor als die dritte dieser westungarischen Städte ihre jüdische Gemeinde auf Grund eines Mandats des Königs Ferdinand I. aus dem Jahr 1539.

Die Juden wohnten außer in Pressburg auch in anderen freien Königstädten des ehemaligen Ungarn. Zu diesen gehörten z. B. auch die Hauptstadt Buda, Ostergrom, die Residenzstadt Beograd u.a. Das Jahr 1526 und die ersten Jahre der Habsburger Dynastie bedeuteten für sie die Verbannung aus der Stadt oder aber die freiwillige Abwanderung als Reaktion auf die Osmanische Gefahr; darüber hinaus kapitulierten sie nicht selten vor dem Betreiben der Bürger, sie aus der Stadt zu entfernen.

Die wichtigsten Dokumente, die in dieser Arbeit herangezogen wurden, stammen aus dem Archiv der Hauptstadt Pressburg. Es handelt sich überwiegend um diplomatische Urkunden, um königliche Mandate aus der Zeit der Regierung Wladislaw II. und seines Sohnes Ludwig II. Weitere Dokumente sind die Briefe auf Geheiß des Paladin, Taberner und des Landesrichters, aber in Wirklichkeit wurde in eigener Kompetenz über jüdische Abgaben und über die Lösung der Streitfälle von Bürgern mit den Juden wegen der Darlehenszinsen entschieden. Die dritte Art von Quellen sind die Rechnungsbücher des Pressburger Stadtrates, die eine genaue Einsicht in die jüdischen Steuerabgaben in der untersuchten Zeitspanne geben. Ein wesentlicher Teil dieser Quellen ist in der Edition Monumenta Hungariae Judaica publiziert.

Die vorliegende Publikation widmet sich dem Schicksal der Pressburger Juden, den Angehörigen der freien Königsstadt in der Zeit der Jagellonen-Dynastie um die Wende des 15. und 16. Jh. – Untersucht wird also

die jüdische Geschichte vor dem Hintergrund der inneren Konflikte, die das Ungarische Königtum zerrütteten und die nach der Katastrophe bei Mohacs nicht nur zur Veränderung in der Struktur der Bevölkerung durch die Abwanderung bzw. Vertreibung der Juden aus der Stadt führten, sondern auch zur Folge hatten, dass ein Teil Ungarns und der heutigen Slowakei durch das Osmanische Reich besetzt wurden.

Übersetzt von Elena Ergangová

**Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej
o vyhnaní Židov z Bratislavy z roku 1526.**

NOS MARIA dei gracia Regina Hungariae et Bohemiae etc. Memoriae commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis. Quod nos ex supplicacione fidelium nostrorum Prudentum et circumsectorum Judicis et Juratorum civitatis nostre Posoniensis intelligentes et propriis etiam oculis nostris cernentes magnam esse huius eiusdem civitatis nostre inopiam et pauperitatem civium iacturam et domorum ruinam eamque non alia ex causa enerisse quibusque ex Judeorum quorum magna haec esset frequentia vita flagitiosa turpique et usurario questu quibus eosdem cives nostros omnemque populum sibi devinxissent et illaqueissent tum igitur ex eo: tum vero quia post eam cladem funestissimam quam serenissimus et charissimus dominus et maritus noster Ludovicus Rex felicitatis memoriae: exactis diebus pro fide catholica viriliter decertans ab hostibus fidei cum multo suorum sanguine accepit iidem ipsi Judei metu perculsi communem cum civibus nostris fortunam expectare noluerunt, sed premissis prius suis operibus rebus et bonis domos suas vacuas reliquerunt et sua sponte alio aufugerunt, Ideo ex deliberacione et consilio domini Stephani de Bathor palatini etc. ac aliorum consiliariorum nostrorum annuendum et concedendum eisdem civibus nostris Posoniensibus duximus: ut ipsi Judeos illos qui adversam et prosperam fortunam cum ipsis civibus nostris simul pati noluerunt: et qui cum rebus eorum et bonis aufugerunt, a modo imposterum ad hanc civitatem nostram non admittant domosque eorum hiis qui eas emere volverint libere vendant et illarum pretia et reformationem et fortificationem huius ipsius civitatis fideliter convertant. Ita tamen qui si nos vel futuri Reges Hungariae censum huius ipsius civitatis nostre Posoniensis ratione domus ipsorum Judeorum sunt augmentaturi teneantur ipsi cives hoc oneris ad beneplacitum nostrum aut futurorum Regum subire. Annuimus preterea propter maiorem huius ipsius civitatis commoditatem, ut illos etiam Judeos qui aliorum perfugarum sunt hic reliquie: in hac civitate non teneant, domos tamen eorum vendant: et illarum pretia ipsis restituant ne damnum et exclusionis et domorum suarum simul paciantur. Imo annuimus et concedimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediantibus. Datum Posonii festo beati Dionisii Martiris Anno Domini Millesimo quingentesimo vigesimo sexto.

MARIA REGINA

Nicolaus Olahus

Secretarius

MY, MÁRIA, kráľovná uhorská a česká, etc. Dávame obsah tejto listiny na všeobecnú známosť. Na základe prosby verných našich, ctihodných a vážených, richtára a prisazných mešťanov tohto nášho mesta Bratislavy sme rozvážili a tiež na vlastné oči sme videli veľkú núdzu, chudobu a škodu mešťanov a ruiny domov v tomto našom istom meste. Tá bieda a chudoba vyčerpala mešťanov nie z inej príčiny, ako v dôsledku veľkého výskytu Židov, s ktorými sa títo mešťania a všetci ľudia zaplietli a boli nimi okradnutí, čím sa ich život stal biednym a potupným, a to aj kvôli ťažkostiam s úrokmi. Potom teda z tohto dôvodu, pretože po tej najsmutnejšej strate, ako najjasnejší a najmilostivejší náš pán a manžel kráľ Ľudovít blahej pamäti, ktorý vzal na seba bremeno udatne bojovať s nepriateľmi katolíckej viery a v tomto boji stratil veľa svojej krvi a zomrel. Jemu títo Židia preukazovali posvätnú úctu. Spoločenstvom s našimi mešťanmi poškodzovali ich očakávané šťastie, ale najprv prikazujeme, aby ich bohatstvo, veci a ich prázdne domy tak zostali, lebo ich opustili dobrovoľne. Na základe myšlienky a rady pri tomto rozhodnutí od pána palatína Štefana de Bathor a ostatných našich radcov nariaďujeme pristúpiac na to každý rok, aby prítomnosť Židov, ktorí poškodzovali ich priaznivé šťastie títo mešťania viac nestrpeli. Tí, ktorí ušli so svojimi vecami a bohatstvom nesmú byť vpustení do tohoto nášho mesta podvodným spôsobom, a to ani ako k ich domom, ktoré získali. Tieto domy nech sa voľne predajú na dražbe a peniaze za ne získané nech sú vynaložené na opevnenie a obnovu tohoto verného mesta. Takto však aspoň my pre budúcnosť prideliť poplatky a príjmy Uhorského kráľovstva z domov týchto Židov na obohatenie rozpočtu a účtu tohto istého nášho mesta Bratislavy. Títo istí mešťania zostanú v Našej priazni, ako aj v priazni nasledujúcich kráľov. A okrem toho nech každoročne na prospech tohoto mesta tiež tí Židia, ktorí tu ešte zostali kvôli azylu, nech už ďalej nezotrývajú a ich domy sa musia predať, aby sa sem nemohli znova vrátiť. Ich ďalšia prítomnosť by bola škodlivá. Áno, uznávame a súhlasíme s týmto, a to prostredníctvom tohto mandátu. Dané v Bratislave v Deň svätého Dionýza Mučeníka Roku Pána 1526 (9. október).

MÁRIA, KRÁĽOVNÁ

Mikuláš Oláh

Kancelár

Archívne pramene

Ministerstvo vnútra SR, Archív hl. m. SR Bratislavy, fond Magistrát mesta Bratislavy, Listiny.

Ministerstvo vnútra SR, Archív hl. m. SR Bratislavy, fond Magistrát mesta Bratislavy, Komorské knihy.

Edície prameňov

Friss, Armin. Monumenta Hungariae Judaica – Magyar Zsidó Oklevéltár. Tomus I. 1092 – 1539. Budapest: Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1903.

Horváth, Vladimír. Archív mesta Bratislavy. Inventár listín a listov II (1501-1563). Bratislava: Slovenská archívna správa, 1966.

Marsina, Richard. Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. Tomus II. Bratislava: Archív hl. mesta SSR Bratislavy, 1987.

Schreiber, Sándor. Monumenta Hungariae Judaica. Tomus IX. 1282 – 1739. Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének Kiadása, 1966.

Literatúra

Bettelheim, Samuel. Akten und Urkunden zur Geschichte der Pressburger Juden (1092 – 1526). In: Gold, Hugo(ed.): Die Juden und die Judengemeinde in Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Brno: Jüdischer Verlag, 1932, s. 164 - 168.

Blazovich, László - Schmidt, József. Buda város jogkönyve I. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2001.

Blazovich, László - Schmidt, József. Buda város jogkönyve II. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2001.

Ferenc, Dávid. Sopron. Ó – Zsinagóga. Sopron: TKM Egyesülete, a Soproni Múzeum megbízásából, 1994.

Gross, David. Äusserer Verlauf der Geschichte der Juden. In: Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Gold, Hugo(Ed.). Brno: Jüdischer Buchverlag, 1932, s. 3 – 4.

Haraszti, György. A két világ határan. A Magyar Zsidó Történelem. Budapest: Múlt és Jövő Könyvek Kiadó, 1999.

Horváth, Vladimír. Zlatá bula bratislavská. Bratislava: Obzor, 1991.

Chazan, Robert. Židé středověkého západního křesťanského světa (1000 – 1500). Praha: Argo, 2009.

Johnson, Paul. Dějiny židovského národa. Řevnice: Rozmluvy, 1996.

Lancaster, Brian. Judaizmus. Bratislava: Ikar, 2000.

Lehotská, Darina. Stredoveké privilégia Bratislavy, Bratislava: Bratislavská informačná a propagačná služba, 1990.

Lohrmann, Klaus. Die Wiener Juden im Mittelalter. Berlin, Wien: Philo Verlag, 2000.

Macek, Josef. Jagellonský věk v českých zemích 1. Hospodářská základna a královská moc (1471 - 1526). Praha: Academia, 1992.

Macek, Josef. Tři ženy krále Vladislava. Praha: Mladá fronta, r. 1998.

Mannová, Elena et al. Krátke dejiny Slovenska. Bratislava: Academic Electronic Press, r. 2003.

Novák, Jozef. Chronológia. Bratislava: Univerzita Komenského, 2004.

Ortvay, Tivadar. Pozsony város története. II. kötet. Bratislava: A Pozsonyi Első Takarékpénztár, 1900.

Ortvay, Tivadar. Magyar Történeti Életrajzok. Mária, II. Lajos Magyar Király Neje. Budapest: A Magyar Történeti Társulat Kiadása, 1914.

Segeš, Vladimír et al. Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov. 3. dopl. vyd.

Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Mladé letá, 2006.

Schubert, Kurt. Židovské náboženství v proměnách věků. Praha: Vyšehrad, 1999.

Šimončič, Jozef. Židia v Trnave v stredoveku. In: Acta Judaica Slovaca, 1995,

č.2. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1995, s. 83 - 99.

Šimončič, Jozef - Watzka, Jozef. Dejiny Trnavy. Bratislava: Obzor, 1988.

Špiesz, Anton. Bratislava v stredoveku. Bratislava: Perfekt, 1999.

Tandlich, Tomáš. Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej o vyhnaní Židov z Bratislavy z roku 1526. In: Acta Judaica Slovaca, 1999, č. 5, rok 1999. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1999, s. 7 - 9.

Tandlich, Tomáš. Židia stredovekej Bratislavy v listinných prameňoch uhorských panovníkov. In: Slovenská archivistika, 2005, ročník 40, č. 1, s. 23 - 30.

Vybíral, Zdeněk. Bitva u Moháče. Praha: Havran, 2008.

Tomáš Tandlich

**ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V BRATISLAVE ZA VLÁDY JAGELOVSKEJ
DYNASTIE**

*Židia v uhorských tavernikálnych mestách Bratislava, Šoproň a Trnava na
prelome stredoveku a novoveku*

Vydavateľ:	Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Technické spracovanie:	Mgr. Zuzana Vašková
Návrh obálky a zalomenie textu:	Mgr. Daniela Bačová
Vydanie:	prvé
Náklad:	150 ks
Rozsah:	105 strán

Tlač:

ISBN 978-80-8094-739-2

EAN 9788080947392